

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การบริหารจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการจังหวัดสมุทรปราการ” ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้คำนิยาม ความหมาย แนวทาง รูปแบบการทำงาน หลักการทฤษฎีแตกต่างกันออกไปตามความคิดเห็นอย่างมีหลักการด้วยเหตุผล การบริหารและการจัดการ (Administration and Management) การบริหาร (Administration) ใช้กับการบริหารงานในองค์การของรัฐบาล ส่วนคำว่าจัดการ (Management) ใช้กับการบริหารงานในองค์การของธุรกิจเอกชน ปัจจุบันนี้ได้อีกคำหนึ่งที่นิยมใช้แทน ๒ คำข้างต้น คือคำว่าดำเนินการ (Implementation) ซึ่งนักบริหารทั้งในและนอกประเทศทราบกันดี เพื่อประโยชน์แก่การศึกษา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ
- ๒.๒ หลักการบริหารจัดการองค์กร
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีบริหาร
- ๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กร
- ๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร
- ๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ ได้มีนักวิชาการได้ให้คำนิยาม ความหมาย แนวทาง หลักการ และรูปแบบทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการบริหารจัดการทั่วไป

ในการศึกษาความหมายของการบริหารและการบริหารจัดการ ควรทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารเป็นเบื้องต้นก่อน กล่าวคือ สืบเนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ซึ่งหมายถึงมนุษย์โดยธรรมชาติย่อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่อาจมีช้อยกเว้นน้อยมากที่มนุษย์อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เช่น ฤๅษี การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์อาจมีได้หลายลักษณะและเรียกต่างกัน เป็นต้นว่า ครอบครัว (Family) เผ่าพันธุ์ (Tribe) ชุมชน (Community) สังคม (Society) และประเทศ (Country) เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มย่อมเป็นธรรมชาติอีกทีในแต่ละกลุ่มจะต้องมี “ผู้นำกลุ่ม” รวมทั้งมี “แนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม” เพื่อให้เกิดความสุขและความสงบเรียบร้อย สภาพเช่นนี้ได้มีวิวัฒนาการตลอดมา โดยผู้นำกลุ่มขนาดใหญ่ เช่น ในระดับประเทศของภาครัฐ ในปัจจุบันอาจเรียกว่า “ผู้บริหาร” ขณะที่การควบคุมดูแลกันภายในกลุ่มนั้น เรียกว่าการบริหาร (Administration) หรือการบริหารราชการ (Public Administration) การบริหารเป็นศาสตร์ เพราะมีทฤษฎีและหลักการมากมายในการบริหารที่นำมาทดลองได้พิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง การนำไปใช้ให้ได้ผลหรือไม่เป็นศิลป คือผู้นำไปใช้ต้องมีศิลปะ การบริหารยังอาจ หมายถึง การวางแผน (Planning) การดำเนินงานตามแผน (Execution) ซึ่งประกอบด้วยการทำงาน

(Sharing) การร่วมมือ (Participating) การประสานงานกัน (Coordination) และการประมวลผล (Evaluation) และต้องอาศัยบุคคล (Man) เงินทุน (Money) อุปกรณ์ต่างๆ (Material) และการจัดการ (Management) และควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ^๑ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการบริหารหรือการบริหารราชการได้ง่ายและทำให้กล่าวได้อย่างมั่นใจว่า “ที่ใดมีประเทศที่นั่นย่อมมีการบริหาร” คำว่า “การบริหาร” นั้น นอกจากใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Administration” ยังมีคำอีกคำหนึ่งที่ใช้แทนกันได้ คือ คำว่า “Management” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเหมือนกันแต่ทางวิชาการจะเลือกใช้คำว่า “Administration” ก็ด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือเหตุผลประการแรก เมื่อไม่ต้องการใช้คำว่า “ผู้จัดการ” ซึ่งมีความหมายแคบจำกัดลงไปว่าเป็นผู้บริหารงานขององค์การแห่งใดแห่งหนึ่งหรือหน่วยงานในหน่วยงานหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น เมื่อพูดถึงการบริหารงานโดยทั่วไปหรือการบริหารราชการจึงนิยมใช้คำว่า “Administration” ซึ่งได้แก่กระบวนการจัดการระบบและการแก้ไขปัญหาโดยใช้แนวทางบวก (Positive Approach) เพื่อให้สังคมได้รับผลประโยชน์ที่เป็นธรรม การจัดระบบต้องอาศัยโครงสร้างทางการเมืองและการศึกษาเข้ามาเป็นตัวแปร โดยอาศัยองค์ประกอบหรือปัจจัยต่างๆ ที่จำเป็นต่อการบริหารและวิธีการปฏิบัติ ตลอดจนหมายถึงการทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้อาศัยบุคคลอื่นๆ^๒ ซึ่งต้องมียุทธศาสตร์สำคัญเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การโดยมีหลักการ ดังนี้

๑. ต้องมีองค์การ (Organization) และองค์การนั้นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ (Objective) อันแน่ชัด

๒. ต้องมีคนทำงานร่วมกัน คนเป็นส่วนสำคัญในการบริหารหรือการทำงาน

๓. ต้องมีทรัพยากรในการบริหาร ซึ่งนอกจากคน (Man) แล้วจะต้องมีทรัพยากรอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่เงิน (Money) วัสดุ (Material) ในการทำงาน

๔. ต้องมีการจัดการในการบริหารหรือการทำงานเพื่อให้การทำงานเป็นไปโดยราบรื่นและบรรลุวัตถุประสงค์^๓

๑) บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป

๒) ต้องมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน

๓) ต้องมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการกระทำร่วมกันเด่นชัด

๔) วัตถุประสงค์นั้นๆต้องตรงกันในหมู่บุคคลผู้ร่วมกระทำ

ผู้วิจัยเห็นว่า “การบริหาร” คือ การใช้ศาสตร์และศิลปะการนำเอาทรัพยากรการบริหาร (Administrative Resource) มาประกอบกันตามกระบวนการบริหาร (Process of Administration) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและเห็นว่าการบริหารมีลักษณะเด่นเป็นสากลอยู่หลายประการ คือ

^๑ วีระ อำพันสุข, **พุทธธรรมกับการบริหารบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เอร่าวรรณการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑-๑๐.

^๒ ชูบ กาญจนประกร, **หลักรัฐประศาสนศาสตร์** (เอกสารโรเนียว) คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๑๐, เอกสารประกอบคำบรรยาย ๒๕๐๖, หน้า ๑๐-๑๒.

^๓ ประทาน คงฤทธิ์ศึกษากร, **สุขาภิบาลในฐานะปกครองตนเอง**, (กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตบริหารศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๖.

- ๑) การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์
 - ๒) การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ
 - ๓) การบริหารต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน
 - ๔) การบริหารมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ
 - ๕) การบริหารเป็นการดำเนินการร่วมกันของกลุ่มบุคคล
 - ๖) การบริหารอาศัยความร่วมมือ ร่วมใจของบุคคล ฉะนั้น จึงต้องอาศัยความร่วมมือ (Collective Mind) เพื่อให้เกิดความร่วมมือของกลุ่ม (Group Cooperation) อันจะนำไปสู่พลังรวมกลุ่ม (Group Effort) ในอันที่จะทำให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์
 - ๗) การบริหารมีลักษณะการร่วมมือกันดำเนินการอย่างมีเหตุผล
 - ๘) การบริหารมีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
 - ๙) การบริหารไม่มีตัวตน (Intangible) แต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์^๔
- นอกจากนั้นแล้ว “การบริหาร” ยังเป็นกระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การ และสั่งการควบคุมกำกับ ความพยายามของสมาชิกขององค์การและใช้ทรัพยากรอื่นๆ เพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้^๕

ลักษณะที่สำคัญของการบริหาร การบริหารมีลักษณะสำคัญ ๘ ประการ ดังนี้

- ๑) การบริหารเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่ง มิใช่บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ถ้าจะกล่าวถึงบุคคลผู้ทำหน้าที่บริหารนั้นก็เรียกว่าผู้บริหาร
- ๒) การบริหารเป็นงานที่จุดหมายทั้งนี้หมายความว่า ในการบริหารงานนั้นจำเป็นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายไว้ก่อน ไม่ว่าจะกำหนดไว้อย่างชัดเจนหรือไม่ก็ตามส่วนการบริหารนั้นจะเป็นแนวทางในการดำเนินงานให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมาย
- ๓) การบริหารเป็นแนวทางสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมภายในและภายนอกองค์กรดังเช่น ถ้าผู้บริหารต้องการจะปรับปรุงวิธีปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ก็อาจได้โดยการจัดหาเครื่องจักร เครื่องมืออันทันสมัยมาใช้จัดการฝึกอบรมคนงานให้มีความสามารถยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลดีต่อองค์กร และผู้ปฏิบัติงานด้วย ตัวอย่างผลกระทบต่อนอกองค์กรเป็นต้นว่า ถ้าองค์กรนั้นๆ มีนโยบายที่จะทำประโยชน์ต่อสังคม เช่น ส่งเสริมการศึกษาในชุมชนโดยให้ทุนการศึกษาหรือบริจาคเงินก่อสร้างโรงเรียนก็นับว่าองค์กรนั้นมีส่วนช่วยพัฒนาสังคมภายนอกองค์กรหรือองค์กรบางแห่งอาจไม่นำพาต่อความเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งองค์กรของตนก่อขึ้น เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นผลของการบริหารอันมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม
- ๔) การบริหารเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสามารถของกลุ่มคน ธุรกิจก่อตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์โดยกลุ่มคน มิใช่เป็นความสามารถของบุคคลใดบุคคล

^๔ สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๔๑.

^๕ สมยศ นาวิการ, การบริหารเชิงกลยุทธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

หนึ่ง เพียงบุคคลเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะว่าคนเราย่อมมีขอบเขตความสามารถจำกัด ทั้งด้านกำลังกาย กำลังสมองและเวลา จึงจำต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจจากบุคคลมาช่วยกัน

๕) การบริหารจะได้รับผลสำเร็จด้วยดีก็แต่โดยการร่วมแรงร่วมใจของบุคคลอื่นๆ นอกเหนือไปจากเจ้าของธุรกิจทั้งนี้เนื่องจากบรรดาเจ้าของ เช่น ผู้ถือหุ้นอาจไม่มีเวลาหรือความสามารถในการบริหารจึงต้องจัดหาผู้อื่นที่มีความสามารถในการบริหารจึงต้องจัดหาผู้อื่นที่มีความสามารถในการบริหารให้มาบริหารในองค์กร

๖) การบริหารจะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ก็แต่โดยการใช้ความรู้ความชำนาญ และการฝึกฝนอบรมทางด้านบริหารมาโดยเฉพาะ จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าการบริหารเป็นวิชาชีพอย่างหนึ่ง ผู้บริหารโดยเฉพาะผู้บริหารสูงสุดไม่จำเป็นต้องมีความรู้ทางเทคนิคในการปฏิบัติโดยตรง แต่ผู้บริหารจะต้องมีความรู้ความชำนาญในการบริหารอันอันได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ ฯลฯ

๗) การบริหารเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สิ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าการบริหารดำเนินไปอย่างไร ได้ผลดีหรือไม่เพียงใดนั้นก็คือผลงาน เพราะว่าผลงานจะเป็นเครื่องวัดความสามารถทางการบริหาร

๘) เจ้าของธุรกิจไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ผู้บริหารเสียเองโดยทั่วไปแล้ว (ยกเว้นองค์กรขนาดเล็ก) คณะผู้บริหารมักจะเป็นกลุ่มบุคคลอื่นๆ ที่มีความสามารถทางการบริหารทำหน้าที่ในนามของเจ้าของธุรกิจ

จากความหมายดังกล่าวที่นักวิชาการได้ให้ไว้แสดงให้เห็นว่าการบริหารมีลักษณะที่สำคัญ คือ การบริหารต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการที่จะร่วมมือการทำงานกิจการขององค์กรให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ โดยใช้กระบวนการที่มีลักษณะการดำเนินงานซึ่งสืบเนื่องและใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพในการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จจากความหมายของการบริหารจัดการทั่วไป และผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า ความหมายของการบริหารจัดการทั่วไปมีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๑ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑ ความหมายของการบริหารจัดการทั่วไป

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
วีระ อัมพันธุ์ (๒๕๒๖, หน้า ๑ - ๑๐)	๑. ต้องอาศัยบุคคล (Man) เงินทุน (Money) อุปกรณ์ต่างๆ (Material) และการจัดการ (Management) ๒. นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือ ๓. การร่วมมือ (Participating)
ชูป กาญจนประกร (๒๕๐๖, หน้า ๑๐ - ๑๒)	๑. กระบวนการจัดการระบบและการแก้ไขปัญหา ๒. การจัดระบบต้องอาศัยโครงสร้างทางการเมืองและทางการศึกษา ๓. การทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้อาศัยบุคคล

ประทาน คงฤทธิศึกษากร (๒๕๓๙, หน้า ๑๗๖)	๑. การกำหนดวัตถุประสงค์อันแน่ชัด ๒. มีคนทำงานร่วมกัน ๓. มีทรัพยากรอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่ เงิน (Money) วัสดุ (Material) ในการทำงาน ๔. มีการจัดการในการบริหารหรือการทำงาน
สมพงษ์ เกษมสิน (๒๕๒๖, หน้า ๔๑)	๑. การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์ ๒. การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคล ๓. การดำเนินการเป็นกระบวนการ ๔. การบริหารอาศัยความร่วมมือ ๕. การตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
สมยศ นาวิการ (๒๕๔๔, หน้า ๗๘)	๑. กระบวนการของการวางแผนการจัดองค์การ ๒. สิ่งการควบคุมกำกับ ๓. ใช้ทรัพยากรเพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การ

๒.๑.๒ ความหมายของการบริหารการจัดการทางตะวันตก

การบริหารโดยทั่วไป จะมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธีหรือเป็นการกำหนดขั้นตอนในการปฏิบัติงานหรือเป็นลำดับรายการในการบริหาร คือ ในการบริหารจะต้องมีลำดับรายการก่อนหลังว่า จะต้องทำอะไรก่อนและต่อๆ ไปจะทำอะไร ซึ่งจัดไว้ว่าหลักเกณฑ์ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific Management) กระบวนการบริหารจะกำหนดขอบเขตและหน้าที่ตามขั้นตอนต่างๆ ไว้ อย่างชัดเจน ซึ่งนักบริหาร นักวิชาการ ตลอดจนนักการศึกษาได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ดังนี้

กระบวนการบริหารของกูลิค และเออร์วิค (Gulick&Urwick) ได้เสนอกระบวนการบริหารไว้ ๗ ประการ ซึ่งเรียกย่อๆ ว่า “POSDCoRB” โดยมีกระบวนการบริหาร ดังนี้^๖

(๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การคิดเลือกหาทางที่ดีที่สุดในการใช้ทรัพยากรที่มีอย่างประหยัดให้ได้ผลคุ้มค่าที่สุด โดยดำเนินการตามขั้นตอนอย่างมีแบบแผนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์

(๒) การจัดหน่วยงาน (Organizing) หมายถึง การจัดโครงสร้างอำนาจหน้าที่การแบ่งส่วนงานเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์

(๓) การจัดตัวบุคคล (Staffing) หมายถึง การบริหารด้านบุคลากรอัน ได้แก่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การรักษาสภาพการทำงาน การควบคุมการปฏิบัติงาน

^๖ สุพจน์ พันธุ์เพชร, “การศึกษากระบวนการบริหารงานของผู้อำนวยการสามัญศึกษาจังหวัด”, รายงานวิจัย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘). หน้า ๑๒-๑๓.

(๔) การอำนวยการ (Direction) หมายถึง การดำเนินการในการตัดสินใจและการสั่งการ ในกิจกรรมต่างๆ ให้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ทั้งในลักษณะทั่วๆ ไปและในลักษณะเฉพาะ ตลอดจนการให้คำแนะนำ

(๕) ควบคุมการปฏิบัติงาน (Controlling) หมายถึง การตรวจสอบการปฏิบัติงานของ กิจการให้เป็นไปตามกฎ ระเบียบและวัตถุประสงค์

(๖) การประสานงาน (Co-ordination) หมายถึง การร่วมมือกันในการปฏิบัติงานใน ส่วนต่างๆ ให้ประสานงานสอดคล้องและกลมกลืนกัน

(๗) การรายงาน (Reporting) หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานให้ ผู้บริหารและสมาชิกของหน่วยงาน ได้ทราบความเคลื่อนไหวและความก้าวหน้าของกิจการใน หน่วยงาน

(๘) การงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การควบคุมการใช้จ่ายเงินให้รอบคอบและ รัดกุม รวมถึงการจัดสรรงบประมาณการทำงาน

การบวนการบริหารงานตามแนวของเดมมิง (Deming) คือ แบบ PDCA ดังนี้

(๑) การวางแผน (Plan - P)

(๒) การปฏิบัติตามแผน (Do -D)

(๓) การตรวจสอบ (Check - C)

(๔) การปฏิบัติ (Action - A)

กระบวนการบริหารงานทั้ง ๔ ขั้นตอนจะต้องปฏิบัติต่อเนื่องกันไปไม่สิ้นสุดซึ่งเขียนได้ว่า (Plan-Do-Check-Act) PDCA ซึ่งเหมือนกับเป็นวงจรอันหนึ่งเรียกว่า วงจรเดมมิง (The Deming Cycle) วงจรหรือวงจร (PDCA) เป็นเครื่องมือการบริหารอย่างต่อเนื่องในการติดตามพัฒนาให้บรรลุ เป้าหมาย โดยวงจรเดมมิงหรือ PDCA เป็นการบวนการหนึ่ง ซึ่งสามารถที่จะนำมาใช้ได้เป็นอย่างดี ในการควบคุมคุณภาพหรือการบริหารคุณภาพ^๗

การบริหารเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral science) ของเวเบอร์ (Weber) ได้ อธิบายการบริหารงานองค์กรในรูปแบบอุดมคติว่า องค์ประกอบของการบริหารระบบราชการจะต้อง มีลักษณะสำคัญๆ ดังนี้^๘

(๑) องค์การกำหนดสายงานการบังคับบัญชาชัดเจน (Hierarchy) ผู้มีอำนาจสูงสุดมี อำนาจสั่งการผู้ใต้บังคับบัญชา

(๒) องค์การกำหนดตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ (Authority) แต่ละคนในองค์การจะมี ตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน

(๓) มีกฎระเบียบ ข้อบังคับในการปฏิบัติงาน (Rules and regulations) เพื่อกำหนด วิธีการทำงานและแก้ไขปัญหาการปฏิบัติงาน

^๗ สมเดช สีแสง, คู่มือการบริหารโรงเรียนประถมศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ, (ชัยนาท : อมรการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^๘ สมเดช สีแสง, คู่มือการบริหารโรงเรียนประถมศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ, หน้า ๒๐๐.

(๔) มีการแบ่งงานกันตามความชำนาญเฉพาะด้าน (Division of work) ทำให้เกิดการบรรจุบุคคลากรเฉพาะด้าน และเกิดการรวมกลุ่มบุคคลที่ปฏิบัติงานคล้ายคลึงกัน

(๕) มีระบบการจูงใจการทำงาน โดยการกำหนดอัตราเงินเดือนตามตำแหน่งและระยะเวลาในการทำงาน

(๖) มีระบบความสัมพันธ์ภายในองค์การอย่างเป็นทางการ ไม่มีการติดต่อกันเป็นส่วนตัว หรือข้ามสายงานการบังคับบัญชา

(๗) ใช้ระบบคุณธรรมในการบริหารงานมีเหตุผลในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาทั้งนี้อาศัยกรอบ กฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

กระบวนการบริหารของคิมบรอทและนันเนอรี่ (Kimbrough & Nunnery) ได้เสนอหลักการบริหารการศึกษาแบบประชาธิปไตย ๕ ประการ ดังนี้

(๑) สนับสนุนให้แต่ละคนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ทางการศึกษา

(๒) ยอมรับว่าภาวะผู้นำเป็นงานของทุกคน และเป็นการกระตุ้นให้คนแสดงภาวะผู้นำที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ความต้องการและความสามารถ

(๓) อำนาจการให้บุคคล ได้วางแผนร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันและร่วมกันประเมินผลสำเร็จของงาน

(๔) ดำเนินการให้การตัดสินใจ มีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ในองค์การอยู่ในความรับผิดชอบของคณะบุคคลมากกว่าความรับผิดชอบของบุคคลเพียงคนเดียว

(๕) จัดองค์การให้มีความคล่องตัว เพื่อให้การปรับตัวสนองกับการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการบริหารของฟาโยล (Fayol) นักวิชาการเหมืองแร่ชาวฝรั่งเศสเป็นต้นกำเนิดในการเสนอองค์ประกอบมูลฐานของการบริหารแบบกระบวนการ โดยได้อธิบายกระบวนการบริหารงานประกอบด้วยขั้นตอนการบริหารไว้ ๕ ประการคือ^๙

(๑) วางแผน (to plan) หมายถึง การวางแผนปฏิบัติงานล่วงหน้า

(๒) จัดหน่วยงาน (to organize) หมายถึง การรวบรวมเครื่องมือ วัสดุ และกำลัง

(๓) บังคับบัญชา (to command) หมายถึงการสั่งงาน ควบคุม บังคับบัญชาให้บุคคลปฏิบัติงานตามหน้าที่

(๔) ประสานงาน (to coordinate) หมายถึง การประสานกิจกรรมต่างๆ ของหน่วยงานให้ดำเนินไปตามเป้าหมาย

(๕) ควบคุม (to control) หมายถึง การควบคุมดูแลให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามระเบียบ ข้อบังคับ และกฎเกณฑ์

กระบวนการบริหารของ ที เกรก (T.Gregg) รายการของกระบวนการตามความเห็นของนักบริหารทั้งหลายที่ได้แยกไว้ถึง ๓๕ รายการ แล้วนำมาวิเคราะห์และประมวลกระบวนการบริหารใหม่ โดยแบ่งกระบวนการบริหารได้ ๗ ประการ คือ^{๑๐}

(๑) การตัดสินใจสั่งการ (decision-making) เป็นหัวใจของกระบวนการบริหารงาน

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

(๒) การวางแผน (planning) มีความสำคัญต่อการบริหารทุกประการ ถ้าขาดการวางแผนกิจกรรมนั้น จะไม่สามารถดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

(๓) การจัดองค์การ (organizing) คือ การกระทำให้เกิดความมีระเบียบในการปฏิบัติงานกำหนดอำนาจหน้าที่และตำแหน่งต่างๆ อย่างชัดเจน

(๔) การติดต่อสื่อสาร (communication) เป็นกระบวนการส่งข่าวสาร คำสั่งคำอธิบาย ฯลฯ จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง จากหน่วยงานหนึ่งไปยังอีกหน่วยงานหนึ่ง ซึ่งจะต้องชัดเจน ได้ใจความก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน

(๕) การใช้อิทธิพลกระตุ้นให้บุคลากรทำงาน (influencing) ในหน่วยงานทุกชนิด จำเป็นต้องมีระบบควบคุมบังคับบัญชา เพื่อให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปอย่างราบรื่น โดยปฏิบัติตามคำสั่งรวมทั้งกระตุ้นให้ผู้นำนงานปฏิบัติอย่างเต็มที่

(๖) การประสานงาน (coordinating) เป็นความร่วมมือระหว่างบุคคลต่อบุคคลหรือหน่วยงานต่อหน่วยงาน มีการติดต่อสัมพันธ์กันช่วยเหลือกันในด้านบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ

(๗) การประเมินผล (evaluation) คือ การตรวจสอบการปฏิบัติงานทุกระยะอย่างต่อเนื่องเพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

กระบวนการบริหารของเซียส์ (Sears) ได้รายงานการบริหารตามความเห็นชอบของนักบริหารทั้งหลายได้แยกไว้ถึง ๓๕ รายการแล้วนำมาวิเคราะห์และประมวลกระบวนการบริหารใหม่ โดยแบ่งกระบวนการบริหารไว้ ๓ ประการ คือ^{๑๑}

(๑) การวางแผน หรือการวางโครงการ (Planning)

(๒) การจัดองค์การ (Organizing) โดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งไว้อย่างแน่นอนและรัดกุม

(๓) การวินิจฉัยสั่งการ คือ การมอบหมายงาน (Directing)

กระบวนการบริหารของธงชัย สันติวงษ์ ได้สรุปหน้าที่ในการบริหาร (Management Functions) ที่เหมาะสมที่สุดและเป็นที่ยอมรับกัน คือ การใช้วิธีรวมกิจกรรมหรืองานบริหารต่างๆ ไว้ภายใต้หัวข้อดังนี้ คือ การวางแผน การจัดองค์การ การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการและการควบคุม ดังนี้^{๑๒}

(๑) การวางแผน (Planning)

(๒) การจัดองค์การ (Organizing)

(๓) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing)

(๔) การสั่งการ (Direction)

(๕) การควบคุม (Controlling)

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๑๒} ธงชัย สันติวงษ์, **องค์กรและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖๗-๗๔.

กระบวนการบริหาร ของสมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งสหรัฐอเมริกา (American Association of School Administrator) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ๕ ประการคือ^{๑๓}

(๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การวางแผนหรือโครงการสำหรับการปฏิบัติงานในอนาคตให้ตรงเป้าหมายที่ต้องการ โดยกำหนดงานที่จะทำ วิธีการและวัตถุประสงค์ของงานนั้นๆ ไว้ล่วงหน้า

(๒) การแสวงหาและกำหนดตัวบุคคลและอุปกรณ์ (allocation) หมายถึง การแสวงหากำหนดตัวบุคคล และวัสดุทุกชนิดที่จำเป็นในการปฏิบัติงานตามแผน

(๓) การเสริมกำลังบำรุง (stimulation) หมายถึง การบำรุงขวัญ กระตุ้นและส่งเสริมให้บุคลากรปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ผลงานดีทั้งปริมาณและคุณภาพ

(๔) การประสานงาน (co- ordination) การจัดให้ผู้แทนของหน่วยงานย่อยทุกหน่วยงานพบปะปรึกษาหารือกัน เพื่อให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นหรือทราบเรื่องการปฏิบัติงานของผู้อื่นและเพื่อให้งานสัมพันธ์ไม่ขัดแย้งกัน โดยยึดเป้าหมายขององค์การเป็นหลัก

(๕) การประเมินผลงาน (evaluation) หมายถึง การตรวจสอบการปฏิบัติงานทุกระยะให้ทราบผลการปฏิบัติงานและปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและการประเมินผลขั้นสุดท้าย เพื่อเปรียบเทียบผลงานกับผลงานที่ควรจะได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้นเพื่อวางแผนใหม่สำหรับการปฏิบัติงานในอนาคต

จากความหมายของการบริหารการจัดการทางตะวันตกและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า ความหมายของการบริหารการจัดการทางตะวันตก มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๒ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๒ ความหมายของการบริหารการจัดการทางตะวันตก

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
สุพจน์ พันธุ์ชูเพชร (๒๕๓๘, หน้า ๑๒-๑๓)	๑. เลือกลำทางที่ดีที่สุดในการใช้ทรัพยากร ๒. การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การรักษาสุขภาพการทำงาน การควบคุมการปฏิบัติงาน ๓. การร่วมมือกันในการปฏิบัติงาน ๔. รายงานผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานให้ผู้บริหารและสมาชิกของหน่วยงาน
สมเดช สีแสง (๒๕๔๔, หน้า ๑๙๘-๑๙๙)	๑. การวางแผน ๒. การปฏิบัติตามแผน ๓. การตรวจสอบ ๔. การปฏิบัติ

^{๑๓} อ้างแล้ว, หน้า ๑๒-๑๓.

ธงชัย สันติวงษ์ (๒๕๒๓, หน้า ๖๗-๗๔)	๑. การวางแผน ๒. การจัดองค์การ ๓. การจัดคนเข้าทำงาน ๔. การสั่งการ ๕. การควบคุม
------------------------------------	---

๒.๑.๓ ความหมายของการบริหารการจัดการในทางพระพุทธศาสนา

นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของการบริหารกิจการไว้ดังนี้

การบริหาร หมายถึง ศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่นและนักบริหารมีหน้าที่วางแผน จัดองค์กร แต่งตั้งบุคคลอำนวยการ และควบคุมทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปในทางเดียวกันเพื่อสู่เป้าหมายที่วางไว้ ส่วนความหมายของการบริหารในทางธรรม คือ วิธีการบริหารต่างๆ ที่ใช้กันทั่วไปพอสรุปได้ ๓ ลักษณะ แต่ที่ดีที่สุดคือ แบบถือธรรมหรือหลักการเป็นสำคัญ โดยยึดเอาความสำเร็จเป็นพื้นฐานทำให้งานสำเร็จ ไม่เอาความขัดแย้งส่วนตัวมาเกี่ยวข้องและยินดีรับคำแนะนำจากทุกฝ่าย เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสแสดงความสามารถจะได้ทั้งน้ำใจคนและผลของงานวิธีนี้เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” คือใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ^{๑๔} เป็นการดำเนินไปได้แห่งกิจการที่กระทำด้วยปัญญา กระทำด้วยความหวังและต้องทำเพื่อสังคมหรือน้อยที่สุดทำเพื่อตัวเอง ต้องมีการป้องกันและแก้ไขปัญหาอุปสรรคด้วยสติปัญญา^{๑๕} เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาตน และพัฒนางาน การพัฒนาตนต้องรู้เท่าทัน ความโลภ ความโกรธ และความหลง สำคัญต้องมีสติ^{๑๖}

สุรพล สุษะพรหม ได้ให้ทัศนะว่า การจัดการเชิงพุทธ (Buddhist management) ถือว่าเป็นสาขาหรือวิชาเอกแขนงหนึ่งของสาขาวิชาการจัดการ(Management) ที่เป็นการจัดประมวลความรู้ระหว่างศาสตร์ ๒ ศาสตร์เข้ามามีบูรณาการด้วยกัน กล่าวคือเป็นการนำเอาศาสตร์แห่งการจัดการ (Management Science) และพุทธศาสตร์ (Buddhist Studies) มาผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกัน เมื่อนำเอาศาสตร์ ๒ ศาสตร์เข้ามามีบูรณาการเข้าด้วยกันจึงได้จัดให้มีองค์ความรู้สำหรับสาขาวิชานี้ออกเป็น ๒ แนวทางกล่าวคือ^{๑๗}

แนวทางที่ ๑ เป็นการศึกษาความรู้การจัดการทั่วไปตามแนวพระพุทธศาสนามีรายวิชาเหล่านี้เป็นอาทิ ทฤษฎีองค์การและการจัดการเชิงพุทธ การจัดการเชิงพุทธศาสตร์ตามแนว

^{๑๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒ - ๓.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **การบริหารธุรกิจแบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร :เคล็ดไทย, มปป.), หน้า ๙-๑๒.

^{๑๖} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **การบริหารงานแบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสองสยาม จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๘, ๑๕.

^{๑๗} สุรพล สุษะพรหม, **พื้นฐานทางการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๓-๑๕๖.

พระพุทธศาสนา การจัดการพฤติกรรมของมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา การควบคุมทางการจัดการตามแนวพระพุทธศาสนา การพัฒนาประสิทธิภาพการทำงานตามแนวพระพุทธศาสนาและมนุษย์สัมพันธ์กับการจัดการเชิงพุทธ

แนวทางที่ ๒ เป็นการศึกษาความรู้เรื่องของการจัดกิจการพระพุทธศาสนาโดยยึดถือตามหลักที่มหาเถรสมาคมที่เป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ประกาศใช้ประกอบด้วยองค์การทางพระพุทธศาสนา ๖ องค์การ ได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า ความเห็นของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการบริหารนั้นเหมือนกับนักวิชาการทั่วไปให้ไว้ แต่ในทางพระพุทธศาสนาจะเน้นการนำธรรมมาใช้ร่วมและเสริมในการบริหาร

สรุปว่าการบริหาร ต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการที่จะร่วมมือกันทำกิจการขององค์กรให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ โดยใช้กระบวนการดำเนินงานซึ่งสืบเนื่องและใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพในการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จ การบริหารแบบใหม่ไม่ได้ยกเลิกการใช้ทฤษฎีหรือหลักการในยุคการจัดการแบบวิทยาศาสตร์หรือยุคการบริหารแบบมนุษย์สัมพันธ์แต่กลับนำเอาหลักการและทฤษฎีเหล่านั้นมาทำการทดลองและวิจัยเพิ่มเติม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดความรู้และความคิดที่ชัดเจนขึ้น ส่วนนักวิชาการทางพระพุทธศาสนามีความเห็นในเรื่องการบริหารเหมือนกับนักวิชาการทั่วไป ต่างกันที่ว่าทางพระพุทธศาสนาจะเน้นการนำธรรมมาใช้ร่วมและส่งเสริมในการบริหาร

การบริหาร บางครั้งเรียกว่า การบริหารจัดการ หมายถึง การดำเนินงานหรือการปฏิบัติงานใดๆ ของหน่วยงานของรัฐ และ/หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ถ้าเป็นหน่วยงานภาคเอกชน หมายถึงของหน่วยงาน และ/หรือบุคคล) ที่เกี่ยวข้องกับคน สิ่งของและหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่างๆ เช่น (๑) การบริหารนโยบาย (Policy) (๒) การบริหารอำนาจหน้าที่ (Authority) (๓) การบริหารคุณธรรม (Morality) (๔) การบริหารที่เกี่ยวข้องกับสังคม (Society) (๕) การวางแผน (Planning) (๖) การจัดองค์การ (Organizing) (๗) การบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Staffing) (๘) การอำนวยการ (Directing) (๙) การประสานงาน (Coordinating) (๑๐) การรายงาน (Reporting) และ (๑๑) การงบประมาณ (Budgeting) เช่นนี้ เป็นการนำ “กระบวนการบริหาร” หรือ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า แฟ้มส์-โพสคอร์บ (PAMS-POSDCoRB) แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมาย

พร้อมกันนี้ อาจให้ความหมายได้อีกว่า การบริหาร หมายถึง การดำเนินงานหรือการปฏิบัติงานใดๆ ของหน่วยงานของรัฐและ/หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับคน สิ่งของและหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่างๆ เช่น (๑) การบริหารคน (Man) (๒) การบริหารเงิน (Money) (๓) การบริหารวัสดุอุปกรณ์ (Material) (๔) การบริหารงานทั่วไป (Management) (๕) การบริหารการให้บริการประชาชน (Market) (๖) การบริหารคุณธรรม (Morality) (๗) การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Message) (๘) การบริหารเวลา (Minute) และ (๙) และการบริหารการวัดผล (Measurement)

^{๑๘} ผศ.ดร. สุรพล สุยะพรหม. ทฤษฎีองค์การและการจัดการเชิงพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘-๑๙.

เช่นนี้ เป็นการนำ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า 9M แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมาย

การให้ความหมายทั้ง ๒ ตัวอย่างที่ผ่านมานี้ เป็นการนำหลักวิชาการด้านการบริหาร คือ “กระบวนการบริหาร” และ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” มาใช้เป็นแนวทางหรือกรอบแนวคิดในการให้ความหมายซึ่งน่าจะมีส่วนทำให้การให้ความหมายคำว่า การบริหารเช่นนี้ครอบคลุมเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการบริหาร ชัดเจน เข้าใจได้ง่าย เป็นวิชาการ และมีกรอบแนวคิดด้วย นอกจาก ๒ ตัวอย่างนี้แล้ว ยังอาจนำปัจจัยอื่นมาใช้เป็นแนวทางในการให้ความหมายได้อีก เป็นต้นว่า 3M ซึ่งประกอบด้วย การบริหารคน (Man) การบริหารเงิน (Money) และการบริหารงานทั่วไป (Management) และ “๕ ป” ซึ่งประกอบด้วย ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ประหยัด ประสานงาน และประชาสัมพันธ์

กระบวนการบริหารตามที่กล่าวข้างต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหารองค์กรจะต้องทราบ ทั้งนี้ เพื่อจะได้บริหารงานหลักธรรมาภิบาล เป็นกระบวนการบริหารที่ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ซึ่งเป็นการบริหารที่เน้นลึกถึงรายละเอียด ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมและผลักดันองค์กรได้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ในการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมให้มีประสิทธิภาพตามหลักกฎหมายและการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีส่วนร่วมรับผิดชอบในระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคม

ส่วนคำว่า การจัดการ (management) นิยมใช้ในภาคเอกชนหรือภาคธุรกิจซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งเพื่อมุ่งแสวงหากำไร (profits) หรือกำไรสูงสุด (maximum profits) สำหรับผลประโยชน์ที่จะตกแก่สาธารณะถือเป็นวัตถุประสงค์รองหรือเป็นผลพลอยได้ (by product) เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงแตกต่างจากวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งหน่วยงานภาครัฐที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้บริการสาธารณะทั้งหลาย (public services) แก่ประชาชน การบริหารภาครัฐทุกวันนี้หรืออาจเรียกว่า การบริหารจัดการ (management administration) เกี่ยวข้องกับภาคธุรกิจมากขึ้น เช่น การนำแนวคิดผู้บริหารสูงสุด (Chief Executive Officer) หรือ ซีอีโอ (CEO) มาปรับใช้ในวงราชการ การบริหารราชการด้วยความรวดเร็ว การลดพิธีการที่ไม่จำเป็น การลดขั้นตอนการปฏิบัติราชการ และการจูงใจด้วยการให้รางวัลตอบแทน เป็นต้น นอกเหนือจากการที่ภาครัฐได้เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนหรือภาคธุรกิจเข้ามารับสัมปทานจากภาครัฐ เช่น ให้สัมปทานโทรศัพท์มือถือ การขนส่ง เหล้า บุหรี่ ไร่ยางไม้ ไร่ที่ดิน ไร่ป่าไม้ ไร่สัตว์ป่า ไร่ประมง ไร่การท่องเที่ยว ไร่การบริการขนส่งมวลชน เป็นต้น ภาครัฐก็ได้ทำประโยชน์ให้แก่สาธารณะหรือประชาชนได้เช่นกัน เช่น จัดโครงการคืนกำไรให้สังคมด้วยการลดราคาสินค้า ขยายสินค้าราคาถูก หรือการบริจาคเงินช่วยเหลือสังคม เป็นต้น

จากความหมายของการบริหารการจัดการในทางพระพุทธศาสนาและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า ความหมายของการบริหารการจัดการในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๓ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๓ ความหมายของการบริหารการจัดการในทางพระพุทธศาสนา

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) (๒๕๔๑, หน้า ๒-๓)	๑. เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสแสดงความสามารถ ๒. ธรรมาธิปไตย ๓. ถือธรรมหรือหลักการเป็นสำคัญโดยยึดเอาความสำเร็จเป็นพื้นฐานทำให้งานสำเร็จ
พุทธทาสภิกขุ (มปป., หน้า ๙-๑๒)	๑. การดำเนินไปได้แห่งกิจการที่กระทำด้วยปัญญา ๒. ต้องทำเพื่อสังคมหรือน้อยที่สุดทำเพื่อตัวเอง ๓. ต้องมีการป้องกันและแก้ไขปัญหาลุปสรรค
สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (๒๕๓๘, หน้า ๘, ๑๕)	๑. การปฏิบัติเพื่อพัฒนาตน ๒. พัฒนางาน ๓. การพัฒนาตนต้องรู้เท่าทัน ความโลภ ความโกรธ และความหลง
สุรพล สุยะพรหม (๒๕๕๕, หน้า ๑๕๓-๑๘๖)	๑. การนำเอาศาสตร์แห่งการจัดการและพุทธศาสตร์ มาผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกัน ๒. การจัดการพฤติกรรมของมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ๓. มนุษย์สัมพันธ์กับการจัดการเชิงพุทธ
สุรพล สุยะพรหม (๒๕๕๕, หน้า ๑๘-๑๙)	๑. การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ๒. การศึกษาความรู้เรื่องของการจัดกิจการพระพุทธศาสนา

๒.๑.๔ พุทธวิธีการบริหารจัดการ

จุดกำเนิดองค์กรตามแนวพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว มีดำริที่จะเผยแผ่พระสัจธรรมแก่เวไนยสัตว์ จึงทรงดำริถึงอาจารย์คือ อาฬารดาบสและอุทกดาบส เมื่อรู้ว่าท่านทั้งสอง ได้เสียชีวิตแล้ว พระพุทธองค์จึงได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ มีพระอัญญาโกณฑัญญะ พระวปปะ พระภททิยะ พระมหานามและพระอัสสชิ ที่อาศัยอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เมื่อเสด็จไปถึงทรงแสดงธรรมชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดท่านเหล่านั้น พอจบพระธรรมเทศนาพระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้น มีความดับไปเป็นธรรมดา” และทูลขอบรรพชาอุปสมบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เรียกว่า วันอาสาฬหบูชา ซึ่งเป็นวันที่พระรัตนไตรครบ ๓ ประการ คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จึงนับได้ว่า พระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระสงฆ์องค์แรกที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา

ส่วนอีก ๔ คนที่เหลือ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอบรมจนได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุอรหัตผลในเวลาต่อมา พระพุทธองค์ทรงประทานการบรรพชาด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาโดยตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์ โดยชอบเถิด”^{๑๙} ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

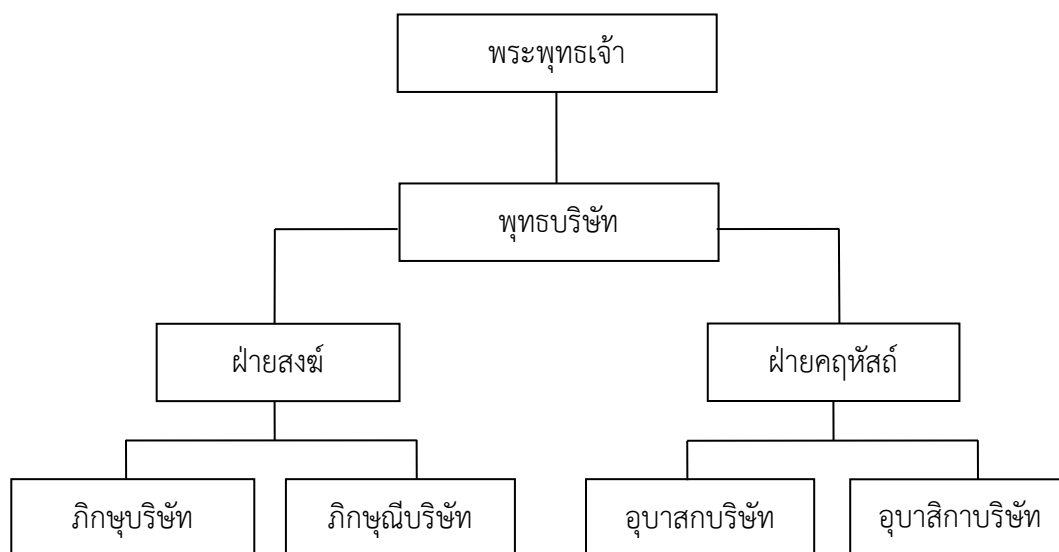
จากประเด็นที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าวันอาสาฬหบูชาเป็นจุดกำเนิดองค์การพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างสมบูรณ์ โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำหรือผู้บริหารองค์การ และพระสงฆ์สาวกเป็นสมาชิก ซึ่งได้ร่วมแรงร่วมใจกันทำงานเพื่อขับเคลื่อนองค์การให้เป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้คือการประกาศพระธรรมวินัย ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่ยสะกุลบุตร และสหายของยสะอีก ๔ คน คือ วิมล สุปาหุ ปุณณชิ ควัมปติ ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงพาราณสีนั่นเอง เมื่อ ๔ คนนี้ได้รับการบรรพชาแล้ว สหายอีก ๕๐ คน ของพระยสะที่เป็นชาวชนบททราบข่าวแล้วมีความคิดว่า ธรรมวินัยและการบรรพชาที่ยะสะกุลบุตรโกณณมและนันทมผ้ากาสาเยออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิตนั้น คงจะไม่ตำหนามเป็นแน่ จึงได้พากันเดินทางมาหาพระยสะและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ารับฟังธรรมเทศนาจนได้ดวงตาเห็นธรรมและสำเร็จอรหัตผลในเวลาต่อมาทำให้องค์การพระพุทธศาสนามีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น รวมมีพระอรหัตต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ รูป เมื่อพระสงฆ์สาวกมีจำนวนมากพอสมควรแล้ว จึงมีพระดำรัสที่จะส่งพระสาวกออกไปปฏิบัติหน้าที่คือ การประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยได้ตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”^{๒๐} พระดำรัสนี้เป็นนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์การพระพุทธศาสนาในกาลต่อมาเมื่อมีผู้เลื่อมใสใคร่จะบวชพระพุทธองค์ก็จะทรงประทานการบวชให้ด้วยพระองค์เองเรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” และได้ทำการสั่งสอนพระสาวกในชั้นต้นจนได้บรรลุคุณธรรมเป็นพระอริยบุคคลพร้อมกับได้ส่งพระสาวกลำนั้นออกประกาศเผยแผ่พระศาสนาในที่ต่างๆ

ซึ่งจะได้เห็นว่าการบริหารองค์การในขณะนั้นทุกอย่างขึ้นตรงต่อพระพุทธเจ้า ฉะนั้น การประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของพระสาวกทั้งหลายจึงยึดถือปฏิบัติตามพระพุทธองค์เท่านั้น เนื่องจากในกาลนั้นพระพุทธองค์ยังไม่ได้บัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์

ดังนั้น โครงสร้างองค์การพระพุทธศาสนาในช่วงระยะต้นของพุทธกาลนั้นจึงมีลักษณะเรียบง่าย ซึ่งสามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.



แผนภาพที่ ๒.๑ โครงสร้างองค์กรสงฆ์สมัยพุทธกาล^{๒๑}

๑) การบัญญัติพระธรรมวินัย

พระธรรมวินัย เป็นคำที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นคำประสมมาจากคำว่า ธรรม+วินัย พระธรรมคือความจริงของสิ่งทั้งหลาย เป็นเรื่องธรรมดามีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็มีอยู่อย่างนั้นเป็นธรรมดาเป็นธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าค้นพบธรรมนั้นแล้วก็ทรงนำมาเผยแผ่เพื่อเกิดประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ จากนั้นก็อาศัยหลักความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติซึ่งเป็นเรื่องของกฎแห่งเหตุปัจจัยนั้นมาจัดตั้งวางเป็นระบบระเบียบในหมู่มนุษย์เรียกว่า วินัย^{๒๒} หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สิกขาบทหรือศีล ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก อธิบายความหมายของคำว่า วินัยไว้ว่า “พระวินัยอันบัณฑิตผู้รู้สรรพแห่งวินัยทั้งหลาย กล่าวว่า วินัย เพราะมีนัยต่างๆ เพราะมีนัยพิเศษและเพราะฝึกกายและวาจา”

ดังนั้นจึงสามารถแยกความหมาย วินัย ออกเป็น ๓ นัย คือ^{๒๓}

๑) วินัย หมายถึง นัยต่างๆ (วิจิตร+นย) เพราะมีปาติโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ มีวิภังค์ ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์และมี อาบัติ ๗ กอง

^{๒๑} พระยุดธนา รมณียธมโม, การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล, หน้า ๖๐.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒-๓.

^{๒๓} แสวง อุคมศรี, เรียบเรียง, พระวินัยปิฎก ๑ ว่าด้วยมหาวิภังค์หรือภิกขุณีวิภังค์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงษ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖-๗.

๒) วินัย หมายถึง นัยพิเศษ (วิเสส+นย) เพราะมีพระอนุบัญญัติเพิ่มเติมให้สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้วมีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เหมาะสมแก่การกระทำความผิดหรือการล่วงละเมิด

๓) วินัย หมายถึง กฎหรือข้อบังคับสำหรับฝึกอบรมกายและวาจา เพราะเป็นเครื่องป้องกันการประพฤตินี้ไม่เหมาะสมทางกายและวาจา

คำว่า วินัย นั้นมีคำที่เป็นไวพจน์หรือคำที่เขียนต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาก มี ๓ คำ คือ ศีล สิกขาบท และ พระบัญญัติ ซึ่งมีความหมายเดียวกันคือ เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาและการปกครอง โดยเฉพาะในหมู่พระสงฆ์

ในช่วงแรกของการก่อตั้งองค์การพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ายังไม่ได้บัญญัติ พระวินัย ทั้งที่เป็นปาฏิโมกข์และอภิสมการพระภิกษุเมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาก็ถือปฏิบัติตามรูปแบบที่เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า มีทั้งธรรมและวินัย คำสั่งและคำสอนอยู่ด้วยกัน ซึ่งจัดเป็นจารีตศีล เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ มีใจความสำคัญ ดังนี้

“การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ความอดทน ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม
ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต
ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ
การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น
ความสำรวมในพระปาติโมกข์
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร
การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด
การประกอบความเพียรในอธิจิต
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๒๔}

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญเติบโตขึ้นได้มีผู้ศรัทธาเข้ามาบวชเป็นจำนวนมาก ทำให้สังคมสงฆ์มีความหลากหลาย เป็นเหตุให้มีการประพฤติดังกล่าวออกไป ตามฐานะและความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น ชนบทที่ตนอาศัยอยู่ การประพฤติดังที่เจตนาและไม่เจตนา จึงเกิดมีขึ้น อันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองและให้การศึกษาแก่พระภิกษุโดยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) อาทิพรหมจริยสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาในฝ่ายบวชบัญญัติหรือข้อปฏิบัติ อันเป็นเบื้องต้นของพรหมจริยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นพุทธอาณาเพื่อป้องกันความประพฤติ

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๓/๙๐-๙๑.

เสียหายและวางโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้างและมีการสวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์

๒) อภิธมาจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายชนบวชนิยมเกี่ยวกับมารยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงาม สำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีขึ้น มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น

การบัญญัติพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบหลัก ดังที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสกับพระสารีบุตรเมื่อครั้งพระสารีได้ทูลขอรับรอง ให้ทรงบัญญัติวินัยหรือสิกขาบท และแสดงปาติโมกข์แก่พระสาวก อันจะเหตุให้พรหมจรรย์ ดำรงอยู่ได้นาน ซึ่งพระพุทธองค์ ทรงตรัสว่า เวลาและเหตุที่จะทรงบัญญัติสิกขาบทนั้น จะต้องประกอบไปด้วยปัจจัย ๕ ประการ คือ

- (๑) สังคมสงฆ์ตั้งได้เป็นเวลานานพอสมควร
- (๒) สังคมสงฆ์ขยายตัวใหญ่ขึ้น
- (๓) มีผลประโยชน์เกิดมากขึ้น
- (๔) มีผู้ทรงความรู้มากขึ้น
- (๕) มีผู้ประพฤติผิดให้เป็นที่น่าเสียดาย^{๒๕}

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยนั้น พระองค์ไม่ได้บัญญัติล่วงหน้าเหมือนกับการบัญญัติกฎหมายหรือกฎระเบียบขององค์การโดยทั่วไป แต่ทรงคำนึงถึงกาลเวลาและความเหมาะสมของเหตุการณ์เป็นหลักและพุทธวิธีในการบัญญัติสิกขาบทนั้นประกอบด้วย

- (๑) เมื่อมีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์
- (๒) ตรัสถามภิกษุผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
- (๓) ทรงดำหนิภิกษุที่ก่อเรื่อง
- (๔) ชี้โทษแห่งการล่วงละเมิด
- (๕) แสดงอานิสงส์แห่งการสำรวมระวัง
- (๖) บัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุถือปฏิบัติตาม

๒) ลักษณะการปกครององค์กรพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

ในช่วงระยะเวลา ๔๕ ปี ที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนมชีพบำเพ็ญพุทธกิจอยู่นั้น ทำให้การปกครององค์กรพระพุทธศาสนามีวิวัฒนาการที่เจริญขึ้นตามลำดับกาล โดยเฉพาะองค์กรคณะสงฆ์ เมื่อพระสาวก ๖๐ รูปแรก ออกประกาศพระพุทธศาสนาปรากฏว่ามีผู้มีศรัทธาเลื่อมใสจะขอบวชด้วยจำนวนมาก พระสงฆ์สาวกได้นำกุลบุตรเหล่านั้น มาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะให้พระองค์ทรงบรรพชาให้พระสาวกเหล่านั้นต่างได้รับความลำบากในการเดินทาง เพราะการคมนาคมยังไม่สะดวก ทำให้งานเผยแผ่เป็นไปอย่างล่าช้า พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงเหตุเหล่านี้ จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกผู้ใหญ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่มีศรัทธาด้วยวิธี “ติสรณคมนุปสัมปทาหรือไตรสรณคมน” และให้การปกครองดูแลกันเองในกลุ่ม

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การบรรพชาแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาทั่วไปนั้นเป็นการมอบอำนาจบางประการให้พระสาวกได้ปกครองกัน ในลักษณะของ

^{๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

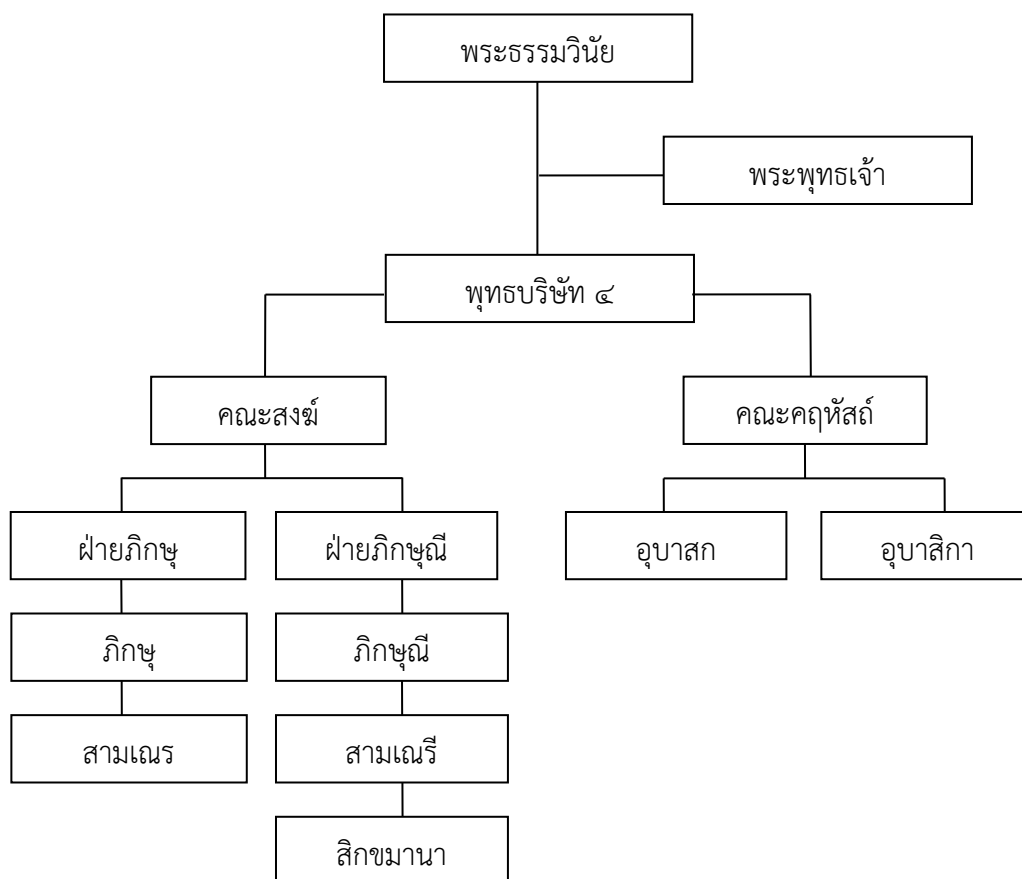
อุปฌาย์ปกครองสัทธิวิหาริกและอาจารย์ปกครองอันเตวาลิกของตน โดยพระพุทธรองค์ทรงแสดงหลักการของพระศาสนาที่เรียกว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” เพื่อเป็นหลักการบริหารปกครองของพระพุทธศาสนาและการดำเนินชีวิตร่วมกันของพระสาวก

ในกาลนี้ พระพุทธรองค์ทรงดำเนินการปกครองและบริหารจัดการให้การศึกษาแก่พระสาวกด้วยตัวพระองค์เองและมอบหน้าที่ให้พระอุปฌาย์ดูแลบ้างเพราะลักษณะของงานพระพุทธศาสนานั้น ได้มุ่งเน้นไปในด้านการประกาศเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธรองค์เป็นส่วนมาก พระภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานะเป็นอนาคาริกที่เร่ร่อนไปตามที่ต่างๆ เพื่อประกาศหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งอาศัยบิณฑบาตเลี้ยงชีพ จึงทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปอย่างรวดเร็วและเข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง

ต่อมาพระพุทธรเจ้าทรงมีพระพุทธานุญาต ให้ภิกษุทำการอุปสมบทแก่สตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นนางภิกษุณี อันสืบเนื่องมาจากการร้องขอของพระนางมหาปชาบดีโคตมีและมีพระอานนท์เป็นผู้ทูลช่วยเหลือให้ได้รับการอุปสมบท พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงได้เป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา เป็นการบวชด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ จากพระพุทธรองค์และต่อมาก็บวชให้แก่เหล่าบริวารของพระนางมหาปชาบดีโคตมีทำให้มีพุทธบริษัทเป็น ๔ ฝ่าย ทำให้รูปลักษณะการปกครององค์การในช่วงระยะกาลนี้เป็นงานด้านการปกครองเพื่อให้การศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเสียเป็นส่วนมาก

เมื่อทรงอนุญาตการบวชให้เป็นกิจของสงฆ์หรือมอบหมายความเป็นใหญ่ให้สงฆ์อย่างเต็มที่แล้ว พระองค์ก็ทรงงดการอุปสมบทให้แก่ใครๆ ทรงทำหน้าที่สั่งสอนและดูแลภายในองค์การพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปมาถึงตอนนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธรองค์ทรงมีพระพุทธรประสงค์ที่จะให้สงฆ์ปกครองกันเองอย่างแน่นนอน โดยให้ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักหรือเป็นใหญ่ ในการปกครองไม่ทรงปรารถนาให้พระเถระรูปหนึ่งรูปใดมีอำนาจหน้าที่ในการปกครอง ดังปัจฉิมโอวาทที่ทรงตรัสกับพระอานนท์ก่อนที่จะพระปริณิพพานว่า “อานนท์ พระธรรมวินัยใด ที่เราแสดงและบัญญัติไว้ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว พระธรรมและวินัยนั้นแหละ จักเป็นพระศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๒๖} เป็นต้น เพราะฉะนั้น มาถึงช่วงปลายๆ สมัยพุทธกาล พระพุทธรองค์จึงได้ทรงมอบภาระการบริหารการปกครองให้แก่คณะสงฆ์เป็นผู้ปกครองกันเองโดยยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ในการปกครอง ดังนั้น เมื่อแสดงรูปลักษณะการปกครององค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล จึงสามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๒๑๖/๑๖๔.



แผนภาพที่ ๒.๒ โครงสร้างการปกครององค์กรสมัยพุทธกาล^{๒๗}

๓) การบริหารองค์กรพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่ามีพระสงฆ์สาวกและพุทธสาสิกเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก งานของพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างกว้างขวาง สังคมพุทธกลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ สมควรที่จะมอบหมายภาระให้คณะสงฆ์ช่วยบริหาร เพื่อเป็นการปูพื้นฐานการบริหารให้แก่คณะสงฆ์ พระพุทธองค์จึงได้ทรงยกเลิกการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาและไตรสรณคมน์แล้วทรงอนุญาตให้พระภิกษุทำการบวชให้ผู้ที่มีศรัทธาต้องการบวชในพระพุทธศาสนาได้ด้วยวิธี “ญัตติจตุตถกรรมวาจา” และได้นำวิธีการบวชแบบไตรสรณคมน์ไปใช้กับการบวชของสามเณรแทน ซึ่งมีพุทธวิธีมอบหมายภาระหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังนี้

๑. การแบ่งงานกันทำ

การที่มนุษย์เข้ามาร่วมกันทำงานในรูปขององค์กร และต้องการจะดำเนินการ ให้ประสบความสำเร็จบรรลุถึงเป้าหมายที่วางไว้ได้นั้นจะต้องมีการแบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้เหมาะสมกับบุคคลในลักษณะของการมอบหมายงานให้ทำตามความถนัดและความรู้ความสามารถของแต่ละ

^{๒๗} พระยทุธนา รมณียธมโม, การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล,

บุคคลหรือกลุ่มบุคคล^{๒๘} หากได้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้แล้ว การปฏิบัติงานก็มีโอกาสประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น เมื่อนำหลักการนี้ มาวิเคราะห์ลักษณะการแบ่งงานในองค์กร คณะสงฆ์สมัยพุทธกาลแล้วจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ก็ทรงมีพุทธวิธีการจัดแบ่งงานในองค์กร องค์การสมัยพุทธกาลซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ กันกับการจัดแบ่งงานขององค์กรในปัจจุบัน โดยเฉพาะลักษณะงานที่พระพุทธองค์ทรงจัดแบ่งให้คณะสงฆ์สมัยพุทธกาลนั้นสามารถพิจารณาได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑) ลักษณะที่เป็นงานหลัก คือเป็นงานที่มีการดำเนินการอยู่เป็นประจำในองค์กรพระพุทธศาสนาซึ่งสามารถแยกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) งานด้านการปกครอง เป็นงานที่จะต้องดำเนินการเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงามในองค์กร อันประกอบไปด้วยงานที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือ การรับบุคคล เข้าเป็นสมาชิกองค์กรคณะสงฆ์ การบัญญัติพระธรรมวินัย การวางระเบียบการลงโทษการตัดสินอธิกรณ์ การส่งเสริมความสามัคคีและการทำสังฆกรรมประเภทต่างๆ

(๒) งานด้านการให้การศึกษา เป็นการส่งเสริมให้พุทธบริษัทได้รับประโยชน์ในส่วนของตน ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาที่เป็นไปตามกระบวนการหรือ ตามลำดับขั้นของการศึกษา^{๒๙} มีการจัดสภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษามากและครูผู้สอน เช่น การแต่งตั้งผู้ให้การอบรมศึกษาหรือแสดงธรรม การให้ถืออุปัชฌาย์และอาจารย์การให้ถือนิสัย สัทธินิวัตรและอันเตวสิกวัตร เป็นต้น

(๓) งานด้านการเผยแผ่ศาสนา เป็นการประกาศเผยแผ่หลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการส่งเสริมให้มีการศึกษาและการปฏิบัติ^{๓๐} เช่น การส่งเสริมงานด้านการเผยแผ่การจัดส่งบุคคลไปทำงานด้านการเผยแผ่ยังที่ต่างๆ และการตรวจเยี่ยมแนะนำวิธีการเผยแผ่ เป็นต้น

(๔) งานด้านสาธารณูปการ คือ การดูแลนวรรรม การก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัยและการใช้คนวัดให้ทำงาน^{๓๑} เป็นต้น

๒) ลักษณะงานที่จัดเป็นแผนก (Department) ด้วยการพิจารณาลักษณะงานที่เกิดขึ้นในองค์กรคณะสงฆ์ เมื่อเห็นว่ามิจกกรรมที่เหมือนกันก็จัดไว้ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ของงาน ซึ่งลักษณะงานเช่นนี้ในองค์กรคณะสงฆ์ได้แก่ การสมมติแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์ให้เป็นผู้มีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่สงฆ์จะเห็นสมควรด้วยกิจนั้นๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กรคณะสงฆ์ เพราะการที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นคณะ ย่อมมีกิจการอันเป็นกลางที่เรียกว่าเป็นของคณะเกิดขึ้น คณะนั้นต้องจัดคนในคณะให้รับหน้าที่ทำกิจการนั้นเป็นแผนกๆ^{๓๒}

^{๒๘} พงศ์สันต์ ศรีสมทรัพย์และชลิดา ศรมณี รัส., หลักการจัดองค์กรและการจัดการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก.แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๗.

^{๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๔-๓๒๓/๘๘-๑๕๐.

^{๓๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข (เล่ม ๓) หลักสูตรนักรธรรมชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓-๗๒.

การแต่งตั้งสมมติผู้ทำการแทนสงฆ์คือ การมีมติร่วมกันหรือการยอมรับร่วมกัน โดยการที่ประชุมสงฆ์ตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๓๓} เพื่อที่จะดำเนินการแทนคณะสงฆ์ตามที่ได้รับมอบหมายหน้าที่นั้นๆ เป็นการแบ่งงานตามกิจที่มีขึ้นในสงฆ์หรือหมู่คณะนั้นๆ โดยอาศัยความรู้ความสามารถของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นผู้ดำเนินการร่วมกัน ด้วยการมอบหมายงานแก่บุคคลที่เห็นว่า มีคุณสมบัติเหมาะสม พระภิกษุรูปเดียวแต่เป็นผู้มีความรู้และความสามารถอาจได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่หลายๆ อย่างพร้อมกันก็ได้ โดยประเภทของผู้ทำการแทนสงฆ์ ตามพระพุทธองค์ทรงมีพุทธานุญาตไว้มี ดังนี้

(๑) เจ้าอธิการแห่งจีวร ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือ ผู้รับจีวร เรียกว่า จีวรปฏกคาหกะ ผู้เก็บจีวร เรียกว่า จีวรนิทหกะ ผู้แจกจีวร เรียกว่า จีวรภาซกะ ภิกษุรูปเดียวอาจทำหน้าที่ทั้ง ๓ ประการก็ได้ โดยการสมมติในคราวเดียวกัน

(๒) เจ้าอธิการแห่งอาหาร ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือ เป็นผู้แจกภัตร เรียกว่า ภัตตเทศกะ เป็นผู้แจกยาคุ เรียกว่า ยาคุภาซกะ เป็นผู้แจกผลไม้ เรียกว่า ผลภาซกะ เป็นผู้แจกของขบเคี้ยว เรียกว่า ชัชชภาซกะ

(๓) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้ คือ เป็นผู้มีหน้าที่แจกเสนาสนะ เรียกว่า เสนาสนคาหาปกะ เป็นผู้แต่งตั้งเสนาสนะ เรียกว่า เสนาสนปัญญาปกะ ภิกษุรูปเดียวอาจรับทั้ง ๒ หน้าที่ได้

(๔) เจ้าอธิการแห่งอาราม ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือ มีหน้าที่เป็นผู้ใช้คนทำการวัดเรียกว่าอารามิกเปสกะผู้มีหน้าที่ใช้สมาเนรเรียกว่า สามเนรเปสกะ เป็นผู้มีหน้าที่ดูนวดกรรม เรียกว่า นวกัมมิกะ

การแต่งตั้งสมมติพระภิกษุเพื่อทำหน้าที่แทนสงฆ์ในสังฆกรรมต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการกำหนดคุณสมบัติไว้แตกต่างกันตามแต่ละชนิด โดยหลักกว้างๆ นั้น จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติคือ เว้นจากอคติ ๔ และเป็นผู้ฉลาดและรู้จักกิจนั้นๆ เป็นอย่างดี^{๓๔} จึงจะได้รับ การแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่ตามกิจที่เกิดขึ้นนั้นๆ

๓) ลักษณะงานที่ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะด้าน ซึ่งเป็นการจัดแบ่งงานให้สมาชิกในองค์กรเพื่อปฏิบัติงาน โดยพิจารณาถึงความถนัดและความสามารถส่วนบุคคลเป็นหลัก ซึ่งในองค์กรคณะสงฆ์ตรงกับลักษณะงานในตำแหน่ง “เอตทัคคะ”^{๓๕} ที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้แก่พระสาวกในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรมในด้านนั้นๆ เป็นการเฉพาะ เช่น พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามากทรงแต่งตั้งเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งปวง ในด้านมีปัญญาและยังได้ชื่อว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี ส่วนพระโมคคัลลานะ เป็นผู้มั่งคั่งมาก ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านมั่งคั่งทำงานช่วยในด้านการปกครองสงฆ์ เป็นต้น ตำแหน่งเหล่านี้ในระยะกาลแรกๆ มีไม่มากนัก แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่ามีความสำคัญต่อพระสาวกและเหล่าพุทธบริษัท จึงได้ทรง

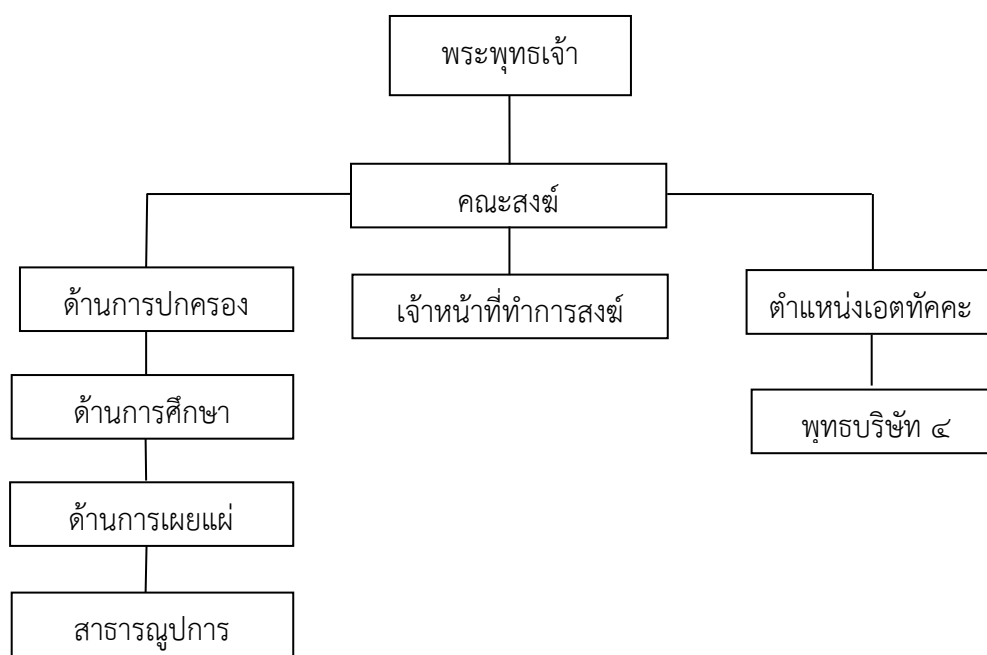
^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๑.

^{๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๒/๒๐๓.

^{๓๕} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๓๔/๒๕-๓๐.

แต่งตั้งให้ทั้งพุทธบริษัท ๔ ที่มีความรู้ความสามารถแต่ละด้านที่แตกต่างกัน เพื่อเป็นการให้กำลังใจ และส่งเสริมการปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างของพุทธบริษัทรุ่นหลังๆ

การแบ่งงานในองค์การพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล จึงมีลักษณะงานที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ งานที่มีการปฏิบัติอยู่เป็นประจำ การจัดงานเป็นแผนก และการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน ตามกิจการขององค์การพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ซึ่งมอบภาระหน้าที่หลักให้คณะสงฆ์เป็นผู้ดูแล โดยสามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้



แผนภาพที่ ๒.๓ โครงสร้างการมอบหน้าที่ในองค์กรในสมัยพุทธกาล^{๓๖}

๒. อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ

อำนาจหน้าที่ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอำนาจที่ไม่เกิดจากพระธรรมวินัย แต่ให้การยอมรับอำนาจที่มาจากหน้าที่ มีศรัทธา เห็นคุณค่าของหลักธรรม คำสอนนั้น และปฏิบัติตามด้วยความเคารพ เช่น กุลบุตรที่เข้ามาบวชเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ล้วนเกิดจากศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เมื่อปฏิบัติตนจนเห็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนาแล้ว จึงนำไปสั่งสอนคนอื่นต่อไป

การมอบอำนาจหน้าที่ในองค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น เริ่มจากที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกออกประกาศพระพุทธศาสนา ปรากฏว่ามีกุลบุตรต้องการบวชเป็นจำนวนมาก และเมื่อมีผู้ต้องการจะบวชพระสาวกก็จะนำมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อบวชให้ ซึ่งเป็นความลำบากแก่พระสาวกและผู้ที่ต้องการจะบวช พระพุทธองค์จึงทรงประทานอนุญาตให้พระสาวกเป็นพระอุปัชฌาย์

^{๓๖} พระยุพธนา รมณีธมโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๘).

บวชกุลบุตรที่มีศรัทธาในท้องถิ่นและชนบทที่ห่างไกลนั้นๆ ได้ โดยไม่ต้องนำมาเฝ้าพระองค์ ด้วยวิธีการบวชแบบ “ติสรณคณูปสัมปทา”^{๓๗} เมื่อพระสาวกรูปใดได้รับมอบหมายหน้าที่แล้ว ก็จะได้สิทธิในการกระทำหรือในการตัดสินใจในสิ่งต่างๆ ภายในขอบเขตหน้าที่ที่ตนได้รับมอบ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของอำนาจตามมาคือ มีอำนาจในการพิจารณาความดีความชอบหรือมีความสามารถทำการลงโทษผู้ได้บังคับบัญชาได้

ส่วนความรับผิดชอบนั้น จะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสาวก ผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมเป็นอุปัชฌาย์ให้การบวชแก่กุลบุตรแล้ว เพื่อไม่ให้เป็นปัญหาในการปกครองจึงทรงให้พระสาวกหรือภิกษุหนึ่งถืออุปัชฌาย์อันเป็นข้อปฏิบัติระหว่างอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกจะพึงปฏิบัติต่อกัน เรียกว่า อุปัชฌาย์วัตรและสัทธิวิหาริกวัตร

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ให้มีการถืออุปัชฌาย์วัตรและสัทธิวิหาริกวัตรดังกล่าวนี้ ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งก็จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์จะมอบหน้าที่ในการปกครองพระสงฆ์ในเบื้องต้นให้เป็นภาระโดยตรงของพระอุปัชฌาย์จะต้องรับผิดชอบ เพราะพระอุปัชฌาย์แต่ละรูปนั้นเปรียบเสมือนเป็นบิดาบังเกิดเกล้าที่ให้อำนาจแก่บุตรผู้เป็นสัทธิวิหาริก ดังนั้น การอบรมพร่ำสอนให้บุตรได้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบจึงเป็นภาระเบื้องต้นของผู้เป็นบิดามารดาที่จะต้องรับผิดชอบด้วยสามัญสำนึกของผู้ให้อำนาจ^{๓๘} จะเห็นได้ว่าหน้าที่และความรับผิดชอบจะต้องมีความสัมพันธ์กันจึงจะทำให้การปฏิบัติงานนั้นสำเร็จและเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม

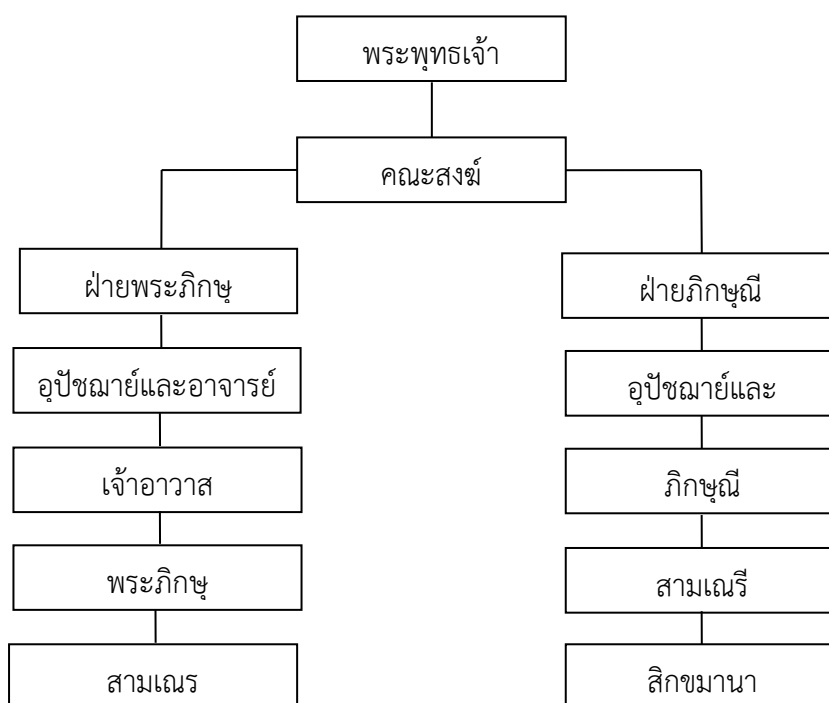
หลักการมอบหมายหน้าที่และความรับผิดชอบในองค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงประทานหลักการที่เป็นระเบียบการเพื่อใช้ในการสรรหา การคัดเลือกและการดำเนินงานเป็นไปด้วยความยุติธรรมตามหลักพระธรรมวินัย โดยพิจารณาแล้วสามารถสรุปได้ ๓ ประการ คือ ๑) หลักพระวินัย คือ การแต่งตั้งสมมติด้วยการถือเอาอายุพรรษาเป็นเครื่องมือกำหนด เพื่อให้พระภิกษุผู้ได้รับการแต่งตั้งสมมติได้ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ เพราะผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจะประกอบไปด้วยภาวะที่สามารถปกครองตนเองและสามารถปกครองคนอื่น ๒) หลักพระธรรม คือ การแต่งตั้งสมมติพระภิกษุเพื่อทำการแทนสงฆ์ โดยถือเอาความสามารถเป็นหลักในการแต่งตั้งมอบหมายหน้าที่ให้ดำเนินการในกิจนั้นๆ ทั้งนี้เพราะเหตุที่ว่า พระภิกษุบางรูปถึงจะมีพรรษาตามที่กำหนดแล้ว แต่อาจจะเป็นผู้มีอุปนิสัยในด้านอื่นไม่ตรงกับหน้าที่นั้นๆ หรืออาจเป็นผู้ที่มีความสามารถเป็นผู้ไกล่เกลี่ยไม่ฉลาดในกิจที่ได้รับการแต่งตั้ง ดังนั้น จึงต้องอาศัยหลักความสามารถเป็นเครื่องกำหนดคุณสมบัติเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่วางไว้ เช่น การแต่งตั้งพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกซ้ายขวา เป็นต้น ๓) หลักพระธรรมวินัยรวมกัน คือ การแต่งตั้งสมมติพระภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์โดยยึดหลักพระธรรมวินัยเป็น

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒.

^{๓๘} แสวง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๙.

การถือเอาอายุพรรษาและความสามารถเป็นเครื่องในการกำหนดคุณสมบัติเพื่อแต่งตั้งสมมติ ซึ่งผู้ที่รับการแต่งตั้งอาจจะเป็นผู้ที่มีพรรษามากหรือพรรษาน้อยก็ได้^{๓๙}

การจัดช่วงการบังคับบัญชาในองค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะฝ่ายภิกษุบริษัทนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัวว่าผู้ปกครองคนหนึ่งจะต้องมีผู้ใต้บังคับบัญชากี่คน แต่ในกาลหนึ่งมีพระภิกษุได้ถกเถียงกันเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวทำให้ความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงได้ทรงรับสั่งเป็นอนุบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุรูปเดียวซึ่งเป็นผู้ฉลาดสามารถใช้สามเณร ๒ รูปให้อุปฐากได้หรืออนุญาตให้ใช้สามเณรเท่าที่สามารถจะตักเตือนพราสสอนให้อุปฐากได้”^{๔๐} ดังนั้น ลักษณะการจัดสายการบังคับบัญชาในองค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลโดยเฉพาะสายการบังคับบัญชาของคณะสงฆ์สามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้



แผนภาพที่ ๒.๔ สายการบังคับบัญชาของคณะสงฆ์ในองค์การสมัยพุทธกาล^{๔๑}

สรุปความว่า องค์การพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้นได้ก่อกำเนิดขึ้น โดยพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อองค์การมีความเจริญเติบโตขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติพระธรรมวินัยเพื่อเป็นเครื่องมือในการบริหารปกครอง และให้การศึกษาแก่สมาชิกภายในองค์การให้โอกาสในการพัฒนาตนเอง

^{๓๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๕.

^{๔๐} พระยุพธนา รมณียธมฺโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล”, *วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๘).

^{๔๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบฐิตญาโณ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, หน้า ๖๘-๗๐.

เพื่อให้ได้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา โดยมีพระธรรมวินัยครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกอย่าง เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิหน้าที่ และวิธีการรับสมาชิกใหม่เข้ามาสู่องค์กรและคณะสงฆ์ การดูแลสมาชิกใหม่ การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์และรวมถึงระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหาการจัดทำ การเก็บรักษาและการแบ่งสรรปัจจัย ๔ เป็นต้น^{๔๒} ทั้งหมดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้พุทธวิธีการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ ชี้แจงวิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์และเป้าหมายขององค์กรเพื่อประสานงานสมาชิกภายในองค์กรให้ดำเนินงานไปทิศทางเดียวกันเพื่อบรรลุตามวัตถุประสงค์ขององค์กรพระพุทธศาสนาที่ได้วางไว้

จากพุทธวิธีการบริหารจัดการและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า พุทธวิธีการบริหารจัดการมีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๔ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๔ พุทธวิธีการบริหารจัดการ

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๓๘, หน้า ๒-๓)	๑. จัดตั้งวางเป็นระบบระเบียบในหมู่มนุษย์ ๒. ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ ๓. กฎแห่งเหตุปัจจัย
แสวง อุดมศรี (๒๕๔๖, หน้า ๖-๗)	๑. ภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ ๒. เพิ่มเติมให้สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้วมีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น ๓. ให้เหมาะสมแก่การกระทำความผิดหรือการล่วงละเมิด ๔. กฎหรือข้อบังคับสำหรับฝึกอบรมกายและวาจา
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (๒๕๔๙, หน้า ๔๕)	๑) หลักพระวินัย คือ การแต่งตั้งสมมติด้วยการถือเอาอายุพรรษาเป็นเครื่องมือกำหนด ๒) หลักพระธรรม คือ การแต่งตั้งสมมติพระภิกษุเพื่อทำการแทนสงฆ์ โดยถือเอาความสามารถเป็นหลักในการแต่งตั้งมอบหมายหน้าที่ให้ดำเนินการในกิจนั้นๆ ๓) หลักพระธรรมวินัยรวมกัน คือ การแต่งตั้งสมมติพระภิกษุเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์
พงศ์สันต์ ศรีสมทรัพย์ (๒๕๓๑, หน้า ๑๙๗)	๑. ร่วมกันทำงานในรูปขององค์กร ๒. การแบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้เหมาะสม ๓. ทำตามความถนัดและความรู้ความสามารถ

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรม จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๘, หน้า ๕๓-๗๒)	๑. การสมมติแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์ ๒. จัดคนในคณะให้รับหน้าที่ทำกิจการนั้นเป็นแผนกๆ
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๓, หน้า ๓๐๑)	๑. การแต่งตั้งสมมติผู้ทำการแทนสงฆ์ ๒. การมีมติร่วมกันหรือการยอมรับร่วมกัน
แสวง อุดมศรี (๒๕๔๖, หน้า ๓๙)	๑. การอบรมพร้าสอนให้ได้ประพัตติ ๒. จะต้องรับผิดชอบด้วยสามัญสำนึกของผู้ให้กำเนิด
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๖, หน้า ๔๔๘-๔๔๙)	๑. ให้โอกาสในการพัฒนาตนเอง ๒. มีพระธรรมวินัยครอบคลุมการดำเนินชีวิต ๓. กำหนดคุณสมบัติ สิทธิหน้าที่ ๔. การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์และรวมถึงระเบียบ

๒.๒ หลักการบริหารจัดการองค์กร

๒.๒.๑ การบริหารสมัยเก่า

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวคิดการบริหารและการจัดการองค์การของนักวิชาการหลายท่านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่าการจัดการตามแนวความคิดสมัยเก่าหรือการจัดการแบบคลาสสิก (Classical Management) นั้น ได้เริ่มขึ้นในปลายศตวรรษที่ ๑๘ หลังจากมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมและมีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนถึงต้นศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งแนวคิดนี้ เป็นการบริหารจัดการบนสมมติฐานที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล หลักการสำคัญของแนวคิดนี้จึงเป็นการกำหนดกระบวนการบริหารขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์ เพื่อให้มีการปฏิบัติ ตามกระบวนการที่กำหนดไว้โดยมุ่งเน้นที่จะปรับปรุงประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล (Effectiveness) ของการปฏิบัติงานและการบริหารจัดการ ซึ่งประกอบด้วยหลักสำคัญ ๔ ประการ ดังนี้

๑) **การจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Management)** เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการในการปฏิบัติงาน การผลิต การบริการ และวิเคราะห์วิธีการทำงาน จัดตั้งมาตรฐานของงาน กำหนดกฎระเบียบและวิธีการทำงาน ภายใต้หลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ บุคคลที่มีชื่อเสียง และได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกในแนวความคิดนี้คือ Frederick W. Taylor ซึ่งเป็นวิศวกรเครื่องยนต์ทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก ในปี ค.ศ. ๑๘๘๔ ได้นำเสนอแนวความคิดที่มีจุดเน้น (Focus) คือ การสร้างประสิทธิภาพของการทำงานอย่างมีความเป็นเหตุเป็นผลของพนักงานในระดับปฏิบัติงานขององค์การ (the lowest of organization) เพื่อที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการทำงาน^{๔๓}

^{๔๓} ทองใบ สดขารี ผศ.ดร., ทฤษฎีองค์การ: วิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีและการประยุกต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ภาควิชาบริหารธุรกิจ คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

หลักการจัดการตามแนวความคิดของ Taylor สรุปได้ ดังนี้

(๑) พัฒนารูปแบบการทำงานวิธีที่ดีที่สุด (one best way) ที่ผ่านการวิเคราะห์อย่างมีหลักเกณฑ์แทนการใช้กฎที่ไม่แน่นอน (Rule of Thumb)

(๒) ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีหลักเกณฑ์คัดเลือก ฝึกหัด สอน และพัฒนาคนงานให้มีคุณสมบัติตรงตามงานที่ปฏิบัติเพราะในอดีตคนงานจะทำงานของตน และแสวงหาประโยชน์ ไปเรื่อยๆ จนพบวิธีที่ดีที่สุดด้วยตนเอง

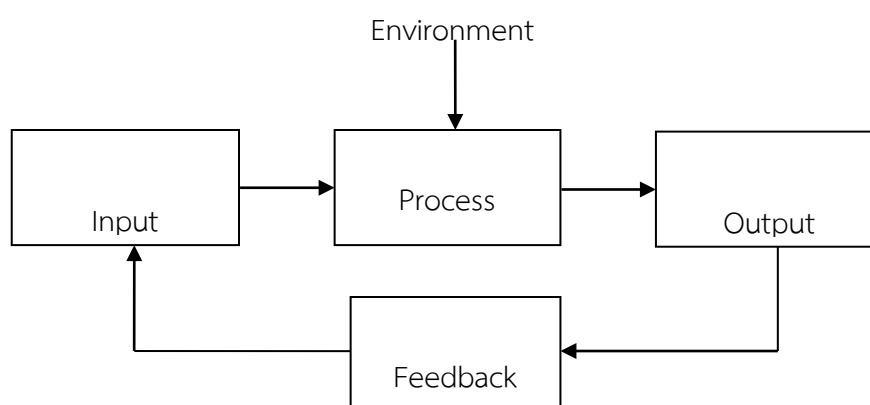
(๓) มีการร่วมมือกับคนงานอย่างจริงจัง เพื่อให้เชื่อมั่นได้ว่างานทั้งหมดได้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่ได้พัฒนาขึ้น

(๔) มีการแบ่งงาน (Division of Labor) และความรับผิดชอบระหว่างการจัดการและแรงงานหรือกล่าวง่ายๆ ว่ามีการแบ่งงาน และความรับผิดชอบระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายผลิต เพราะในอดีตงานและความรับผิดชอบส่วนใหญ่ตกอยู่กับฝ่ายผลิต

(๕) มีการพัฒนาพนักงานให้มีความสามารถสูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ทั้งนี้เพื่อตัวพนักงานเองและความเจริญรุ่งเรืองขององค์การ

กล่าวโดยสรุป เทย์เลอร์เสนอให้ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการคัดเลือกพนักงานให้เหมาะสมกับงานและการฝึกงานให้ทำตามวิธีการที่ดีที่สุดและประหยัดเวลามากที่สุด ตลอดจนมีการแบ่งงานระหว่างฝ่ายบริหารและคนงานอย่างชัดเจน

๒) การบริหารเชิงระบบ^{๔๔} (Systematic of Management) คือ การกำหนดกระบวนการในการบริหารงานอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์ (relation) กันของหน่วยย่อยๆ ที่มีความเกี่ยวข้องและการปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเป็นระบบ (System) โดย Norbert Wiener เป็นผู้เสนอแนวความคิดขององค์การอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกว่า องค์การเป็นระบบอย่างหนึ่ง ที่ประกอบด้วย สิ่งนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) สิ่งส่งออก (Output) ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) และสภาพแวดล้อม (environment) สามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้



^{๔๔} เสนาะ ตีแยว, **หลักการบริหาร (แก้ไขปรับปรุงใหม่)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๗.

แผนภาพที่ ๒.๕ การบริหารเชิงระบบของ Norbert Wiener

จากแผนภูมิดังกล่าว มีแนวทางการพิจารณาเกี่ยวกับองค์การในเชิงระบบ โดยจำแนกได้ ๓ แนวทางคือ ระบบโครงสร้าง ระบบกระแสของงานและระบบคน ความคิดเกี่ยวกับระบบเป็นแนวความคิดที่นิยมนำมาใช้ในการวิเคราะห์เรื่องของการบริหารได้อย่างเหมาะสม เพราะระบบมีคุณสมบัติคือมีขอบเขตที่แน่นอนประกอบไปด้วยระบบย่อยต่างๆ ที่มีการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการทำงานให้เป็นไปตามเป้าหมาย ๔ ประการ คือ

- (๑) ต้องระบุหน้าที่และความรับผิดชอบของงานไว้อย่างชัดเจน
- (๒) กำหนดวิธีการที่เป็นมาตรฐานสำหรับใช้ในการทำงาน
- (๓) กำหนดวิธีการอย่างชัดเจนในการเก็บรวบรวม ดำเนินการการส่งและการวิเคราะห์ข้อมูล
- (๔) กำหนดระบบบัญชีต้นทุนค่าแรงและการควบคุมเพื่อสะดวกต่อการประสานงานภายใน

ทฤษฎีระบบให้ความสำคัญกับข้อมูลป้อนกลับ เพื่อปรับการทำงานของระบบให้เป็นปกติ นอกจากนั้น การพึ่งพาอาศัยกันของส่วนต่างๆ ในระบบยังสำคัญเช่นกัน เนื่องจากกลไกมีความสัมพันธ์กับเป้าประสงค์ของระบบ ซึ่งมีความสำคัญกับพฤติกรรมองค์การและอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ไม่ให้ความสำคัญกับการเติบโตของระบบ รวมถึงบทบาทของสภาวะภายนอกองค์การต่อกระบวนการต่างๆ ของระบบ

๓) การจัดการแบบหลักการบริหาร (Administrative principle) บุคคลสำคัญที่กำหนดหลักการบริหารขึ้นมา คือ Henry. Fayol ได้ชื่อว่าเป็นบิดาของทฤษฎีการปฏิบัติการและการจัดการตามหลักการบริหาร Fayol เป็นวิศวกรในบริษัทเหมืองแร่แห่งหนึ่งในประเทศฝรั่งเศส ได้ทำการศึกษาและคิดค้นถึงกระบวนการจัดการในรูปแบบใหม่ และได้เสนอแนวคิด การจัดการเป็นกระบวนการ (Management process school) ที่มีจุดเน้นความเป็นเหตุเป็นผล ในการบริหารงานของผู้บริหารระดับสูงขององค์การ (Top organization) โดยเสนอแนะให้เห็นว่าผู้บริหารมีภารกิจที่สำคัญ ในการบริหารงานที่เป็นกระบวนการต่างๆ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organization) การบังคับบัญชา (Commanding) การประสานงาน (Coordinating) การควบคุม (Controlling)

Henry Fayol ได้เสนอหลักการบริหารการจัดการ ๑๔ ข้อ^{๔๔} คือ

- ๑) การแบ่งงานกันทำ (Division of work)
- ๒) อำนาจหน้าที่ (Authority)
- ๓) ระเบียบวินัย (Disciplines)
- ๔) เอกภาพในสายการบังคับบัญชา (Unity of command)
- ๕) เอกภาพในการอำนวยการ (Unity of direction)
- ๖) ประโยชน์ส่วนตัวย่อมเป็นรองประโยชน์ส่วนรวม (Subordination of individual interest to general interest)

^{๔๔} บรรยงค์ โตจินดา, องค์การและการจัดการ, หน้า ๑๓๒.

- ๗) การให้ผลประโยชน์ตอบแทนพนักงาน (Remuneration of personnel)
- ๘) การรวมอำนาจ (Centralization)
- ๙) การจัดลำดับของสายงาน (Scalar chain)
- ๑๐) ความมีระเบียบ (Order)
- ๑๑) ความเป็นธรรม (Equity)
- ๑๒) ความมั่นคงในการทำงาน (Stability of tenure of personnel)
- ๑๓) ความคิดริเริ่ม (Initiative)
- ๑๔) ความสามัคคี (Esprit de corps)

เป็นที่น่าสังเกตว่าฟายอลไม่ได้กล่าวถึง "การสื่อสาร" (communication) ว่าเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของการบริหารงานดังที่กล่าวมาข้างต้นเลย อย่างไรก็ตาม การที่ผู้จัดการของหน่วยงานหนึ่งๆ จะปฏิบัติงานโดยยึดองค์ประกอบดังกล่าวเป็นหลักจำเป็นต้องใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือ เช่น ผู้จัดการต้องมีการติดต่อสื่อสารกับฝ่ายต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอในการวางแผนการจัดระเบียบ การสั่งการ การสร้างความร่วมมือกันและการควบคุม ให้การปฏิบัติงานนั้นดำเนินไปตามแผนที่วางไว้ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าบทบาทของการสื่อสารได้แฝงอยู่ในองค์ประกอบการบริหารงาน ดังกล่าว

และการสื่อสารในองค์การรูปแบบนี้เป็นการสื่อสารในแนวดิ่งจากบนลงล่างคือจากผู้บังคับบัญชาไปยังผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งเป็นการสื่อสารเกี่ยวกับคำสั่งและแนวทางปฏิบัติงาน การสื่อสารจากล่างขึ้นบนและแนวระนาบระหว่างพนักงานไม่ได้รับการส่งเสริม เนื้อหาของการสื่อสารควรเกี่ยวกับงานเป็นหลัก ไม่ควรเป็นไปเพื่อการสร้างปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ในสังคม

โดยสรุป ฟายอลกล่าวว่า องค์การที่ดีจะต้องมีโครงสร้างชัดเจนและพนักงานต้องตระหนักถึงตำแหน่งและบทบาทของตนในองค์การ โครงสร้างที่ชัดเจนทำให้การทำงานขององค์การเป็นไปโดยราบรื่น มีการให้รางวัลพนักงานอย่างเท่าเทียมกันขึ้นกับความรู้ความสามารถและพนักงานต้องเห็นประโยชน์ขององค์การสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตัว

๔) การจัดการแบบระบบราชการ (Bureaucracy System) คือ ระบบการบริหารงานที่มีการแบ่งหน้าที่การปฏิบัติงานอาศัยกฎระเบียบที่แน่นอนลักษณะการบังคับบัญชาเป็นไปตามลำดับชั้น เป็นการบริหารงานในองค์การขนาดใหญ่ ได้แก่ การบริหารงานของรัฐบาลหรือองค์การเอกชนที่มีการพัฒนาเป็นองค์การ องค์การขนาดใหญ่ก็จัดเข้าข่าย การบริหารงานในแบบระบบราชการได้เช่นกัน

Max Weber เป็นบุคคลแรกที่ทำการศึกษากระบวนราชการในรูปแบบองค์การอย่างเป็นทางการ และกล่าวว่าระบบราชการคือการใช้อำนาจปกครอง ซึ่งอำนาจมีที่มาจากรากฐานความถูกต้องที่คนในสังคมให้การยอมรับ Weber ได้กำหนดหลักการของระบบราชการไว้ดังนี้^{๔๖}

- (๑) กฎ (Rule)
- (๒) ไม่ยึดตัวบุคคล (Impersonality)
- (๓) มีการแบ่งงานกันทำ (Division of labor)

^{๔๖} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ รศ.และคณะ, **ทฤษฎีองค์การ ฉบับมาตรฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระฟิล์มและไซเท็กซ์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๖๔-๖๗.

(๔) โครงสร้างแบบลำดับชั้นตอนสายการบังคับบัญชา (Hierarchical structure)

(๕) โครงสร้างอำนาจหน้าที่ (Authority structure) แบ่งอำนาจออกเป็น ๓ ประเภทคือ อำนาจตามลักษณะส่วนตัวหรือบารมีอำนาจ (Charismatic domination) อำนาจตามประเพณีนิยม (Traditional domination) อำนาจตามกฎหมาย (Legal/Rational domination)

(๖) มีข้อผูกมัดด้านอาชีพระยะยาว (Lifelong career commitment)

(๗) ความมีเหตุผล (Rationality)

เราอาจมองเห็นรูปแบบการบริหารงานที่ใช้ระบบราชการในองค์กรของรัฐและเอกชนต่างๆ ซึ่งเป็นการบริหารงานแบบรวมศูนย์เป็นไปตามระบบระเบียบที่วางไว้และมีการใช้อำนาจหน้าที่การบังคับบัญชาตามขั้นตอน การสื่อสารในองค์กรที่ใช้ระบบนี้จะเป็นแนวดิ่ง จากบนลงล่างตามสายงานการบังคับบัญชา ผู้บริหารสูงสุดมีอำนาจการบังคับบัญชาไล่เรียงกันลงมาตามลำดับชั้น การสื่อสารจากล่างขึ้นบนมีปริมาณน้อยกว่า

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีของเวเบอร์กล่าวถึงลักษณะ "ในอุดมคติ" ขององค์การที่รู้จักกันในนามขององค์การระบบราชการ เวเบอร์เสนอว่าองค์การแบบนี้ควรดำเนินการในระบบปิดและควบคุมโดยอำนาจการบริหารงานที่มาจากเหตุผลและกฎหมาย การบริหารงานองค์การ ที่ใช้ระบบราชการจะต้องมีการใช้กฎระเบียบที่เข้มงวด มีการแบ่งงาน การบริหารงานตามลำดับชั้นโดยชัดเจนและการรวมศูนย์อำนาจเหล่านี้จะทำให้องค์การมีความเป็นทางการโดยไม่มีอารมณ์ของบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง

๒.๒.๒ การจัดการสมัยใหม่

เนื่องจากสภาพแวดล้อมขององค์การมีความไม่แน่นอน ทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาล ซึ่งจะเห็นได้ในสังคมปัจจุบันการจัดการมีการแข่งขันกันในระดับประเทศ และระหว่างประเทศ การพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-Commerce) และความท้าทายอื่นๆ ทำให้ผู้บริหารไม่สามารถ ทำนายและควบคุมด้วยวิธีการแบบดั้งเดิมได้ องค์การหลายๆ องค์การมีการเปลี่ยนแปลงโดยมีความยืดหยุ่น มีการกระจายอำนาจและให้ความสำคัญกับการประสานกันในแนวนอน กระบวนการจัดการองค์การในปัจจุบันจึงต้องให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมภายนอกองค์การด้วย แนวความคิดการจัดการสมัยใหม่จึงเปลี่ยนแปลงไป เช่น การบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Management) ซึ่งคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ของปัจจัยภายในองค์การเอง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกองค์การ และความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอกด้วยกัน^{๔๗} เพื่อมุ่งปรับปรุงพฤติกรรมจัดการตามสถานการณ์เฉพาะอย่างขององค์การ โดยประสมประสานแนวคิดในการบริหารจัดการที่สำคัญ ๔ ประการคือ แนวคิดแบบดั้งเดิม (Classical Perspective) แนวคิดเชิงพฤติกรรม (Behavioral perspective) แนวคิดเชิงปริมาณ (Quantitative perspective) และแนวคิดเชิงระบบ (System perspective)^{๔๘}

^{๔๗} เสนาะ ตียาวี ศ., **หลักการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

^{๔๘} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, สมชาย หิรัญกิตติและสมศักดิ์ วานิชยาภรณ์, **ทฤษฎีองค์การ**, หน้า ๑๗๖.

เสนอ ดีเยาว์^{๔๙} ยังเสนอแนวคิดสมัยใหม่ (Modern Approach) ในการจัดการองค์การให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน โดยตั้งสมมุติฐานว่า มนุษย์เป็นสิ่งยุ่งยากซับซ้อนมีความต้องการที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่มีความรู้ความสามารถที่สามารถพัฒนาได้ตลอดเวลาอย่างไม่มีสิ้นสุด แนวคิดทางการบริหารสมัยใหม่ นอกจากผสมผสานแนวคิดทั้ง ๔ แล้ว ยังต้องปรับเปลี่ยนและเสริมด้วยแนวคิดเรื่องของการบริหารคุณภาพโดยรวม (TQM-Total Quality Management) การมุ่งสู่ความเป็นเลิศ การลดสายการบังคับบัญชาให้สั้นลง การเรียนรู้และปรับปรุงแบบองค์การเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) การแสวงหาจากภายนอก เช่น การหาจุดเด่น (Benchmarking) และการหาจากแหล่งข้างนอก (Outsourcing) นอกจากนี้ ศิริวรรณและคณะ^{๕๐} ยังได้เสนอเครื่องมือในการจัดการยุคใหม่คือ Balance scorecard บรรษัทภิบาล (Good corporate governance) และเทคนิคลดของเสียในกระบวนการปฏิบัติงานด้วย Six Sigma

แต่ไม่ว่าสภาพแวดล้อมทางสังคมและองค์การภาครัฐและเอกชนจะเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างไรก็ตาม หน้าที่ทั้ง ๔ อย่างในกระบวนการจัดการ (Management Process) อันประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) ก็ยังมีลักษณะคาบเกี่ยวสัมพันธ์กันไม่แยกจากกันเด็ดขาดและ แนวคิดทั้ง ๔ นี้ยังคงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างทันสมัย

แม้ว่าแนวคิดนี้จะมีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ก็ตาม^{๕๑} ซึ่งการวางแผน (Planning) ได้แก่ การกำหนดเป้าหมายและหาวิธีการที่ทำให้บรรลุเป้าหมาย การจัดองค์การ (Organizing) เป็นการจัดทรัพยากรและการเตรียมกิจกรรมที่จะมอบหมายให้คนหรือกลุ่มคนดำเนินการให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้การนำ (Leading) คือ กระบวนการในการกระตุ้นส่งเสริมคนให้ทำงานเพื่อบรรลุผลตามแผนงานที่กำหนดไว้ และการควบคุม (Controlling) เป็นกระบวนการในการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานเปรียบเทียบกับผลงานกับเป้าหมายหรือมาตรฐานและแก้ไขให้ได้ตามเป้าหมาย นอกจากนั้น การจัดการยังเป็นการใช้ทรัพยากรทางการบริหารต่างๆ ได้แก่ มนุษย์ วัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน ตลอดจนสารสนเทศที่เกี่ยวข้องในองค์การอย่างเหมาะสมมีประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล (Effectiveness)^{๕๒} การวัดความสำเร็จของการจัดการจึงสามารถพิจารณาได้จากประสิทธิผลคือ การวัดระดับของความสำเร็จในการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการและประสิทธิภาพคือ การวัดความสามารถในการใช้ทรัพยากรให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าการศึกษานี้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒” พบว่า องค์การประกอบด้วยผู้คนจำนวนมาก นับตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกันทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายขององค์การที่จะทำให้สมาชิกขององค์การทำงานไปในทิศทางเดียวกันได้ ต้องอาศัยการ

^{๔๙} เสนอ ดีเยาว์, **หลักการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๕๖-๖๒.

^{๕๐} ศิริวรรณ เสรีรัตน์, สมชาย หิรัญภิตติ, สมศักดิ์ วานิชยาภรณ์, **ทฤษฎีองค์การ**, หน้า ๓๔๔.

^{๕๑} ลัทธีกาล ศรีธรรมย์, **ประมวลสาระชุดวิชาการจัดการองค์การและทรัพยากรมนุษย์**, หน่วยที่ ๑-๕ (สาขาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

สื่อสาร พูดคุย ชี้แจงให้ทุกคนมีความเข้าใจตรงกัน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ โดยมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฉะนั้น การสื่อสารจึงมีความสำคัญและจำเป็นมากต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะการทำงานร่วมกันให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ หากเปรียบเทียบองค์การคือร่างกายของคนเรา ระบบการสื่อสารก็เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่ทำหน้าที่ลำเลียงเลือดไปหล่อเลี้ยงทุกส่วนของร่างกาย เพื่อให้ร่างกายมีชีวิตอยู่และสามารถทำงานได้ ฉะนั้น องค์การที่ดีต้องมีระบบการสื่อสารภายในองค์การที่สะดวก รวดเร็ว ผู้บริหารต้องมีทักษะการสื่อสาร เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ดี ทันต่อเหตุการณ์และถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อนำไปพิจารณาในการวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุม ขณะเดียวกันผู้บริหารต้องมีความสามารถในการสื่อสาร ชี้แจง แสดงเหตุผล เป้าหมาย นโยบาย ระเบียบ แบบแผน ตลอดจนการให้ข้อมูลที่ถูกต้องและชัดเจนแก่พนักงานเพื่อให้กระบวนการบริหารและการปฏิบัติงานประสบความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์การที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ การสื่อสารยังช่วยคลายความสงสัย ความหวาดระแวง กระตุ้นและสร้างขวัญกำลังใจที่ดีให้กับพนักงานอีกด้วยทำให้พนักงานมีความรู้สึกดี รู้สึกเป็นเจ้าขององค์การและมีความมั่นใจในการทำงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้ตรงกันข้ามหากองค์การที่มีระบบการสื่อสารไม่มีประสิทธิภาพหรือผู้บริหารขาดทักษะการสื่อสาร ก็จะทำให้สมาชิกและบุคลากรในองค์การไม่มีศรัทธา มีความระแวงสงสัย ไม่เข้าใจในการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ความขัดแย้งกันขึ้นภายในองค์การ ในที่สุดกระบวนการบริหารที่ดีและอุปกรณ์ที่นำมาใช้ในการขับเคลื่อนองค์การนั้นก็ประสบกับความล้มเหลว เพราะขาดความร่วมมือที่ดีจากพนักงานภายในองค์การ

จากหลักการบริหารจัดการองค์การและผลการศึกษานักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า หลักการบริหารจัดการองค์การมีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๕ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๕ หลักการบริหารจัดการองค์การ

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
ทองใบ สดขารี (๒๕๔๒, หน้า ๖)	๑. จัดตั้งมาตรฐานของงาน ๒. กำหนดกฎระเบียบและวิธีการทำงาน ๓. การสร้างประสิทธิภาพของการทำงานอย่างมีความเป็นเหตุเป็นผล
เสนาะ ดิยาวี (๒๕๔๔, หน้า ๔๗)	๑. การกำหนดกระบวนการในการบริหารงานอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์ ๒. สิ่งนำเข้า (input) ๓. กระบวนการ (process) ๔. สิ่งส่งออก (output) ๕. ข้อมูลย้อนกลับ(feedback) ๖. สภาพแวดล้อม (environment)
ศิริวรรณ เสรีรัตน์ (๒๕๓๙, หน้า ๖๔-๖๗)	๑. แบ่งหน้าที่การปฏิบัติงานอาศัยกฎระเบียบที่แน่นอน

	๒. การสื่อสารในองค์การที่ใช้ระบบนี้จะเป็นอย่างนี้ ๓. โครงสร้างแบบลำดับขั้นตอนสายการบังคับบัญชา
เสนาะ ตีเียว (๒๕๔๖, หน้า ๕๕)	๑. การบริหารตามสถานการณ์ ๒. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกองค์การ ๓. กระจายอำนาจและให้ความสำคัญกับการประสานกันในแนวนอน
ลัทธิกาล ศรีวะรมย์ (๒๕๔๓, หน้า ๘)	๑. กำหนดเป้าหมายและหาวิธีการที่ทำให้บรรลุเป้าหมาย ๒. การจัดทรัพยากรและการเตรียมกิจกรรมที่จะมอบหมายให้คนหรือกลุ่มคน ๓. กระตุ้นส่งเสริมคนให้ทำงานเพื่อบรรลุผลตามแผนงานที่กำหนดไว้ ๔. ตรวจสอบผลการปฏิบัติงานเปรียบเทียบกับผลงานกับเป้าหมายหรือมาตรฐาน

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีบริหาร

เริ่มต้นจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และทรงตัดสินใจที่จะทรงสอนธรรมนั้นแก่เหล่าสรรพสัตว์มีบุคคลไม่มากนักที่พระพุทธองค์ทรงรู้จักในขณะนั้น ทรงเลือกปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีธุดีในดวงตาน้อย^{๕๓} เป็นบพพิสูจน์ว่า หลักธรรมที่ตรัสรู้มีผู้ที่สามารถจะรู้ตามได้หรือไม่ และเป็นการบริหารบุคคลากรไปด้วย บริหารด้วยวิธีการคัดเลือกบุคคลที่จะทรงสอนซึ่งมีภูมิธรรมในระดับหนึ่งแล้ว จึงเกิดหลักการบริหารเวไนยสัตว์ตามภูมิธรรมโดยเปรียบเทียบกับดอกบัว จะเห็นได้ว่าการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์นั้นใช้วิธีการบริหารบุคคลากรมาโดยตลอด แม้ในช่วงปลายของยุคพุทธกาลก็ได้ตรัสในลักษณะของการบริหารบุคคลากรไว้ว่าไม่ตั้งผู้ใดขึ้นมาแทนพระองค์แต่ยกให้ธรรมและวินัยเป็นศาสดาแทนดังพุทธพจน์ในทีฆนิกายความว่า “ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ”^{๕๔} ดังนั้น การบริหารบุคคลากรในพระพุทธศาสนาจึงมีกระบวนการที่เริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าและถ่ายทอดสู่ธรรมวินัยในที่สุด และยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการบริหารงานบุคคลากรในพระพุทธศาสนาในงานวิจัยนี้ใช้หลักในหน้าที่ของนักบริหารเป็นกรอบในการศึกษา โดยหน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ ๕ ประการ ตามอักษรภาษาอังกฤษทั้งห้า คือ POSDC

P. คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

^{๕๓}ม.ญ. ๒๒/๒๔๔/๓๓๓.

^{๕๔}ที.ม. ๑๓/๑๔๑/๓๒๐.

O. คือ Organizing หมายถึง การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

S. คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากร และการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D. คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และมีภาวะผู้นำ

C. คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร^{๕๕}

หลักการบริหารทั้ง ๕ นี้เป็นหลักสากลซึ่งนำมาใช้กันอยู่ทั่วไป อีกทั้งนำไปศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับองค์ความรู้ในการบริหารอื่นๆ กันอย่างกว้างขวางนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ใหม่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารการจัดการองค์กรอย่างมาก ในงานวิจัยนี้ จะได้แสดงให้เห็นว่า หน้าที่ ๕ ประการนี้ มีแล้วในพระพุทธศาสนา ดังจะแสดงไปตามลำดับต่อไป

๒.๑.๑ พุทธวิธีในการวางแผน

แม้ว่าการบริหารบุคลากรในพระพุทธศาสนาจะเริ่มตั้งแต่มีผู้รู้ตาม หรือมีสาวกองค์แรกเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา โดยเกิดขึ้นในวันอาสาฬหบูชา คือเมื่อพระพุทธเจ้า “ทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ซึ่งถือว่าพระรัตนตรัยเกิดขึ้นแล้วในพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธเจ้าต้องบริหารคณะสงฆ์ตั้งแต่นั้นมา” แต่ก่อนหน้านั้นหลังจากที่ตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงประทับอยู่ตามลำพังพระองค์เดียว “เพื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ อยู่ในป่าเป็นเวลาถึง ๔๙ วันหรือ ๗ สัปดาห์...สำหรับการที่จะประมวลความรู้ที่ได้ตรัสรู้แล้ว ให้เข้าเป็นระเบียบ”^{๕๖} ได้ทรงพบทวนไตรตรองธรรมอันวิเศษที่ได้ค้นพบ จนกระทั่งตัดสินใจที่จะสอนเวไนยสัตว์แล้วและทรงวางแผนที่จะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ แสดงให้เห็นว่าแม้จะยังไม่มีคณะสงฆ์ ยังไม่มีการบริหารบุคลากรเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีวางแผนเกิดขึ้นแล้วในพระพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตัดสินใจที่จะแสดงธรรม โดยพระพุทธองค์ทรงวางแผนว่าจะแสดงธรรมแก่ผู้ที่มีคุณสมบัติเข้าเกณฑ์นี้คือเป็นผู้ “รู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ดับพิน...เป็นผู้ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา มีอุสึในตาน้อย”^{๕๗}

หลังจากนั้น พระองค์เองทรงเลือกที่จะไปประกาศธรรมแก่เจ้าลัทธินในแคว้นมคธใน “อาทิตตปริยายสูตร”^{๕๘} พระพุทธเจ้าตรัสสอนชฎิลสามพี่น้องและบริวารรวมเป็น ๑,๐๐๐ คน ว่าทุกอย่างอย่างเป็นของร้อน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นของร้อนด้วย ผัสสะเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อน เวทนาเกิดจากผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อน ร้อนเพราะไฟราคะ โทสะ โมหะ ร้อนด้วยไฟ คือ ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสะ ทำให้พวกเขาหันมาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพิ่มบุคลากร เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากขึ้น

^{๕๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, หน้า ๔- ๕.

^{๕๖} จานงค์ ทองประเสริฐ, *แผนการปฏิรูปสภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓.

^{๕๗} วิ.ม. ๖/๑๐/๓๙.

^{๕๘} วิ.ม. ๖/๕๕๑๑๐๕.

หลังจากภิกษุชฎิลได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว พระพุทธองค์เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยพระอรหันต์ชฎิลจำนวน ๑,๐๐๐ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยราชบริพารเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมว่าด้วยอริยสัจ ๔ ผลทำให้ พระราชาและข้าราชการส่วนใหญ่ได้บรรลุโสดาปัตติผล

สิ่งเหล่านี้เป็นพุทธวิธีในการวางแผนอย่างมีรูปแบบเป็นขั้นตอน โดยเริ่มจาก

๑. สรรหาผู้รู้ตาม

๒. ผู้ที่รู้ตามแตกตัวออกหาผู้รู้ตามทวีจำนวนมากขึ้น

๓. เมื่อมีผู้รู้ตามมาก จึงต้องหาผู้อุปถัมภ์พระศาสนา ได้พระเจ้าพิมพิสาร ผู้มีอำนาจมาก และทรัพย์มากเข้ามาเป็นผู้บำรุงพระพุทธศาสนาในกิจการของฆราวาส

พุทธวิธีนี้ทำให้การประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วใช้เวลาในช่วงพรรษาแรกพระพุทธศาสนาก็สามารถตั้งมั่นในแคว้นมคธได้แล้ว อีกทั้งพระอรหันต์ที่พระพุทธเจ้าส่งออกไปเผยแผ่พระศาสนานั้น เป็นผลให้มีผู้ต้องการที่จะบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาจำนวนมาก จนพระพุทธเจ้าต้องทรงอนุญาตให้สาวกทั้ง ๖๐ รูป “สามารถที่จะบวชกุลบุตรได้เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงเห็นความไม่สะดวกของภิกษุและกุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช ที่ต้องเดินทางมาจากที่ต่าง ๆ กัน ทุรกันดาร ด้วยตั้งใจที่จะให้พระพุทธองค์บวช จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุบรรพชาและอุปสมบทกุลบุตร ณ ชนบทนั้น ๆ โดยวิธีไตรสรณคมน์”^{๕๙} เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพรรษาแรกที่เริ่มต้นจากที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสินใจที่จะแสดงธรรมโปรดเวณียสัจวันกระทั้งพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในแคว้นมคธนั้น แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักบริหาร ทั้งกลวิธีการสอนให้บุคคลรู้ตาม มีกรรมวิธีในการสอนที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคลแต่มีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน ทรงบริหารบุคลากรโดยการมอบหน้าที่ให้ช่วยกันออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา เมื่อมอบหน้าที่แล้วก็ทรงมอบอำนาจให้ด้วยซึ่งเป็นวิธีการที่ดีของนักบริหาร คือพระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้กับพระอรหันต์ที่ทรงส่งออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ห่างไกลออกไป มีอำนาจคัดสรรบุคคลเข้ามาเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นการกระจายอำนาจซึ่งมีผลให้องค์กรเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็วอีกทางหนึ่ง

๒.๑.๒ พุทธวิธีในการจัดองค์กร

พุทธวิธีในการจัดองค์กรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้หลักการกระจายอำนาจ ด้วยการมอบอำนาจการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ให้กับสงฆ์มีอำนาจในกิจการต่าง ๆ ของสงฆ์ ที่เรียกว่า สังฆกรรมกิจที่สงฆ์จะพึงทำ มอบอำนาจให้สงฆ์มีอำนาจรับสมาชิกใหม่เข้าหมู่สงฆ์ด้วยการบวชแบบญัตติจตุตถกรรม การตั้งบุคคลให้เหมาะสมกับงานหรือการตั้งเอตทัคคะ เป็นการตั้งภิกษุผู้มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ รับผิดชอบหน้าที่นั้นๆ ส่วนพระพุทธองค์เองทรงเป็นธรรมราชา คือผู้บริหารสูงสุดในองค์กรพระพุทธศาสนา ดังที่ทรงตรัสว่า “เราเป็นพระราชา เป็นราชาโดยธรรม”^{๖๐} พุทธวิธีในการจัดองค์กรในพระพุทธศาสนา จึงมีรูปแบบที่แน่นอน ทั้งการรับสมาชิกใหม่ หน้าที่และอำนาจของสมาชิก มี

^{๕๙}สุริย์ และ วิเชียร มีผลกิจ, พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : คอมฟอร์ท, ๒๕๔๕), หน้า ๖.

^{๖๐}ม.ม. ๒๑/๖๐๙/๒๙๐.

เป้าหมายอย่างชัดเจนให้สมาชิกประพฤติปฏิบัติ เกิดการเกื้อกูลต่อกันและกันเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ผู้บริหารสูงสุดอันเป็นธรรมราชาได้วางไว้

๒.๑.๓ พุทธวิธีในการบริหารบุคลากร

วิธีบริหารงานบุคลากรของพระพุทธเจ้านั้นในหลักการแล้วไม่ต่างจากวิธีการบริหารงานบุคลากรที่มีอยู่ในปัจจุบัน ด้วยการแบ่งสมาชิกในองค์กรออกเป็นแผนก (Department) เพื่อจะได้กำหนดหน้าที่ของบุคลากรให้ชัดเจน พระพุทธองค์ทรงจัดบุคลากรในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งตามลักษณะทางกายภาพ ซึ่งจะบ่งบอกถึงหน้าที่ในตัวของคนนั่นเอง และบ่งบอกถึงหน้าที่ที่สัมพันธ์ต่อกันจนผูกพันกันเป็นองค์กรพระพุทธศาสนาขึ้น เรียกว่า พุทธบริษัท ๔ (ชุมชน, ที่ประชุม, หมู่แห่งพุทธศาสนิก, ชุมชนชาวพุทธ)

๑. ภิกษุบริษัท

๒. ภิกษุณีบริษัท

๓. อุบาสกบริษัท

๔. อุบาสิกาบริษัท^{๖๑}

ต่อมาภายหลังได้ทรงอนุญาตการบวชแก่ผู้เยาว์ด้วย เด็กที่อายุไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ชายเรียกว่าสามเณร หญิงเรียกว่าสามเณรี “ในบริษัทสี่นี้เฉพาะภิกษุณีได้สูญสิ้นไปจากโลกแล้ว แต่หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานประมาณ ๓๐๐ ปี และจะบวชอีกไม่ได้ เพราะไม่มีอุปัชฌาย์ภิกษุณี”^{๖๒}

ในสมัยพระพุทธองค์นั้น ทรงพิจารณาแต่งตั้งภิกษุผู้เป็นเลิศต่าง ๆ โดยพิจารณาจากความสำเร็จจนเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะของบุคคลนั้นจริง ๆ ซึ่งมีถึงแปดสิบตำแหน่ง คือ

ผู้เป็นเลิศทางปัญญา ได้แก่ พระสารีบุตรมหาเถระ ผู้เป็นเลิศทางฤทธิ์ ได้แก่ พระโมคคัลลานะมหาเถระผู้เป็นเลิศทางอุตงศ์ ได้แก่ พระมหากัสสปมหาเถระ ผู้เป็นเลิศทางพหุสูตร ได้แก่ พระอานนท์เถระผู้เป็นเลิศทางทิพยจักขุ ได้แก่ พระอนुरุธเถระ ผู้เป็นเลิศทางผู้มีมโนมติหิตจิตเร็ว ได้แก่ พระกุมารกัสสปเถระ ผู้เป็นเลิศทางรู้ราตรีนาน ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะเถระ ผู้เป็นเลิศทางปัญญาภาวนา ได้แก่ พระมหาปณณิกเถระ ผู้เป็นเลิศทางสรุปย่อธรรม ได้แก่ พระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นเลิศทางยังตระกูลให้เลื่อมใส ได้แก่ พระกาฬทายีเถระ ผู้เป็นเลิศทางการสำรวมอินทรีย์ ได้แก่ พระนันทเถระผู้เป็นเลิศทางบันลือสีหนาท ได้แก่ พระปิณโฑลเถระ ผู้เป็นเลิศทางการสอนภิกษุณี ได้แก่ พระนันทเถระผู้เป็นเลิศทางธรรมกถึก ได้แก่ พระปุนณเถระ ผู้เป็นเลิศทางสั่งสอนภิกษุ ได้แก่ พระมหากัปปินเถระผู้เป็นเลิศทางปฏิสัมภิทา ได้แก่ พระมหาโกฏิฐิตเถระ ผู้เป็นเลิศทางรัตตัญญูรู้กาล ได้แก่ พระนางประชาบดีเถรี ผู้เป็นเลิศทางทรงจีวรเรียบง่าย ได้แก่ พระโมฆราชเถระ ผู้เป็นเลิศทางปฏิภาณ ได้แก่ พระราธเถระ ผู้เป็นเลิศทางยินดีในศีลสมาธิปัญญา ได้แก่ พระราหุลเถระ ผู้เป็นเลิศทางบวชด้วยศรัทธา ได้แก่ พระรัฐपालเถระ ผู้เป็นเลิศทางอยู่ป่า ได้แก่ พระเวตเถระ ผู้เป็นเลิศทางศรัทธา ได้แก่ พระวักลี ผู้เป็นเลิศทางธรรมภาสิต ได้แก่ พระวังคีสเถระ ผู้เป็นเลิศทางเตโชกสิณ ได้แก่

^{๖๑}พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๙-๒๒๐.

^{๖๒}พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์ ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า

พระสาตเถระผู้เป็นเลิศทางลาภ ได้แก่ พระสิวลีเถระ ผู้เป็นเลิศทาง โลกุตตรมาน ได้แก่ พระสุญติเถระ ผู้เป็นเลิศทางระลึกชาติ ได้แก่ พระโสภิตเถระ, พระนางพิมพาเถรี ผู้เป็นเลิศทางแสดงธรรมไพเราะ ได้แก่พระโสณโกฬิวิสเถระ ผู้เป็นเลิศทางทรงธรรมวินัย ได้แก่ พระอุบาลีเถระ ผู้เป็นเลิศทางมีบริวารมากได้แก่ พระอรุเวลกัสสปะเถระ ผู้เป็นเลิศทางยังความเลื่อมใสให้เกิด ได้แก่ พระอุปเสนเถระ เป็นต้น

ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้คือ ปรมจารย์ใหญ่ประจำวิชาที่ท่านเป็นเลิศและสามารถฝึกสอนกุลบุตรให้บรรลุคุณสมบัติเช่นเดียวกับท่านได้ ในวงการวิชาการก็เปรียบได้กับปรมจารย์ผู้ค้นพบศาสตร์แต่ละสาขาในองค์กรก็เปรียบได้กับ ผู้อำนวยการสายงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่สอนคนให้ทำงานได้ตามมาตรฐาน และกำกับกระบวนการพัฒนาให้เป็นไปตามระบบคุณภาพนั่นเอง การประกาศบุคคลผู้มีความเป็นเลิศ ไม่มีใดเทียมนี้เป็นทั้ง

๑. การให้เกียรติผู้สำเร็จกิจ

๒. การสร้างวัฒนธรรมองค์กรโดยยกย่องบุคคลผู้เป็นแบบอย่าง

๓. การจัดระบบความรู้เพื่อการศึกษาฝึกฝนของอนุชนต่อไป

เป็นทั้งการบริหารบุคคลโดยธรรม และการสร้างวัฒนธรรมอันงามขององค์กรไปในตัวจึงเป็นสิ่งที่พึงกระทำในทุกองค์กร^{๖๓} การแต่งตั้งบุคลากรในพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งขึ้นโดยพระองค์เอง ด้วยพระญาณรู้จิตใจคน

๒.๑.๔ พุทธวิธีในการอำนวยการ

ในยุคพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้อำนวยการการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนา โดยพระองค์เองแล้วค่อย ๆ กระจายอำนาจในการอำนวยการให้กับพระอรหันต์เถระผู้เป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ช่วยกันทำหน้าที่เหล่านี้ จนถึงสมัยพุทธกาลอำนาจนี้ก็ถูกถ่ายทอดสู่ธรรมวินัย ดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์ “ดูก่อน อานนท์ ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป”^{๖๔} โดยมีคณะสงฆ์ทำหน้าที่อำนวยการตามหลักธรรมวินัย

พุทธวิธีในการอำนวยการคณะสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าได้ใช้หลักธรรมที่ทรงเทศนาแก่เหล่าสาวกและพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นไปตามเหตุ ทำให้การอำนวยการเป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีการอำนวยการ เพื่อให้งานในพระพุทธศาสนาดำเนินไปได้ด้วยดีนั้นต้องอาศัยภาวะผู้นำที่ไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับ “การอำนวยการให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่สมาชิกจะทำตามคำสั่งของผู้บริหารหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหารเป็นสำคัญ”^{๖๕} เมื่อไม่มีการใช้กำลังบังคับหรือพระเดชเพื่อให้ปฏิบัติตามแล้ว จึงต้องใช้พระคุณ ก็คือความเป็นผู้มีบุคลิกภาพที่จะนำพาให้ผู้อื่น

^{๖๓}ไชย ณ พล อัครศุภเศรษฐ์, ระบบบริหารมาตรฐานพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : Pluspress, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๕ - ๑๐๗.

^{๖๔}สุริย์ และ วิเชียร มีผลกิจ, พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา, (กรุงเทพมหานคร : คอมฟอร์ม, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๕.

^{๖๕}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, หน้า ๑๕.

ปฏิบัติตามได้ สำหรับพระพุทธเจ้านั้นทรงเพียบพร้อมด้วยอรรถกถาสมบัติ และปริทติปฏิบัติ “อรรถกถาสมบัติ หมายถึงความเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติส่วนตัวที่เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ และปริทติปฏิบัติ หมายถึงความมีน้ำใจในการปฏิบัติงานเพื่อส่วนรวมและองค์กรของตน”^{๖๖} คุณสมบัติส่วนตัวของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในการอำนวยการบริหารกิจการของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือความสามารถในการสื่อสาร ซึ่งการสื่อสารกับบุคคลทั่วไปนั้นพระพุทธองค์ทรงใช้หลัก ๔ ส. ลีลาการสอน หรือ พุทธลีลาในการสอน หรือ เทศนาวิธี ๔ ได้แก่

๑. สันทสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปนา ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหักทักก็แนะนำหรือบรรยายให้ชัดซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกลั้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนียว ไม่กลัวยาก

๔. สัมปหังสนา ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้แจ่มชื่นเบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^{๖๗}

ความสามารถในการใช้หลัก ๔ ส. ของพระพุทธเจ้านี้ ตรงกับพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธองค์ ที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกหรือตรัสถึงพระองค์เองว่า ตถาคต ในความหมายว่า “ตถาคต เป็นกาลวาที เป็นสัจจวาที เป็นภูตวาที เป็นอรรถวาที เป็นธรรมวาที เป็นวินัยวาที ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต”^{๖๘} และโดยหลักการสำคัญของการบริหารกิจการต่าง ๆ ในคณะสงฆ์ในยุคพุทธกาลนั้น อำนาจสิทธิ์ขาดทั้งหลายทั้งปวงจะขึ้นอยู่กับพระพุทธเจ้า แม้จะได้มีการกระจายอำนาจ มอบหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับพระเถระช่วยงานบริหารคณะสงฆ์ไปบ้างแล้วก็ตาม ก็เพราะความสามารถในหลัก ๔ ส. ของพระพุทธองค์ และความเป็นนักบริหารที่เหนือกว่าเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่ในยุคเดียวกัน คือ การรู้จริง จึงทำให้สามารถตั้งเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์กรไว้ได้อย่างชัดเจน คือ การพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ดังนั้นการอำนวยการต่าง ๆ จึงดำเนินไปเพื่อการพ้นทุกข์ เป็นเป้าหมายหลักมากกว่าการตอบปัญหาหรือถกเถียงกันในเรื่องที่อยู่นอกเหนือการประพัตติพรหมจรรย์ ดังที่ไมเคิลไรท์ (Michael Wright) นักคิดนักเขียนชาวอังกฤษได้กล่าวยกย่องพระพุทธเจ้าไว้ในงานเขียนของเขาว่า เหนือกว่านักปราชญ์ใด ๆ แม้ในโลกปัจจุบัน

พระพุทธองค์ทรงใช้ธรรมาธิปไตยในการอำนวยการกิจการของพระพุทธศาสนา ดังที่ทรงจำแนกไว้ใน อาธิปไตยสูตร “ภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย (ความเป็นใหญ่) ๓ ประการนี้ อธิปไตย ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่) ๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่) ๓.

^{๖๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๖๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๒.

^{๖๘}ที.ปา.๑๕/๑๑๙/๒๘๑.

ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่)”^{๖๙} วิธีการบริหารองค์กรของผู้นำทั้ง ๓ ประการนี้ พอสรุปได้ตามนัยของพระสูตร ดังนี้

๑. อัตตาธิปไตย หมายถึง การถือตนเป็นใหญ่ นักบริหารที่เป็นอัตตาธิปไตย ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ เขาเชื่อมั่นตนเองสูงมาก คิดว่าตัวเองฉลาดกว่าใคร จึงไม่รับฟังความคิดเห็นของใคร เขาไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์เขานิยมใช้พระเดชมากกว่าพระคุณเมื่อบริหารงานนาน ๆ ไป จะไม่มีคนกล้าคัดค้านหรือทัดทาน ลงท้ายนักบริหารประเภทนี้มักเป็นเผด็จการ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ ได้งานแต่เสียคน นั่นคือ งานเสร็จเร็วทันใจนักบริหาร แต่ไม่ถูกใจคนร่วมงาน เขาผูกใจคนไม่ได้ เขาได้ความสำเร็จของงาน แต่เสียเรื่องการครองใจคน

๒. โลกาธิปไตย หมายถึง การถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้มีวิธีทำงานที่ตรงกันข้ามกับประเภทแรก นั่นคือ นักบริหารโลกาธิปไตยไม่มีจุดยืนเป็นของตัวเอง เขาขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจอะไร ถ้านั่งเป็นประธานอยู่ในที่ประชุม เขาจะฟังทุกฝ่ายก็จริงแต่เมื่อฝ่ายต่าง ๆ พูดขัดแย้งกัน เขาจะไม่ตัดสินใจชี้ขาด แต่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายทุ่มเถียง ทะเลาะกันเอง ใครเสนอความคิดอะไรมา เขาเห็นคล้อยตามด้วยจนไม่ยอมตัดสินใจเด็ดขาดลงไ้ว่าฝ่ายไหนถูกหรือผิด ในที่สุดลูกน้องต้องวิ่งเต้นเข้าหานักบริหารประเภทนี้อยู่เรื่อยไป ผลลงเอยด้วยลูกน้องตักใจตัวเอง เพราะนักบริหารไม่ยอมวินิจฉัยชี้ขาดว่าจะทำตามข้อเสนอของใคร นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน นั่นคือทุกคนชอบเขา เพราะเขาเป็นคนอ่อนผู้ไม่เคยตำหนิใคร ลูกน้องจะทำงานหรือทิ้งงานก็ได้เขาไม่กล้าลงโทษ เขาสุภาพกับทุกคน แต่ต้องการวุ่นวายไร้ระเบียบ และไม่มีผลงาน

๓. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรม หรือหลักการเป็นสำคัญ และยึดเอาความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้ง เพื่อทำงานให้สำเร็จ เขายินดีรับฟังคำแนะนำจากทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งคนที่ไม่ชอบเขาเป็นส่วนตัว เขาแยกเรื่องงานออกจากความขัดแย้งส่วนตัว เขายอมโง่เพื่อศึกษาความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ

การบริหารของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่อัตตาธิปไตย นอกจากนี้ พระพุทธองค์ก็ไม่ใช้ทรงบริหารกิจการพระศาสนาไปตามค่านินทา และสรรเสริญของชาวโลก การบริหารของพระพุทธองค์จึงไม่ใช่โลกาธิปไตย แต่พุทธวิธีบริหารเป็นธรรมาธิปไตย เพราะพระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมคือหลักการสร้างประโยชน์สุขเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักการบริหารที่พระพุทธองค์ใช้ในการบริหารคณะสงฆ์ไว้ในจักกวัตติสูตร ว่าด้วยความเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิและพระพุทธเจ้า ก็ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมาธิปไตยเป็นหลักการในการบริหารคณะสงฆ์ พระพุทธองค์จึงทรงไม่แต่งตั้งผู้ใดเป็นศาสดาสืบต่อการใช้อำนาจจากพระองค์ แต่จะให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยมีหลักในการปกครอง คือ พระธรรมวินัย ดังกล่าวแล้ว ดังนั้นหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปได้ ๓ เดือน คณะสงฆ์จึงทำปฐมสังคายนา สาเหตุเนื่องมาจากพระภิกษุบวชเมื่อแก่รูปหนึ่งชื่อสุภทัตตะ กล่าวดูหมิ่นพระธรรมวินัยพระมหากัสสปะเกรงว่า พระธรรมวินัยจะเสื่อมสูญ จึงเรียกประชุมสงฆ์อรหันต์ ๕๐๐ รูปทำสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาวเอการบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะเป็นประธานซักถามพระธรรมวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม พระอุบาลี เป็นผู้วิสัชนาพระวินัย ในการนี้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๗ เดือน^{๗๐} การ

^{๖๙} อัง.ติก. ๓๔/๔๗๙/๑๘๔.

^{๗๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), ๒๕๕๕, หน้า ๗.

ปฐมสังคายนามีใช้เพียงแต่กลัวว่าพระธรรมวินัยจะเสื่อมสูญเท่านั้น แต่พระธรรมวินัยที่สังคายนาแล้วเสร็จนี้ ยังเป็นหลักการในการบริหาร โดยมีคณะสงฆ์เป็นผู้อำนวยการสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

๒.๑.๕ พุทธวิธีในการกำกับดูแล

การกำกับดูแลสมาชิกในองค์กรของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน มีเกณฑ์ในการประเมินตนเอง มีระวางโทษเช่นเดียวกันกับกฎหมายบ้านเมือง โดยแบ่งเป็นครุอาบัติ (อาบัติหนัก) ผู้ล่วงละเมิดต้องขาดจากความเป็นภิกษุ ผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทนี้ ชื่อว่าปาราชิก ผู้พ่ายแพ้ ต้องสละสมณเพศและไม่สามารถบวชได้อีก ในส่วนที่เหลือมีระวางโทษเช่นกันแต่สามารถแก้ไขได้ ด้วยการอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดไว้แล้วอยู่มาต่ออีก ๖ ราตรี หรือการบัญญัติพระวินัยเป็นเครื่องช่วยให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเองและมีเกณฑ์ในการประเมินตนเอง เมื่อเห็นว่าตนทำผิดพลาดไปจากมาตรฐานความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และความผิดพลาดนั้นไม่ร้ายแรงถึงขนาดต้องถูกขับออกจากหมู่คณะ หรือขาดจากความเป็นพระภิกษุ พระสงฆ์แต่ละรูปจะสารภาพความผิดต่อเพื่อนพระสงฆ์ด้วยกันพิธีสารภาพเรียกว่า การแสดงอาบัติ ซึ่งลงท้ายด้วยคำสัญญาว่าจะไม่ทำผิดอย่างนั้นอีกต่อไป “น ปุณฺณ กริสสามิ”^{๗๑} ผลของการกำกับดูแลโดยพระวินัย ควบคุมความประพฤติของหมู่ภิกษุ ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตรว่า พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นาน เพราะมีเหตุปัจจัยดังนี้สิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ปาติโมกข์ก็ทรงแสดงแก่สาวก เพราะอันตรายแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น เพราะอันตรายแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกันต่างโคตรกันต่างชาติกัน ออกบวช จากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ตลอดระยะกาลยืนาน... ดอกไม้ต่างพรรณที่เขากองไว้บนพื้นกระดาน ร้อยดีแล้วด้วยด้าย ลมย่อมกระจ่ายไม่ได้ ขจัดไม่ได้กำจัดไม่ได้ซึ่งดอกไม้เหล่านั้น^{๗๒} คนหมู่มากอยู่รวมกันหรือเป็นบริษัทเดียวกันต้องมีวินัย วินัยจึงบัญญัติขึ้นเพื่อปกครองคนหมู่มากให้เรียบร้อย การแสดงปาติโมกข์ก็เพื่อเป็นการย้ำเตือนให้เหล่าภิกษุสาวกปฏิบัติตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติ

พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุนำศีลสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เหล่านั้น มาสวดให้กันและกันฟังทุกกึ่งเดือนในวันพระ ๑๕ คำ ประเพณีปฏิบัตินี้เรียกว่าการสวดปาฏิโมกข์ ในตอนจบของศีลสิกขาบทแต่ละข้อผู้สวดก็จะถามที่ประชุมสงฆ์ว่า “กจฺจิตถ ปริสุทฺธา ทานํทํหลายปริสุทฺธิํในศีลสิกขาบทนี้แล้วหรือ”^{๗๓} ยังมีพุทธวิธีอื่น ๆ อีกที่เป็นเครื่องมือในการกำกับควบคุมดูแลสมาชิกในองค์กรที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้กับสงฆ์ ในเรื่องทรงอนุญาตพิธีปวารณาเพื่อว่ากล่าวซึ่งกันและกัน พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอยู่จำพรรษาแล้ว ปวารณาด้วยเหตุ ๓ สถาน คือ ด้วยได้เห็น ๑ ด้วยได้ฟัง ๑ ด้วยสงสัย ๑ การปวารณานั้น จักเป็นวิธีเหมาะสมเพื่อว่ากล่าวกันและกัน และเป็นวิธีออกจากอาบัติ เป็นวิธีเคารพพระวินัยของพวกเธอ”^{๗๔} เป็นระบบการ

^{๗๑}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, หน้า ๒๐.

^{๗๒}วิ.ม.พ. ๑/๗/๑๕.

^{๗๓}วิ.ม.พ. ๑/๓๐๐/๒๒๐.

^{๗๔}วิ.ม.๖/๒๒๖/๕๗๒.

ตรวจสอบกันเอง และการแก้ความขัดแย้งของสมาชิกในองค์กร ซึ่งเป็นการควบคุมตรวจสอบที่ลงทุนน้อยแต่ได้ผลดีต่อองค์กรเป็นอย่างมาก

ทุกองค์กรย่อมมีการขัดแย้งกันขึ้นในเรื่องต่างๆ สำหรับวิธีแก้ปัญหาในองค์กรสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวิธีระงับข้อพิพาทหรืออิทธิพลซึ่งเรียกว่า อิทธิพลสมณะ ธรรมอันเป็นเครื่องระงับอิทธิพล ๗ อย่าง “(๑) พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) พึงให้สติวินัย (๓) พึงให้อุมพหวินัย (๔) พึงให้ปฏิญญาตรณณะ (๕) พึงให้เยภยยสิกา (๖) พึงให้ตัสสปายสิกา (๗) พึงให้ติณวัตถการกะเพื่อระงับอิทธิพลที่เกิดขึ้นแล้วและเกิดแล้ว”^{๗๕} ทั้ง ๗ ประการนี้เป็นหลักการในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ ๔ เรื่อง

๑) วิวาทาธิกรณ์ การวิวาทกันในเรื่องเกี่ยวกับพระธรรมวินัย ย่อมระงับด้วยวิธีระงับ ๒ ประการ คือ ๑. ระงับในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) ๒. ระงับโดยถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ (เยภยยสิกา)

๒) อนุวาทาธิกรณ์ การโจทก์ฟ้องกันด้วยศีลวิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับศีล) อาจารย์วิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับความประพฤติ) ภิกษุวิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับความเห็น) และอาชีวีวิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ) ระงับด้วยวิธีระงับ ๔ ประการคือ (๑) ระงับในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) (๒) ระงับด้วยยกให้ว่ามีสติ (สติวินัย) (๓) ระงับด้วยยกให้ว่าเป็นบ้า (อุมพหวินัย) (๔) ระงับด้วยการลงโทษ (ตัสสปายสิกา)

๓) อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติต่าง ๆ ระงับด้วยวิธีระงับ ๓ ประการ คือ (๑) ระงับในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) (๒) ระงับด้วยถือคาสารภาพ (ปฏิญญาตรณณะ) (๓) ระงับด้วยให้เลิกแล้วกัน (ติณวัตถการกะ)

๔) กิจจาธิกรณ์ เรื่องที่สงฆ์จะต้องจัดต้องทำที่เป็นสังฆกรรม ระงับด้วยวิธีระงับประการเดียวคือ ระงับในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย)

สาระสำคัญที่ควรสังเกต ก็คือว่าการระงับอิทธิพลทั้ง ๔ ประเภtdังกล่าวนี้นี้ จะต้องใช้สัมมุขาวินัยเป็นหลักอยู่ทุกเรื่อง ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ที่จะให้การระงับอิทธิพลทุกประเภทดำเนินไปอย่างเปิดเผยและโปร่งใสต่อหน้าสงฆ์ ต่อหน้าพระธรรมวินัย และต่อหน้าบุคคลดังที่กล่าวมาแล้วโดยลำดับ^{๗๖}

สรุปได้ว่า พุทธวิธีบริหารนั้นเกี่ยวข้องกับการนำหลักของพระพุทธเจ้าไปประยุกต์ใช้ในการบริหารปกครององค์กร ประกอบด้วยพุทธวิธีการวางแผน พุทธวิธีการจัดองค์กร พุทธวิธีการบริหารงานบุคคล พุทธวิธีในการอำนวยการ พุทธวิธีในการกำกับดูแล ผู้บริหารที่ดีต้องเป็นธรรมาธิปไตย เขายึดถือคติว่า ถูกต้องไม่จำเป็นต้องถูกใจข้าพเจ้าหรือต้องถูกใจทุกคน เขากล้าตัดสินใจลงมือทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมโดยไม่พยายามลยตัวหนีปัญหา เขายึดถือว่า อำนาจหน้าที่มาพร้อมกับความรับผิดชอบ เขายอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่มกกว่านั้นคือประโยชน์สุขส่วนรวม จากแนวคิดของนักวิชาการสามารถสรุปเป็นตารางพุทธวิธีบริหารได้ดังต่อไปนี้

^{๗๕}วิ.ภิกขุณี. ๕/๕๐๓/๕๔๔.

^{๗๖}พระมหาสิมรรัตน์ สิริธมโม และพระมหาเต็มใจ ฐริเมธี, พระวินัยปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๙.

ตารางที่ ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีบริหาร

นักวิชาการด้านการบริหาร	แนวคิดหลัก
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๕๑, หน้า ๑-๒๓)	พุทธวิธีบริหารคือ วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ได้แก่ ๑. พุทธวิธีในการวางแผน ๒. พุทธวิธีในการจัดองค์กร ๓. พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล ๔. พุทธวิธีในการอำนวยการ ๕. พุทธวิธีในการกำกับดูแล
ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ (๒๕๔๗, หน้า ๓๓)	พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๘, หน้า ๒๑๙-๒๒๐, ๑๙๐)	พุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
พ.อ.ปิ่น มุกขนันต์ (๒๕๓๕, หน้า ๕๖)	สัมปทาของอุบาสก พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบวชแก่ผู้เยาว์ ชายเรียกว่าสามเณร หญิงเรียกว่าสามเณรี
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๓, หน้า ๙๑๖)	ไตรสิกขาเป็นการระบอบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๓, หน้า ๔๖๐)	พระพุทธองค์ทรงสนับสนุนอนุสาสนีปาฏิหาริย์คือคำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริงเป็นหลักประจำแห่งพุทธกิจ
ไชย ณ พล อัครศุภเศรษฐ์ (๒๕๕๑, หน้า ๑๐๕ - ๑๐๗)	การบริหารบุคคลโดยธรรม การสร้างวัฒนธรรมอันงามขององค์กร การแต่งตั้งบุคลากรในพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล
สุริย์ และ วิเชียร มีผลกิจ (๒๕๔๓, หน้า ๓๕๕)	พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้อำนวยการการเผยแผ่ธรรมโดยพระองค์เอง
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๕๑, หน้า ๑๕)	การอำนวยการให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ

นักวิชาการด้านการบริหาร	แนวคิดหลัก
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๘, หน้า ๑๗๒)	พุทธลีลาในการสอน ได้แก่ สันติสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปหังสนา
พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ เสฐียรพงษ์ พงษ์ วรณปก (๒๕๓๖, หน้า ๑๖-๑๘)	งานสำเร็จเพราะทุกคนมีโอกาสแสดงความสามารถ นักบริหารจะเปิดโอกาสให้คนที่ตนไม่ชอบได้ทำงานด้วย
เสฐียรพงษ์ วรณปก (๒๕๕๕, หน้า ๗)	พระธรรมวินัยในปฐมสังคายนาคือหลักการในการบริหารโดยมีคณะสงฆ์เป็นผู้อำนวยการสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๕๑, หน้า ๒๐)	พระพุทธรูปทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็น การกำกับดูแลสมาชิกในองค์กรของพระพุทธศาสนา
พระมหาสิริรัตน์ สิริธมฺโม, พระมหาเต็มใจ ภูริเมธี (๒๕๕๑, หน้า ๑๖๙)	พระพุทธรูปทรงมีพระประสงค์ที่จะให้การระงับอธิกรณ์ทุกประเภทดำเนินไปอย่างเปิดเผยและโปร่งใสต่อหน้าสงฆ์ ต่อหน้าพระธรรมวินัย และต่อหน้าบุคคล
ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี (๒๕๕๑)	๑) พระพุทธรูปทรงประกาศศาสนา ๒) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก เพื่อหาโอกาสและภัยอันตราย และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน เพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อน ๓) กระบวนการคิดออกมาเป็นทฤษฎีระหว่างตะวันตกกับพระพุทธรูปเจ้าแตกต่างกัน ๔) ยุทธวิธีการประกาศศาสนาของพระพุทธรูปเจ้าทุกขั้นตอนควบคู่กันกับหลักธรรมอย่างกลมกลืน ๕) ยุทธวิธีของพระพุทธรูปเจ้านั้น สามารถบูรณาการแสดงเป็นรูปแบบไว้ ๓ รูปแบบคือ “แบบตรีกรรม” “แบบจตุราริยสัง” และ “แบบรัตนตรัย”

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กร

๒.๔.๑ ความหมายด้านพัฒนาองค์กร

จากการศึกษาค้นคว้าการพัฒนาองค์กร พบว่าได้มีการกล่าวถึงเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาของผู้วิจัยดังนี้

การพัฒนาองค์กร (Organization Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้องค์กรประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลง โดยนิยามการพัฒนาองค์กร หมายถึง การทำแผนเพื่อใช้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงองค์การให้เกิดความมีประสิทธิภาพและให้ความสำคัญด้านความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น จะเห็นว่ากระบวนการทัศน์ของการพัฒนาองค์กร (OD paradigm) คือ การให้ความสำคัญต่อคุณค่าของมนุษย์และความก้าวหน้าขององค์การควบคู่กันไป เน้นความร่วมมือและกระบวนการมีส่วนร่วม ตลอดจนการมีจิตวิญญาณของการแสวงหา (Spirit of inquiry) กล่าวโดยสรุป ว่าค่านิยมที่ถือเป็นสาระสำคัญเชิงปรัชญาของการพัฒนาองค์กร ได้แก่

๑. ให้การนับถือต่อตน (Respect for people) โดยเชื่อว่า มนุษย์มีความรับผิดชอบมีสติปัญญาและต้องการให้การใส่ใจ และควรได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

๒. ไว้วางใจและช่วยเหลือเกื้อหนุน (Trust and support) กล่าวคือ องค์กรที่ถือว่ามีความสุขดีและมีประสิทธิภาพต้องมีลักษณะของความไว้วางใจ มีความเชื่อถือมีบรรยากาศที่เปิดเผยและให้การเกื้อกูลต่อกัน

๓. มีความเสมอภาคด้านอำนาจ (Power equalization) ในองค์กรที่มีประสิทธิภาพจะไม่เน้นการใช้อำนาจและการควบคุมตามสายการบังคับบัญชาเป็นประเด็นสำคัญ

๔. กล้าเผชิญปัญหา (Confrontation) โดยไม่เลี่ยง ไม่ประวิงเวลาหรือหนีปัญหาที่เกิดขึ้นแต่จะใช้วิธีเผชิญปัญหาอย่างเปิดเผย

๕. การมีส่วนร่วม (Participation) โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงจะได้รับโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เพราะการได้มีส่วนร่วมยิ่งทำให้ต้องผูกพันต่อการนำข้อยุติลงสู่การปฏิบัติมากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้การพัฒนาองค์กร ต้องอาศัยบุคลากรแต่ละคนขององค์กร พร้อมกับปรับปรุงให้การดำเนินงานตามภารกิจขององค์กรมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนั้น กิจกรรมของ OD ก็คือ แสวงหาทางที่ส่งเสริมกระบวนการทัศน์ (Paradigm) หมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่งหรืออาจหมายความว่า ทศนะแม่บท เพราะเป็นทศนะพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนด วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่าและวิถีชีวิตทั้งหมดของผู้คน แผนพัฒนาองค์กรจึงประกอบด้วยเทคนิคต่าง ๆ หลายอย่าง (หรือ กิจกรรมสอดแทรก หรือ OD interventions) ซึ่งผู้เชี่ยวชาญใช้เพื่อปรับปรุงการทำงานขององค์กรทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และองค์กรโดยรวม เทคนิคการพัฒนาองค์กรที่เป็นนิยมแพร่หลาย ได้แก่ การสำรวจข้อมูลย้อนกลับ (Survey feedback) การฝึกอบรมเพื่อฝึกการรับรู้ (Sensitivity training) การสร้างทีมงาน (Team building) โปรแกรมสร้างคุณภาพในชีวิตงาน (Quality of work life programs) และการบริหารโดยยึดวัตถุประสงค์ (Management by objectives) และการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Creating a learning organization)^{๗๗} ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน^{๗๘} การ

^{๗๗} กัลยาณี สูงสมบัติ, สื่อการเรียนรู้ออนไลน์ วิชา เทคนิคการจัดการสมัยใหม่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร คณะบริหารธุรกิจ, แหล่งที่มา : <http://uhost.rmutp.ac.th/kanlayanee.so /L5/5-2-2.html>, [เข้าถึงเมื่อ ๓ มี.ค.๒๕๕๗].

^{๗๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, หน้า ๔.

บริหารงานของบุคลากรภายในองค์การจัดว่าเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ของการจัดการทรัพยากรมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ภาพการปฏิบัติงานของบุคลากรที่ถูกต้อง ดังนั้น ทุกองค์การจึงต้องมีการบริหารงานของบุคลากรอย่างเป็นระบบ มีความเหมาะสมและถูกต้อง ซึ่งจะก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดแก่บุคลากรทุกระดับและองค์การ^{๗๙} สิ่งเหล่านี้เรียกอีกอย่างได้ว่า การบริหารทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การเชื่อมโยงระหว่างการบริหารทรัพยากรมนุษย์กับเป้าหมายกลยุทธ์เพื่อปรับปรุงสมรรถนะของธุรกิจและพัฒนาวัฒนธรรมองค์การ จะทำให้เกิดนวัตกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ รูปแบบของการวางแผนการขยายตัวและกิจกรรม ด้านทรัพยากรมนุษย์ เป็นการตั้งใจที่จะทำให้องค์การสามารถประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย เป็นการยอมรับหน้าที่ของทรัพยากรมนุษย์ว่าเป็นเสมือนหุ้นส่วนหรือส่วนประกอบสำคัญในกระบวนการโดยผ่านกิจกรรมของฝ่ายทรัพยากรมนุษย์ เช่น การสรรหา การคัดเลือก การฝึกอบรม และการให้รางวัล^{๘๐} องค์การจะประสบผลสำเร็จย่อมจะต้องอาศัยความร่วมมือในการทำงานจากผู้ร่วมงานอย่างเต็มความสามารถ และด้วยความสมัครใจเป็นปัจจัยสำคัญ ในขณะเดียวกัน การบริหารทรัพยากรมนุษย์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสหวิทยาการ ที่ต้องผสมผสานศาสตร์อื่น ในการจัดการบุคลากรให้ทำงานด้วยความเต็มใจ และมุ่งมั่นที่จะทำงานให้ได้มาตรฐานเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ^{๘๑} นอกจากนี้ เป็นการจัดการบุคลากรในองค์การโดยให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคนและต้องทำให้บุคลากรเหล่านั้นได้รับผลประโยชน์อย่างเหมาะสมนอกจากนั้นจะต้องเอาใจใส่ดูแลในเรื่องความต้องการทั้งหลายของบุคลากรเพื่อให้บุคลากรมีขวัญและกำลังใจในการทำงานจะก่อให้เกิดผลสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินงานขององค์กร^{๘๒}

ผู้จัดการจะทำงานได้ผลสำเร็จย่อมจะต้องอาศัยความร่วมมือในการทำงานจากผู้ร่วมงานอย่างเต็มความสามารถและด้วยความสมัครใจเป็นปัจจัยสำคัญ^{๘๓} ในขณะเดียวกัน กระบวนการที่ผู้บริหารใช้ศิลปะและกลยุทธ์ดำเนินการสรรหา คัดเลือก และบรรจุบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้ปฏิบัติงานในองค์การพร้อมทั้งสนใจ การพัฒนาธำรงรักษาให้สมาชิกที่ปฏิบัติงานในองค์การเพิ่มพูนความรู้ความสามารถมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดีในการทำงานและยังรวมถึงการแสวงหาวิธีการที่ทำให้สมาชิกในองค์การที่ต้องพ้นจากการทำงานด้วยเหตุพหุผลภาพ เกษียณอายุ

^{๗๙} อ่างแก้ว , หน้า ๔๘.

^{๘๐} สมชาย หิรัญกิตติ ผศ., การบริหารทรัพยากรมนุษย์ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อ.ศิริวรรณ เสรีรัตน์ ๒๕๔๒), หน้า ๒๔.

^{๘๑} ประเวศน์ มหารัตน์สกุล, การบริหารทรัพยากรมนุษย์ด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส.ส.ท. (สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

^{๘๒} อำนวย แสงสว่าง, การจัดการทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

หรือเหตุอื่นใดในงานให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข^{๘๔} เหตุดังนี้ การแสวงหาวิธีการในการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการบุคลากรขององค์กร เพื่อให้ได้ตัวบุคคลที่มีคุณภาพคุณสมบัติ และจำนวนที่เหมาะสมกับองค์กร รวมไปถึงการพัฒนาความสามารถ ความรู้ ทักษะการดูแลรักษาบุคลากร และทัศนคติอันดี ต่อการทำงาน เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งเพิ่มความพึงพอใจในความต้องการของพนักงานแต่ละคน^{๘๕}

กล่าวโดยสรุปว่าการพัฒนาองค์กรเป็นกระบวนการปรับปรุงองค์กรให้กลับสู่สภาวะใหม่ที่เหมือนเดิมหรือดีกว่าเดิม โดยมุ่งที่ความกล้าในการยอมรับการเปลี่ยนแปลง เน้นให้องค์กรมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่จะนำเอาความใหม่และแปลกทั้งทางด้านเทคนิค วิทยาการ และทรัพยากรมนุษย์ที่มีค่ามาสู่องค์กร มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมขององค์กร เป็นความพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบขององค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ควรมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมขององค์กรเป็นหลัก ไม่ใช่การมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงของบุคคล แต่การเปลี่ยนแปลงของบุคคลที่เกิดขึ้นเป็นผลพลอยได้ของการเปลี่ยนแปลง

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้
ตารางที่ ๒.๔. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กร

นักวิชาการพัฒนาองค์กร	แนวคิดหลัก
กัลยาณี สุงสมบัติ (๒๕๕๗)	การพัฒนาองค์กร (OD) เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้องค์กรประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลง สำคัญเชิงปรัชญาของการพัฒนาองค์กรได้แก่ ให้การนับถือต่อตน ไว้วางใจ และช่วยเหลือผู้อื่น มีความเสมอภาคด้านอำนาจ กล้าเผชิญปัญหา และการมีส่วนร่วม
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๔๙, หน้า ๔)	การใช้คนให้เหมาะกับงาน
สมชาย หิรัญกิตติ ผศ. (๒๕๔๒, หน้า ๒๔)	ส่วนประกอบสำคัญของฝ่ายทรัพยากรมนุษย์ เช่น การสรรหา การคัดเลือก การฝึกอบรม และการให้รางวัล
ประเวศน์ มหารัตน์สกุล (๒๕๔๓, หน้า ๑๐)	การบริหารทรัพยากรมนุษย์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์เป็นสหวิทยาการที่ต้องผสมผสานศาสตร์อื่น
อำนวย แสงสว่าง (๒๕๔๐, หน้า ๒)	การจัดการบุคลากรในองค์กรโดยให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน

^{๘๔} พยอม วงศ์สารศรี, การบริหารทรัพยากรมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^{๘๕} เดชวิทย์ นิลวรรณ, การบริหารทรัพยากรมนุษย์, (คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, หจก, ธนุพรินตัง, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

นักวิชาการพัฒนาองค์กร	แนวคิดหลัก
พะยอม วงศ์สารศรี (๒๕๔๒, หน้า ๕)	ผู้จัดการจะทำงานได้ผลสำเร็จย่อมจะต้องอาศัยความร่วมมือในการทำงานจากผู้ร่วมงานอย่างเต็มความสามารถ
เดชวิทย์ นิลวรรณ (๒๕๔๘, หน้า ๒)	การจัดการบุคลากรขององค์กรเพื่อให้ได้ตัวบุคคลที่มีคุณภาพ
คันสนีย์ ชุมพลปัญชร(๒๕๕๕)	การพัฒนาเศรษฐกิจที่ควบคู่กับการพัฒนาจิตใจ
เอกชัย ไชยดา (๒๕๕๖)	การนำเอาแนวคิดกลยุทธ์ทางการตลาดมาใช้กับบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
สุขสันต์ จันทะโชโต (๒๕๔๙)	การบริหารของสถาบันแม่ชีไทยมี ๗ ปัจจัย
คันสนีย์ จะสุวรรณ์ (๒๕๕๐)	องค์ประกอบของการเรียนรู้ที่มีอิทธิพลต่อสถานภาพของมหาวิทยาลัยราชภัฏ

๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเป็นแนวคิดที่กล่าวถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์ นอกจากจะเป็นเพียงการส่งสารเพื่อก่อให้เกิดผลตามเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารแล้วยังหมายความรวมถึงการรับสาร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๕.๑ แนวคิดและความหมายทั่วไปของการสื่อสาร

ความหมายของการสื่อสาร (communication) ภาษาอังกฤษใช้ “Communication” ซึ่งรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Communis หมายถึง การร่วม (Common) เมื่อมีการสื่อสารหรือการสื่อความหมาย ก็หมายถึงว่า มีการกระทำร่วมกันในบางสิ่งบางอย่าง นั่นคือการถ่ายทอดหรือการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความรู้ ความคิดของคนเรานั้นเอง กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้สึนึกคิด ข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ความรู้สึกและอารมณ์ของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปหรือมากกว่านั้น การสื่อสารจึงเป็นปฏิกริยาสัมพันธ์ทางสังคมที่สื่อความหมายผ่านระบบสัญลักษณ์ กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารระหว่างบุคคลต่อบุคคลหรือบุคคลต่อกลุ่ม โดยใช้สัญลักษณ์ สัญญาณหรือพฤติกรรมที่เข้าใจกัน การสื่อสารมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “การสื่อความหมาย” ซึ่งเป็นกระบวนการในการส่งผ่านถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้สึนึกคิดและทัศนคติจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง อันเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของหลักการประชาสัมพันธ์^{๔๖} ซึ่งอาจกล่าวการสื่อสารระหว่างมนุษย์ทุกรูปแบบและทุกกระบวนการย่อมมี “สาร” เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเสมอไม่ว่าองค์ประกอบของการสื่อสารจะมีเพียงแหล่งสาร ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร หรือมีองค์ประกอบเพิ่มเติมขึ้นมาจากที่กล่าวแล้วคือ ผลกระทบและผลกระทบย้อนกลับ การสื่อสารมีความจำเป็นและความสำคัญ

^{๔๖} กิตติมา สุรสุนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

สำหรับมนุษย์ในสังคม เพราะการสื่อสารของมนุษย์ตั้งอยู่บนหลักความสัมพันธ์ (Relationship)^{๘๗} กล่าวคือ ต้องมีผู้เกี่ยวข้องอยู่ ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร อีกฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องมีความเกี่ยวพัน (สัมพันธ์) กันกระบวนการสื่อสารจึงจะเกิดขึ้นได้ จากหลักดังกล่าวประกอบกับค่านิยมต่างๆ ของการสื่อสาร จึงพอสรุปได้ว่า การสื่อสารคือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร (Message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (Source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (Receiver) โดยผ่านสื่อ (Channel) ซึ่งเป็นช่องทางสำหรับส่งสารนั่นเอง

การสื่อสารจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคู่สื่อสาร (ผู้ส่งสารและผู้รับสาร) มีความเหมือนกันหรือร่วมกัน ชแรมม์ (Schramm) กล่าวว่า เมื่อเราทำการสื่อสารก็หมายความว่า เรากำลังพยายามที่จะสร้าง “ความร่วมกัน” (Commonness) กับคนอื่น^{๘๘} เบร์โล (Berlo) กล่าวว่า ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะต้องมีความคล้ายคลึงกัน หากทั้งสองฝ่ายไม่มีความคล้ายคลึงกัน การสื่อสารก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๘๙} โรเจอร์ (Rogers) เรียกลักษณะคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสารว่า Homophiles ลักษณะความคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม การศึกษา สถานะทางสังคม ทัศนคติ เป็นต้น ชแรมม์ (Schramm) เรียกปัจจัยเหล่านี้ว่า ประสบการณ์ (Experience) ความร่วมกันที่จะทำให้การสื่อสารเกิดขึ้นได้ดังกล่าวก็คือ ความร่วมกันในความหมาย (Common Meaning)^{๙๐} ฉะนั้น การสื่อสารจัดว่าเป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งในชีวิตประจำวันของมนุษย์ นอกเหนือจากปัจจัยสี่ที่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แม้การสื่อสารจะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นความตายของมนุษย์เหมือนปัจจัย ๔ ข้างต้น แต่การที่จะได้มาซึ่งปัจจัยสี่ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นมนุษย์จึงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของตนเองการสื่อสารจึงเป็นพื้นฐานของการติดต่อระหว่างสังคม มีความสลับซับซ้อนมากเพียงใด การสื่อสารก็ยิ่งมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมที่ซับซ้อนก่อให้เกิดความไม่เข้าใจและความไม่แนบยอมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวแล้ว พอสรุปได้ว่า การสื่อสารจะมีวัตถุประสงค์หลักจะอธิบายตามรูปแบบ KAP Model ดังต่อไปนี้ คือ

K = Knowledge ได้แก่ สื่อสารเพื่อให้ผู้รับสารเกิดความรู้ในเรื่องที่ต้องการให้รู้

A = Attitude ได้แก่ ให้มีทัศนคติที่ต้องการในเรื่องที่ประชาสัมพันธ์

P = Practice ได้แก่ ให้นำไปปฏิบัติ

สมาน จามสนิท ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของผู้ส่งสารไว้ว่า ผู้ส่งสารที่ดีต้องประกอบด้วย คุณสมบัติ คือ สัปปุริสธรรม ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

^{๘๗} Schramm, *Nature of communication Between Humans*, (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1960), p. 13.

^{๘๘} Schramm ed, *The Process and Effects of Mass Communication*, (Urbana, Ill : University of Illinois Press, 1960). p. 3.

^{๘๙} David K. Berlo, *The Process of Communication*, (New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1960), p. 30.

^{๙๐} Ibid, P. 6.

๑. อัมมัญญตา เป็นผู้รู้ธรรมะคือ หลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสื่อสาร รู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน

๒. อัถถัญญตา รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน (Goal oriented)

๓. อัถตัญญตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่พร้อมอย่างไร การรู้จักตนเองเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้ว จะนำไปสู่การยอมรับตน (Self Acceptance) แล้วจะเปิดเผยตน (Self Disclosure) สามารถสื่อสารภายในตนได้ดียิ่ง ผู้ที่สามารถสื่อสารภายในตนได้ดีจะเป็นคนที่สามารถรับรู้ วิเคราะห์ สังเคราะห์และมีวิจารณ์ญาณที่สุขุม รอบคอบ มีเหตุผล ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๔. มัตถัญญตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี การสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไป ผู้รับสารก็รับไม่ได้ หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอ การรู้จักประมาณในการสื่อสาร (Frequency) คือ ไม่ส่งสารซ้ำ ซากมากเกินไปหรือน้อยเกินไป จึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ส่งสาร

๕. กาลัญญตา รู้จักเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่า เวลาไหนควร เวลาไหนไม่ควร หากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสาร แม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตน การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารมวลชน ย่อมมีประสิทธิภาพลดลง

๖. ปริสสัญญตา รู้จักชุมชน รู้จักสังคม ในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่า กลุ่มผู้รับสารหรือกลุ่มเป้าหมาย ผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมาย การสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จ ยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยิ่งมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พุทธธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายหรือกลุ่มเป้าหมาย จึงทำให้การเผยแผ่พุทธธรรมของพระองค์ประสบความสำเร็จ

๗. ปุคคัลปโรปริญญตา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าผู้รับสารแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง มีจิตอัธยาศัย มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยแค่ไหนเพียงใด การที่ผู้ส่งสารรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้น ทำให้สามารถแยกแยะผู้รับสารได้

ในส่วนของผู้รับสารตามแนวแห่งพุทธะแบ่งผู้รับสารออกเป็น ๔ กลุ่มเปรียบเทียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า อันได้แก่

๑. กลุ่มบัวพ้นน้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์จะแย้มบานทันที กลุ่มนี้เปรียบเทียบผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีการศึกษาดีแล้ว ไม่ต้องการเนื้อหาหรือการอธิบายอะไรมาก เพียงแต่ยกหัวข้อธรรมก็สามารถรู้ได้

๒. กลุ่มบัวใต้ผิวน้ำ เพียงรอวันจะโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงพระอาทิตย์แล้วแย้มบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเหมือนผู้มีปัญญามากอยู่แล้วให้ข้อมูลข่าวสารเพียงเล็กน้อยก็เข้าใจได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

๓. กลุ่มบัวที่จมอยู่กลางน้ำ โอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาพ้นน้ำเพื่อรับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบาน เปรียบเหมือนกลุ่มคนที่มีปัญญานานกลาง หากประคับประคองดีๆ โอกาสจะประสบความสำเร็จในชีวิตก็มีมาก การสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ ต้องละเอียดอ่อน เนื้อหาต้องตรงประเด็นชัดเจนและถูกต้อง เพราะกลุ่มนี้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ

๔. กลุ่มบัวในโคลนตม คือบัวที่ยังเป็นหน่อ ยังไม่โผล่พ้นโคลนตมขึ้นมา โอกาสที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่าก็มีอยู่มาก เปรียบเหมือนกลุ่มผู้รับสารที่มีปัญหาทึบ ห่อหุ้มด้วยอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง การสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ต้องออกแรงมาก ในส่วนขององค์ประกอบของสารตามแนวทางแห่งพุทธะนั้น มีหลักสำคัญที่ต้องศึกษาอยู่ ๕ หลักใหญ่ๆ ดังนี้

๑. สัจจะ ได้แก่ เรื่องที่เสนอต่อมวลชนนั้น ต้องเป็นเรื่องจริง เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน

๒. ตถตา เรื่องแท้ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริง ไม่คาดเดา ไม่แต่งแต้ม ไม่ใส่สีหรือใส่ไข่

๓. กาละ เรื่องที่เสนอนั้น ต้องเหมาะสมกับกาลเวลา

๔. ปิยะ เรื่องที่เสนอนั้น เป็นเรื่องที่คนชอบหรือเสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ

๕. อัตถะ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม^{๙๑}

โดยสรุป "การสื่อสาร คือ กระบวนการของการถ่ายทอดข่าวสาร (Message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (Source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งที่เรียกว่า ผู้รับสาร (Receiver) โดยผ่านสื่อ (Channel)"

การสื่อสารระหว่างมนุษย์นอกจากจะเป็นเพียงการส่งสารเพื่อก่อให้เกิดผลตามเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารแล้ว ยังหมายรวมถึงการรับสาร ปฏิกริยาตอบกลับ (Feedback) และอันตรกิริยาด้วย อันตรกิริยาหรือ Interaction ก็คือ ปฏิกริยาที่มีต่อกันระหว่างผู้สื่อสารทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งฝ่ายผู้ส่งสารกับฝ่ายผู้รับสาร หรือเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารระหว่างบุคคลต่อบุคคลหรือบุคคลต่อกลุ่ม โดยใช้สัญลักษณ์ สัญญาณ หรือพฤติกรรมที่เข้าใจกัน โดยมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑. ผู้ส่งสาร คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ส่งข้อมูล สารไปยังผู้รับสารโดยผ่านช่องทางที่เรียกว่าสื่อ ถ้าหากเป็นการสื่อสารทางเดียวผู้ส่งจะทำหน้าที่ส่งเพียงประการเดียวแต่ถ้าเป็นการสื่อสาร ๒ ทางผู้ส่งสารจะเป็นผู้รับในบางครั้งด้วย ผู้ส่งสารจะต้องมีทักษะในการสื่อสาร มีเจตคติต่อตนเองต่อเรื่องที่จะส่ง ต้องมีความรู้ในเนื้อหาที่จะส่งและอยู่ในระบบสังคมเดียวกับผู้รับก็จะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ

๒. ข่าวสาร ในการะบวนการติดต่อสื่อสารก็มีความสำคัญ ข่าวสารที่ดีต้องแปลเป็นรหัส เพื่อสะดวกในการส่งการรับและตีความ เนื้อหาสารของสารและการจัดสารก็จะต้องทำให้การสื่อความหมายง่ายขึ้น

๓. สื่อหรือช่องทางในการรับสาร คือ ประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้นและกายสัมผัสและตัวกลางที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น สิ่งพิมพ์ กราฟิก สื่ออิเล็กทรอนิกส์

๔. ผู้รับสาร คือ ผู้ที่เป็นเป้าหมายของผู้ส่งสาร การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพ ผู้รับสารจะต้องมีประสิทธิภาพในการรับรู้ มีเจตคติที่ดีต่อข้อมูลข่าวสาร ต่อผู้ส่งสารและต่อตนเอง

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า กระบวนการแลกเปลี่ยนข่าวสาร เกิดขึ้นโดยการถ่ายทอดสารจากบุคคลฝ่ายหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่ส่งสารผ่านสื่อหรือช่องทางต่างๆ ไปยังผู้รับสารโดยมี วัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีมาคู่ความหมายของการสื่อสารที่คนไทยได้ให้ความหมายกันไว้

^{๙๑} สมาน งามสนิท, องค์ประกอบของการสื่อสารที่พึงประสงค์ตามแนวแห่งพุทธะ, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๙.

๑) ความสำคัญของการสื่อสาร

การสื่อสารเป็นกระบวนการเกิดขึ้นเป็นปกติวิสัยของคนทุกคน และมีความเกี่ยวข้องไปถึงบุคคลอื่น ตลอดจนถึงสังคมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องอยู่ ไม่ว่าจะทำอะไร ล้วนต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือช่วยให้บรรลุจุดประสงค์ทั้งสิ้น จะเห็นได้จากการที่คนพยายามคิดค้นและพัฒนาวิธีการสื่อสารมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน ตลอดจนเครื่องมือหรือเทคนิควิธีการต่างๆ ล้วนเกิดจากความพยายามอย่างสูงของคน ต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุ หากการสื่อสารไม่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งแล้ว เครื่องมือและวิธีการสำหรับการสื่อสารต่างๆ เหล่านี้ก็คงไม่เกิดขึ้นและพัฒนามาให้เห็นดังเช่นในปัจจุบัน

ในสภาพสังคมที่คนจะต้องเกี่ยวข้องกันมากขึ้นเช่นปัจจุบัน การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญต่อบุคคลและสังคมมากขึ้น หากคนในสังคมขาดความรู้ความเข้าใจในการสื่อสาร ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ความคิด หรือทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างกันได้ ย่อมจะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย ปัญหาที่เกิดขึ้นกับบุคคลและสังคมทุกวันนี้ มีอยู่ไม่น้อยที่เป็นสาเหตุมาจากความล้มเหลวของการสื่อสาร ดังนั้น การสื่อสารจึงมีความสำคัญสำหรับบุคคลและสังคมหลายด้าน คือ

๑. ด้านชีวิตประจำวัน ในชีวิตประจำวันหนึ่งๆ แต่ละคนจะต้องสื่อสารกับตัวเองและสื่อสารกับผู้อื่นตลอดเวลา นับตั้งแต่เวลาตื่นนอนก็ต้องสื่อสารกับตัวเองและคนอื่นที่อยู่ใกล้ตัว การฟังวิทยุ อ่านหนังสือ ออกจากบ้านไปปฏิบัติภารกิจประจำวัน ก็ต้องพบปะบุคคลและเหตุการณ์ต่างๆ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ต้องทำการสื่อสารอยู่ตลอดเวลา ไม่ในฐานะผู้ส่งสารก็ในฐานะผู้รับสาร หากคนเราขาดความรู้หรือทักษะการสื่อสาร ก็อาจทำให้การปฏิบัติภารกิจประจำวันอาจบกพร่องได้

๒. ด้านสังคม การรวมกลุ่มในสังคมทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับประเทศ จะต้องมีการสื่อสารให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในเรื่องต่างๆ มีกระบวนการทำให้คนยอมอยู่ในกฎเกณฑ์กติกาของสังคม มีการถ่ายทอดความรู้และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

๓. ด้านธุรกิจอุตสาหกรรม เกี่ยวกับการโฆษณาสินค้า การประชาสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกองค์กร การบริหารติดต่อประสานงาน การฝึกอบรมพนักงาน การใช้เครื่องมือเทคโนโลยีการสื่อสาร ฯลฯ กิจกรรมด้านธุรกิจอุตสาหกรรมจะต้องมีการสื่อสารที่ดี จึงจะประสบผลสำเร็จได้

๔. ด้านการเมืองการปกครอง กิจกรรมด้านการเมืองการปกครองจะต้องใช้การสื่อสารทุกขั้นตอน เช่น การประชาสัมพันธ์ผลงานของรัฐบาล การสร้างความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องต่างๆ การบังคับบัญชาสั่งการ การให้บริการประชาชน การชักชวนให้ปฏิบัติตามระเบียบกฎหมายซึ่งล้วนจะต้องใช้เทคนิควิธีการของการสื่อสารทั้งสิ้น ด้านการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งต้องมีการติดต่อสร้างความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ เช่น การค้า การทหาร การทำสนธิสัญญา ฯลฯ การมีนักการทูตประจำในประเทศต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเรื่องต่างๆ เหล่านี้ มีความจำเป็นต้องใช้การติดต่อสื่อสารระหว่างกันอยู่เสมอ หากผู้เกี่ยวข้องมีความรู้และทักษะในการสื่อสารเพียงพอ ย่อมสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้

๒) องค์ประกอบของการสื่อสาร

การสื่อสาร (Communication) หมายถึง กระบวนการส่งข่าวสารข้อมูลจากผู้ส่งข่าวสารไปยังผู้รับข่าวสาร มีวัตถุประสงค์เพื่อชักจูงให้ผู้รับข่าวสารมีปฏิกิริยาตอบสนองกลับมา โดยคาดหวังให้เป็นไปตามที่ผู้ส่งต้องการ องค์ประกอบของการสื่อสาร ประกอบด้วย

๑. ผู้ส่งข่าวสาร (Sender)
๒. ข้อมูลข่าวสาร (Message)
๓. สื่อในช่องทางการสื่อสาร (Media)
๔. ผู้รับข่าวสาร (Receivers)

ผู้ส่งสารจะมีส่วนประกอบในการดำเนินการเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติ กรอบที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือได้แก่ W's และ 1 H ได้แก่

๑. Who (ใคร)
๒. What (อะไร)
๓. Where (ที่ไหน)
๔. When (เมื่อไร)
๕. Why (ทำไม)
๖. How (อย่างไร)

๓) วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่ของการสื่อสารแล้วจะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของการสื่อสารมี ๓ ประการเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย จะอธิบายตามรูปแบบ KPA Model ได้ดังนี้

K = Knowledge คือ สื่อสารเพื่อให้ผู้รับสารเกิดความรู้ในเรื่องที่ต้องการรู้

P = Attitude คือ ให้มีทัศนคติที่ต้องการในเรื่องที่ประชาสัมพันธ์

A=Practice คือ ให้นำไปปฏิบัติ

การสื่อสารเป็นกิจกรรมที่มีความตั้งใจหรือมุ่งก่อให้เกิดผลในลักษณะใดลักษณะหนึ่งในตัวของผู้ส่งสารและผู้รับสารเอง โดยทั่วไปการสื่อสารเป็นการกระทำที่พยายามก่อให้เกิดความร่วมมือและความคล้ายคลึงกัน (Commonness) ของทั้งสองฝ่าย คือ ผู้ส่งสารและผู้รับสารซึ่งอาจเป็นความพยายามที่จะมีอิทธิพลเหนือหรือเอาชนะจิตใจหรือชักจูงโน้มน้าวใจบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งที่กำลังสื่อสารด้วย

ดังนั้น การจำแนกวัตถุประสงค์การสื่อสารโดยพิจารณาจากประเด็นของจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร ดังนี้

๑. พิจารณาวัตถุประสงค์ทั่วไปของการสื่อสารซึ่งเราอาจจะพิจารณาความตั้งใจของผู้ส่งสารและผู้รับสารในการสื่อสารแต่ละครั้ง

๒. พิจารณาถึงลักษณะการนำการสื่อสารไปใช้เพื่อให้เกิดผลทันทีในขณะนั้นหรือไม่

๓. พิจารณาถึงความต้องการที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือก่อให้เกิดการพัฒนาในเรื่องต่างๆ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม

๔) การพิจารณาถึงวัตถุประสงค์โดยทั่วไปของการสื่อสาร

ในการสื่อสารพิจารณาถึงความตั้งใจในการสื่อสารของผู้ส่งสารและผู้รับสารขณะนั้นว่าผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความตั้งใจอย่างไรซึ่งเราอาจแบ่งประเภทของวัตถุประสงค์ของการสื่อสารได้ดังนี้

(๑) วัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร

- | | |
|---------------------|-----------------------------|
| ๑. เพื่อแจ้งให้ทราบ | (To Inform or to tell) |
| ๒. เพื่อให้การศึกษา | (To teach or to educate) |
| ๓. เพื่อชักจูง | (To propose or to persuade) |
| ๔. เพื่อสร้างพอใจ | (To please or to entertain) |

(๒) วัตถุประสงค์ของผู้รับสาร

- | | |
|------------------|----------------------------|
| ๑. เพื่อทราบ | (To know or to understand) |
| ๒. เพื่อเรียนรู้ | (To learn) |
| ๓. เพื่อตัดสินใจ | (To decide) |
| ๔. เพื่อสนุกสนาน | (To enjoy) ^{๙๒} |

๕) คุณสมบัติของผู้ส่งสารตามแนวทางนิเทศศาสตร์

ผู้ส่งสารจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการสื่อสารได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่สำคัญๆ คือ ความน่าเชื่อถือ ความน่าเลื่อมใสของผู้ส่งสารในสายตาของผู้รับสาร (Source Credibility) ซึ่งแมคครอสกี ได้กล่าวถึงปัจจัย ๕ ประการที่จะสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้ส่งสารคือ

๑. ความสามารถ (Competence) อันได้แก่ ความรู้ ความสามารถในการจัดควบคุมสถานการณ์ในการสื่อสารที่จะสื่อสารและการส่งสารของผู้ส่งสาร รวมทั้งความสามารถในการจัดควบคุมสถานการณ์ในการสื่อสาร เช่น ควบคุมอารมณ์ไม่ให้ตื่นเต้นในขณะพูดหรือในขณะทำการสื่อสารได้ดี เป็นต้น

๒. คุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะ (Character or Appearance) ผู้ส่งสารจำเป็นต้องมีบุคลิกลักษณะที่ดีทั้งภายนอกและภายใน ผู้ส่งสารจะต้องแสดงถึงความเฉลียวฉลาด การเป็นผู้ที่มีไหวพริบที่ดีสามารถที่จะตัดสินใจกระทำในสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสมแสดงออกต่อผู้รับสาร ทั้งลักษณะการให้ความอบอุ่นเป็นที่น่าไว้วางใจ ซึ่งจะทำให้ผู้รับสารมีความเลื่อมใสศรัทธาในตัวผู้ส่งสาร แต่ถ้าผู้ส่งสารมีบุคลิกลักษณะไม่ดีไม่น่าไว้วางใจ ผู้รับสารก็จะพยายามหลีกเลี่ยงที่จะรับสารหรือจะสื่อสารได้

๓. ความสุขุมเยือกเย็น (Composure) และความคล่องแคล่วในการสื่อสาร หมายถึงการไม่มีอาการที่แสดงถึงความตื่นเต้นหวาดกลัวหรือไม่แสดงถึงความไม่สามารถควบคุมอารมณ์ความรู้ในขณะที่ทำการสื่อสารของผู้ส่งสาร การไม่ติดใจที่จะใช้คำใดคำหนึ่งอันแสดงอาการทางประสาท เช่น อ้อ อ้า ในเวลาพูดเหล่านี้ผู้รับสารจะมีความรู้สึกดีต่อผู้ส่งสาร

๔. การเป็นคนที่ยอมรับการยอมรับหรือเป็นที่รู้จักทางสังคม (Sociability) การเป็นคนที่มีชื่อเสียงหรือเป็นที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไปนั้น จะทำให้ได้รับความรู้สึกที่ดีจากผู้รับสาร ผู้รับสาร

^{๙๒} กิตติมา สุรสนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒.

จะให้ความนิยม เชื่อถือ อย่างไรก็ตามในครั้งต่อไปหากผู้ส่งสารที่ผู้รับสารชื่นชอบอยู่ทำการสื่อสารไม่ดี ก็อาจทำให้เกิดผลทางลบต่อความรู้สึกของผู้รับสารได้เช่นกัน

๕. การเป็นคนเปิดเผย (Extroversion) การเป็นคนเปิดเผยเป็นสิ่งหนึ่งที่จะสร้างความไว้วางใจต่อตัวผู้ส่งสารให้เกิดขึ้นกับผู้รับสาร โดยการให้ข้อมูลที่เพียงพอและการไม่ปิดบังข้อมูลของผู้ส่งสารซึ่งจะทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองและรู้สึกไว้วางใจด้วย^{๙๓}

๖) คุณสมบัติของผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธ

คุณสมบัติของผู้ส่งสารตามแนวพุทธนั้นคือ คุณสมบัติ ๗ ประการที่เรียกว่า “สัปปุริสธรรม ๗” ได้แก่

๑. ฉัมนัญญาตา เป็นผู้รู้ธรรมะ คือหลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสื่อสาร รู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตนเอง

๒. อุตถัญญาตา รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน

๓. อัตถัญญาตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่พร้อมอย่างไร การรู้จักตนเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้ว จะนำไปสู่การยอมรับตนแล้วจะเปิดเผยตน สามารถสื่อสารภายในตนได้อย่างดียิ่งผู้สามารถสื่อสารภายในได้ดีจะเป็นคนที่สามารถรับรู้ วิเคราะห์สังเคราะห์ และมีวิจารณ์ญาณที่สมบูรณ์รอบคอบ มีเหตุมีผลทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพยิ่ง

๔. มัตถัญญาตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี การสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไป ผู้รับสารก็รับไม่ได้ หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอ การรู้จักประมาณในการสื่อสารคือไม่ส่งสารซ้ำซากมากเกินไป น้อยเกินไป จึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ส่งสาร

๕. กาลัญญาตา รู้จักเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่าเวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควร หากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสารแม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตน การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารมวลชน นอกจากการสื่อสารนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จแล้วบางที่ยังอาจมีเรื่องมีราวตามมาด้วย หากเราย้อนดูประวัติศาสตร์ แม่นักวิทยาศาสตร์ต่างๆ ของโลกยังต้องได้รับโทษจากการประกาศสังคมนิยมในเวลาที่ไม่เหมาะสม

๖. ปริสญญาตา ความเป็นผู้รู้จักชุมชน คือ ผู้ส่งสารต้องรู้จักรู้กิจวัตรที่จะประพจน์ต่อชุมชนนั้นว่ากลุ่มผู้รับสาร กลุ่มเป้าหมาย ผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมาย การสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จ ยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยิ่งจะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น

๗. ปุคคัลญญาตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ ผู้ส่งสารต้องรู้จักความแตกต่างของบุคคลว่าผู้รับสารแต่ละคน แต่ละกลุ่มมีลักษณะจำเพาะเป็นของตนเอง มีจิต มีอหิยาศัย มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยแค่ไหนเพียงใด การที่ผู้ส่งสารรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้น ทำให้สามารถแยกแยะผู้รับสารได้ดี^{๙๔}

สรุปได้ว่า ผู้สื่อสารที่ดีจะต้องมีทักษะพื้นฐานในด้านการสื่อสาร เช่น การใช้ภาษาในการสื่อสาร ในเรื่องการออกเสียง การเข้าใจความหมายของคำ การใช้ประโยค การใช้ถ้อยคำในการส่งสาร

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๙๔} สมาน งามสนิท, องค์ประกอบของการสื่อสารที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ, หน้า๔-๕.

การใช้ประโยชน์ในการส่งสารและการรับสาร นอกจากนั้นหลักการพระพุทธศาสนายังกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามหลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการอีกด้วย

๗) องค์ประกอบของผู้รับสาร

องค์ประกอบของผู้รับสารหรือกลุ่มเป้าหมายทางตะวันตกแยกไว้วามี ๕ กลุ่มคือกลุ่มที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง กลุ่มที่เห็นด้วย กลุ่มที่เป็นกลาง กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยและกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

องค์ประกอบของผู้รับสารตามแนวพุทธ แบ่งผู้รับสารออกเป็น ๔ กลุ่ม “เปรียบเทียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า”^{๙๕} ได้แก่

๑. พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที (อุคฆฏิตัญญู)

๒. พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปรึมน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป (วิปจิตัญญู)

๓. พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง (เนยยะ)

๔. พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิฉณาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธาปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยังแต่จะตกเป็นอาหารของเตาปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน (ปทปรมะ)

๘) ผู้รับสารที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธในกาลามสูตร

ผู้รับสารที่พึงประสงค์โดยเฉพาะในยุคข่าวสารจากทั่วสารทิศมากมายแบบนี้ จะต้องมีความรู้หรือความสามารถในการแยกแยะข้อมูลข่าวสาร ว่าอะไรควรเชื่อ อะไรไม่ควรเชื่อและควรจะมี^{๙๖} คุณสมบัติเพิ่มเติมตามแนวของกาลามสูตร ๑๐ ประการคือ

๑. (มา อนุสสเวน) อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา ประเภท "เขาว่า" "ได้ยินมาว่า"ทั้งหลาย

๒. (มา ปรมปราย) อย่าได้ยึดถือถ้อยคำสืบๆกันมา ประเภท "ใครๆว่า" "โบราณว่า" ตามกระแส

๓. (มา อิติกราย) อย่าได้ยึดถือโดยความตื่นข่าวว่า เขาว่าอย่างนี้ ประเภทข่าวลือ ข่าวโคมลอยทั้งหลาย

๔. (มา ปิฎกสมปทาเนน) อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา อย่าไปตามตำรามากนัก ตำราว่าอย่างนั้น ต้องออกมาเป็นอย่างนั้น เท่านั้น เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้เด็ดขาด เพราะอย่าลืมนะว่า ตำราบาง

^{๙๕} อดิ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๙๖} วรภัทร์ ภูเจริญ, คิดอย่างเป็นระบบและเทคนิคการแก้ปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อริยชน จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙๐-๑๙๑.

เล่ม คนแต่งก็มัวมาบ้าง เขียนไม่ครบบ้าง ใส่ไข่เอาเองบ้าง คนมีกิเลสไปแก้ไขตำรา คนมีผลประโยชน์ ไม่แก้ไขตำราเท่ากับเราโดนหลอก

๕. (มา ตกทุกเหตุ) อย่าได้ยึดถือโดยนิกเดาเอาเอง เช่น เข้าใจเอาเอง หรือข้อมูลไม่พอ ใจร้อนเดาสุ่มเอา มั่วๆ เอา

๖. (มา นยเหตุ) อย่าได้ยึดถือโดยการคาดคะเน การคาดการณ์ตามประวัติศาสตร์ ตามสถิติ ความน่าจะเป็น ซึ่งอาจจะผิดก็ได้ เพราะเห็นแคร์อย อย่าเหมาว่าที่ร้อยเอ็ดจะเป็นไปด้วย

๗. (มา อาการปริวิตกเกณ) อย่าได้ยึดถือตรึงตามอาการ อย่าเห็นว่าอาการแบบนี้ น่าจะเป็นแบบนี้ ให้คิดเผื่อๆ ไว้ด้วย เช่น เห็นคนไข้เป็นแบบที่เคยรักษาคนอื่นๆ มาก่อน อย่าไปตรึงเอาเองว่าเป็นแบบนี้ เห็นงาก็จ่ายยาได้ เพราะเหนือฟ้ายังมีฟ้า อย่าเข้าข้างตนเอง นั่งสมาธิเห็นโน้น เห็นนี้ อย่างนี้กว่าเป็นจริง เพราะอาจจะเป็นจิตหลอกจิต

๘. (มา ทิฏฐินิฆมานกขณติยา) อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับทิวของตัว อย่าเอาความเห็นของตนเป็นใหญ่ อะไรที่ตรงกับที่ตนคิดไว้เท่านั้นที่เชื่อได้ คนคิดแบบนี้ ดื้อตายซัก

๙. (มา ภพพुरुปตาย) อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ ระวังจะโดนหลอก อย่าลืมนะ สี่เท้ายังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง

๑๐. (มา สมโณ โน ครุติ) อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา การยึดอาจารย์ของตนเองมากไป ก็ไม่ดี ควรทำตาม ทดสอบดู ถ้าผิดพลาดก็ไม่ต้องเชื่อ ถ้าทำแล้วดีขึ้นก็แสดงว่าเชื่อได้^{๙๗}

๙) องค์ประกอบของผู้รับสาร

ผู้รับสารในการสื่อสารนั้น อาจมีความหมายถึงบุคคลคนเดียว (individual) เช่น ผู้ฟังของการสนทนาของบุคคล ๒ คน หรืออาจมีความหมายถึงกลุ่มบุคคล (group) เช่น กลุ่มผู้ฟังการบรรยายหรือกลุ่มผู้ชมการแสดง เป็นต้น และอาจหมายถึงมวลชน (mass) ได้ เช่น ผู้ชมรายการโทรทัศน์ ผู้ฟังรายการวิทยุหรือผู้อ่านหนังสือพิมพ์ เป็นต้น^{๙๘} กลุ่มผู้รับสารอาจจะมีอิทธิพลต่อการทำงานของสื่อได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม อิทธิพลของกลุ่มผู้รับสารโดยตรงก็คือการแสดงความคิดเห็นในทางขึ้นชอบหรือติเตียนต่อรายการต่างๆ ส่วนอิทธิพลทางอ้อมก็คือจำนวนของผู้รับสารในแต่ละรายการที่จะทราบได้จากการทำสำรวจความนิยมของผู้ชม (rating) อันมีผลทำให้มีผู้อุปถัมภ์รายการนั้นมากขึ้น และส่งผลต่อเนื่องให้รายการนั้นสามารถดำรงอยู่ได้และยังจะได้ช่วงเวลาดีๆ ในการนำเสนอ^{๙๙}

พรทิพย์ วรกิจโกศาทร จำแนกประเภทของผู้รับสารเป็น ๓ ประเภทคือ^{๑๐๐}

^{๙๗} พระธรรมปิฎก (ปอ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๒.

^{๙๘} พรทิพย์ วรกิจโกศาทร, “กระบวนการดำเนินงานประชาสัมพันธ์” ในเอกสารการสอนชุดวิชา หลักการโฆษณาและการประชาสัมพันธ์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕, หน้า ๒๘๘.

^{๙๙} กาญจนา แก้วเทพ, “แนวทางการศึกษาการสื่อสารต่างวัฒนธรรม”, (กรุงเทพมหานคร : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๓.

^{๑๐๐} พรทิพย์ วรกิจโกศาทร, “กระบวนการดำเนินงานประชาสัมพันธ์”, ๒๕๓๕, หน้า ๒๘๕-๓๐๒.

๑. ประเภทของผู้รับสารจำแนกตามลักษณะของการสื่อสาร ซึ่งแบ่งได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑) ผู้รับสารในการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้รับสารลักษณะนี้อาจจะเป็นผู้ที่เป็นผู้รับข่าวสารประเภทเดียวที่ไม่ค่อยมีอิทธิพลในการสื่อสารหรือมีอิทธิพลมากในการสื่อสาร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของการสื่อสารว่าจะเป็นการบอกกล่าวหรือให้ความรู้ การซักถามหรือสัมภาษณ์ การแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนคติ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าผู้รับสารจะมีอิทธิพลต่อการสื่อสารลักษณะนี้มากหรือน้อย ประสิทธิภาพในการสื่อสารยังขึ้นอยู่กับ การเข้ารหัส (encoding) ของผู้ส่งสารและการถอดรหัส (decoding) ของผู้รับสารด้วย

๒) ผู้รับสารในการสื่อสารกลุ่มเล็ก การสื่อสารลักษณะนี้จะคล้ายกับการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่การสื่อสารกลุ่มเล็กจะมีผู้รับสารจำนวนมากขึ้น ปกติจะมีประมาณ ๕-๙ คน (หรือน้อยกว่าจำนวนนี้เล็กน้อย) ผู้รับสารของการสื่อสารลักษณะนี้มีคุณสมบัติที่เหมือนกัน (homogeneous) หรือแตกต่างกัน (heterogeneous) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการสื่อสารว่า มีลักษณะเป็นการบอกกล่าวหรือให้ความรู้หรือการสื่อสารที่มีลักษณะแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนคติ

๓) ผู้รับสารในการสื่อสารสาธารณะ ลักษณะของการสื่อสารประเภทนี้จะมีผู้รับสารจำนวนมากตั้งแต่ ๓๐-๔๐ คนไปจนถึงพันๆ คน แล้วแต่สถานการณ์ของการสื่อสารนั้นๆ ดังนั้น โอกาสที่ผู้รับสารจะแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบจึงอยู่ในขอบเขตจำกัด กล่าวคือผู้รับสารจะสามารถแสดงออกได้ด้วยการตบมือ หัวเราะหรือให้ความสนใจ แต่การแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบที่ลึกซึ้งหรือการแลกเปลี่ยนความรู้หรือทัศนคตินั้นมีน้อยมาก ดังนั้น ประสิทธิภาพในการสื่อสารจึงขึ้นอยู่กับผู้ส่งสารเป็นสำคัญ และยังมีความผันแปรไปตามจุดมุ่งหมายของการสื่อสารด้วย

๔) ผู้รับสารในการสื่อสารมวลชน ผู้รับสารในการสื่อสารประเภทนี้มีลักษณะเด่น ๓ ประการ คือ (๑) มีความแตกต่างกันเนื่องจากสื่อสารมวลชนครอบคลุมผู้รับสารได้กว้างไกลและไม่สามารถจะสร้างขอบเขตจำกัดการสื่อสารเพื่อผู้รับสารกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะได้ จึงทำให้มีผู้รับสารจำนวนมากและแน่นอนว่าจะต้องส่งผลไปยังผู้รับสารที่มีความแตกต่างกันทั้งเพศ อาชีพ อายุ สถานที่สถานะทางสังคม เศรษฐกิจ ฯลฯ (๒). ไม่รู้จักกัน สื่อสารมวลชนอาศัยสื่อมวลชน (mass media) เป็นสื่อกลางในการสื่อสารทำให้ผู้รับสารและผู้ส่งสารไม่พบหน้ากัน โอกาสที่จะทำความรู้จักกันจึงมีน้อย (๓). มีข้อจำกัดในการแสดงออก จากการที่ผู้รับสารในการสื่อสารประเภทนี้มีจำนวนมากและมีความหลากหลายแตกต่างกัน ดังนั้น โอกาสในการแสดงความคิดเห็นหรือมีปฏิกิริยาโต้กลับ (feedback) ต่อการสื่อสารจึงมีน้อยมาก

๒. ประเภทผู้รับสารจำแนกตามผลกระทบของการสื่อสาร ผลกระทบของการสื่อสารทำให้สามารถจำแนกผู้รับสารออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) ผู้รับสารที่เป็นผู้ถูกกระทำ (passive receiver) หมายถึงผู้รับสารที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ความเข้าใจทัศนคติและพฤติกรรม เนื่องจากการสื่อสาร ซึ่งอาจเกิดผลของการเปลี่ยนแปลงโดยตรงทันทีหรือโดยทางอ้อมและใช้เวลาก็ได้แนวความคิดเกี่ยวกับผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ถูกกระทำนี้ เริ่มตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ โดยทฤษฎีเข็มฉีดยา (hypodermic needle theory) หรือเป็นที่รู้จักกันว่าทฤษฎีกระสุนปืน (bullet theory) ซึ่งกล่าวว่าการสื่อสารมีพลังที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ ทัศนคติ และพฤติกรรมของคนได้

๒) ผู้รับสารที่เป็นผู้กระทำ (active receiver) หมายถึง ผู้รับสารที่มีอิทธิพลในการกำหนดการสื่อสารได้ เช่น กำหนดผู้ส่งสาร กำหนดข่าวสารและกำหนดสื่อ เป็นต้นแนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะของผู้รับสารกลุ่มนี้ เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าและข้อเท็จจริงที่ว่าผู้รับสารไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำเสมอไป และการสื่อสารไม่มีผลหรือมีอิทธิพลต่อทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับสารด้วย

๓. ประเภทของผู้รับสารจำแนกตามกลุ่มเป้าหมายของการสื่อสารความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ประจวบกับวิวัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีและวิทยาการการสื่อสารสมัยใหม่ เป็นเหตุให้การสื่อสารในปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้น และผลที่ได้อย่างหนึ่งจากการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้คือมีการจำแนกผู้รับสารออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) ผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย (target audience) ซึ่งมีลักษณะเด่น ดังนี้ (๑) มีจำนวนที่คาดคะเนได้ (predictable size) กล่าวคือ เมื่อผู้ส่งสารมีจุดมุ่งหมายในการสื่อสารเพื่อบุคคลกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดแล้ว เขาก็พอจะคาดคะเนได้ว่าบุคคลกลุ่มนี้มีจำนวนประมาณเท่าไร (๒) มีลักษณะที่เหมือนกัน (homogeneous) กล่าวคืออาจมีลักษณะทางด้านประชากรศาสตร์ที่เหมือนกันหรืออย่างน้อยจะต้องมีความสนใจข่าวสารร่วมกัน (๓) มีความเห็นที่เป็นที่ยอมรับ (accepted expression) ในเมื่อจุดมุ่งหมายของการสื่อสารเพื่อกลุ่มเป้าหมายนี้ ดังนั้น ข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะคำติชมหรือปฏิกิริยาโต้ตอบในรูปต่างๆ มักเป็นที่ยอมรับในการพิจารณา

๒) ผู้รับสารทั่วไป (general audience) แตกต่างจากผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้ (๑) มีจำนวนที่คาดคะเนไม่ได้ (unpredictable size) คือไม่สามารถทราบจำนวนที่แน่นอนชัดเจนของผู้รับสารได้ โดยเฉพาะการสื่อสารมวลชน (๒) มีลักษณะที่แตกต่างกัน (heterogeneous) เนื่องจากผู้รับสารทั่วไปมีจำนวนมาก จึงมีความหลากหลายแตกต่างกันในตัวแปรทางด้านประชากรศาสตร์ ความสนใจ ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ (๓) มีข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็น (limited expression) เนื่องจากไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายโดยตรง ถึงแม้จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบมาบ้าง ปฏิกิริยาดังกล่าวมักจะไม่มีความหมายต่อผู้ส่งสารมาก ยกเว้นในกรณีที่มีปฏิกิริยาโต้ตอบมากๆ และเป็นกลุ่ม

จากแนวคิดและความหมายทั่วไปของการสื่อสารและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า แนวคิดและความหมายทั่วไปของการสื่อสารมีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๖ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๖ แนวคิดและความหมายทั่วไปของการสื่อสาร

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
กิติมา สุรสนธิ (๒๕๔๘, หน้า ๘)	๑. ปฏิกริยาสัมพันธ์ทางสังคม ๒. กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล ๓. ใช้สัญลักษณ์ สัญลักษณ์หรือพฤติกรรมที่เข้าใจกัน ๔. กระบวนการในการส่งผ่านถ่ายทอดข่าวสารความรู้สึนึกคิดและทัศนคติจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง

Schramm (1960, p. 13)	๑. ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร ๒. ผลกระทบและผลกระทบย้อนกลับ ๓. การสื่อสารของมนุษย์ตั้งอยู่บนหลักความสัมพันธ์
David K. Berlo (1960, p. 30)	๑. ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะต้องมีความคล้ายคลึงกัน ๒. ไม่มีความคล้ายคลึงกัน การสื่อสารก็เกิดขึ้นไม่ได้
สมาน งามสนิท (๒๕๔๒, หน้า ๙)	๑. เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน ๒. ตามสภาพที่แท้จริง ไม่คาดเดา ไม่แต่งแต้ม ๓. ต้องเหมาะสมกับกาลเวลา ๔. เสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ ๕. ต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
กิติมา สุรสนธิ (๒๕๔๗, หน้า ๒๒)	๑. แจ้งให้ทราบ ๒. ให้การศึกษา
วรภัทร์ ภูเจริญ (๒๕๔๗, หน้า ๑๙๐-๑๙๑)	๑. ความสามารถในการแยกแยะข้อมูลข่าวสาร ๒. อะไรควรเชื่อ อะไรไม่ควรเชื่อ
พรทิพย์ วรกิจโกศาทร (๒๕๓๕, หน้า ๒๘๘)	๑. มีความหมายถึงบุคคลคนเดียว (individual) ๒. มีความหมายถึงกลุ่มบุคคล (group)
กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๔, หน้า ๑๕๖-๑๕๗)	๑. กลุ่มผู้รับสารอาจจะมีอิทธิพลต่อการทำงานของสื่อได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ๒. การแสดงความคิดเห็นในทางชื่นชอบหรือติเตียนต่อรายการต่างๆ ๓. จำนวนของผู้รับสารในแต่ละรายการที่จะทราบได้จากการทำสำรวจความนิยมของผู้ชม (rating)

๒.๕.๒ แนวคิดและความหมายของการสื่อสารทางตะวันตก

๑) ทฤษฎี SMCR (David K. Verlo)^{๑๐๑}

เบอร์โล (David K. Berlo) อธิบายการสื่อสารของมนุษย์ว่า เป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยปัจจัยหรือองค์ประกอบ (Ingredients) ที่สำคัญ ๖ ประการ คือ

^{๑๐๑} David K. Berlo, *The Process of Communication*, (New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1960), p. 30.

๑. แหล่งสาร (Communication Source)

๒. ผู้เข้ารหัสสาร (Encoder)

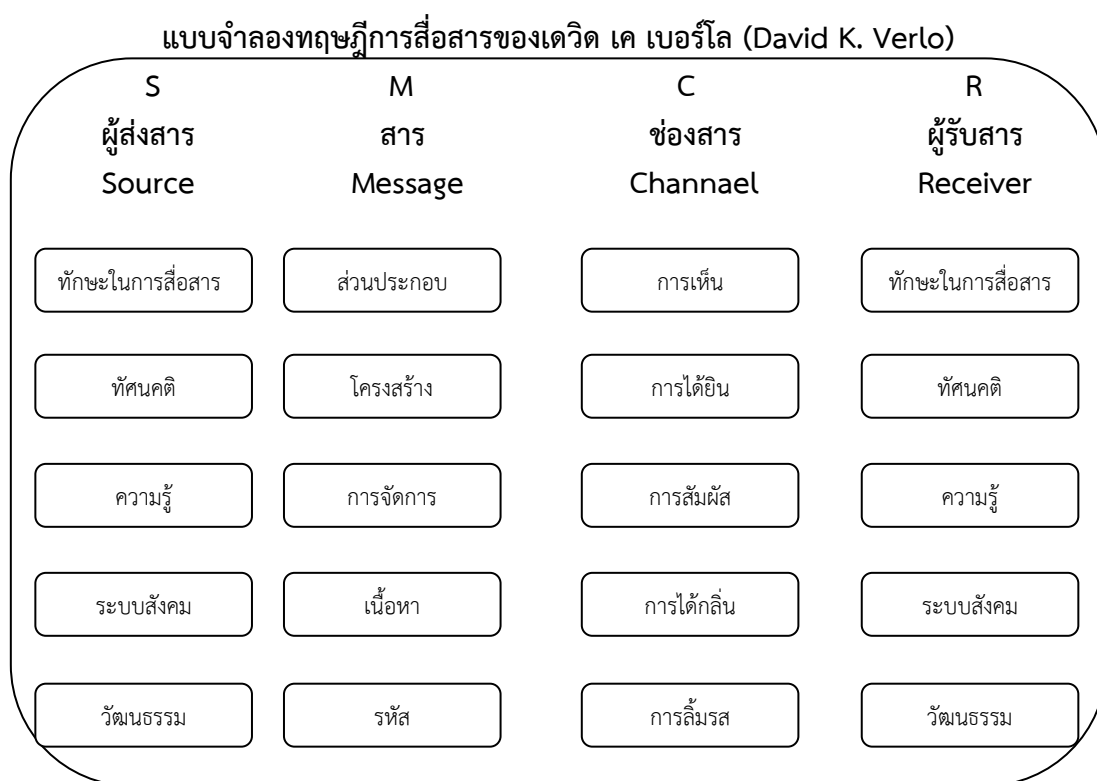
๓. เนื้อหาข่าวสาร (Message)

๔. ช่องสาร (Channel)

๕. ผู้ถอดรหัสสาร (Decoder)

๖. ผู้รับสาร (Communication Receiver)

เดวิด เค เบอร์โล (David K. Berlo) ได้สร้างแบบจำลองซึ่งแสดงให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ของการสื่อสารไว้อย่างชัดเจน องค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารตามแนวคิดของเบอร์โลมี ๔ องค์ประกอบคือ ผู้ส่งสาร (Source) สาร (Message) สื่อ (Channel) และผู้รับสาร (Receiver) นิยมเรียกกันแพร่หลายทั่วไปตามอักษรย่อว่า S-M-C-R โดยปัจจัยย่อยต่างๆ ขององค์ประกอบทั้ง ๔ อย่างต่างก็มีส่วนช่วยให้การสื่อสารได้ผลสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น แบบจำลองของเบอร์โลอาจแสดงได้ ดังนี้^{๑๐๒}



แผนภาพที่ ๒.๖ แบบจำลองการสื่อสารของเบอร์โล (Berlo)

^{๑๐๒} บุญเลิศ ศุภดิลก, **ปรัชญาวิทยาศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร**, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑.

เบอร์โล^{๑๐๓} กล่าวว่า การที่การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๔ ประการนี้ ว่ามีประสิทธิภาพเพียงใดและประสิทธิภาพขององค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑. ผู้ส่งสาร ปัจจัยของผู้ส่งสารประกอบด้วย

- ก. ทักษะในการสื่อสาร
- ข. ทักษะคติ
- ค. ความรู้
- ง. ระบบสังคม
- จ. วัฒนธรรม

๒. สาร ปัจจัยของสารประกอบด้วย

- ก. รหัส
- ข. เนื้อหา
- ค. การจัดเสนอ

ทั้งรหัส, เนื้อหา, การจัดเสนอสารนั้นประกอบด้วยส่วนประกอบและโครงสร้าง

๓. สื่อ เบอร์โล กล่าวว่า สื่อมีความหมาย ๓ ประการ คือ

- ๑. สื่อ หมายถึง การเข้ารหัสและการถอดรหัส
- ๒. สื่อ หมายถึง สิ่งที่น่าสาร เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียง โทรทัศน์หนังสือพิมพ์ เป็นต้น
- ๓. สื่อ หมายถึง พาหนะของสิ่งที่น่าสาร เช่น อากาศ เป็นช่องทางที่จะนำไปสู่

ประสาทความรู้สึกรหรือการถอดรหัสของผู้รับสาร อันได้แก่ การเห็น การได้ยิน การสัมผัส การได้กลิ่น และการลิ้มรส

๔. ผู้รับสาร ปัจจัยของผู้รับสารประกอบด้วย

- ก. ทักษะในการสื่อสาร
- ข. ทักษะคติ
- ค. ความรู้
- ง. ระบบสังคม
- จ. วัฒนธรรม^{๑๐๔}

ในกระบวนการสื่อสารนั้นผู้รับสารก็จัดได้ว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ผู้ส่งจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการวิเคราะห์ผู้รับสารด้วย เพื่อการสื่อสารนั้นจะสามารถบรรลุหรือประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ ในการวิเคราะห์ผู้รับสาร เดวิด เค เบอร์โล (David K. Berlo) ได้อธิบายถึงการวิเคราะห์ผู้รับสาร ว่ามีปัจจัยหลักๆ อยู่ ๔ ประการ ดังนี้

๑. ความสามารถและความชำนาญในการสื่อสาร (Communication Skill) หมายถึง ความสามารถ ความชำนาญในการถอดรหัสสาร (Decoder) อันได้แก่ ความสามารถในการอ่าน

^{๑๐๓} David K. Berlo, *The Process of Communication*, 1960, p. 30.

^{๑๐๔} ทนพล ใบบัว, *หลักและทฤษฎีการสื่อสาร*, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๖),

การฟัง การตีความ การจับใจความของผู้รับสาร สิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อการเข้าใจของผู้รับสารตามที่คุณผู้ส่งต้องการ ความสามารถ ความชำนาญในการอ่านหรือการฟังของบุคคลนั้นจะแตกต่างกันไปตามความรู้ ประสบการณ์ และระดับสติปัญญา เช่น คนที่มีความรู้สูงย่อมสามารถฟังและจับประเด็นต่างๆ จากสิ่งที่ฟังได้ง่ายกว่าคนที่มีความรู้ต่ำกว่า เป็นต้น ดังนั้น ผู้ส่งสารจำเป็นต้องศึกษาความสามารถและความชำนาญของผู้รับสารก่อนทำการสื่อสารเพื่อพิจารณาคุณสมบัติของผู้รับสารนั้น มีความสามารถในระดับใด เพื่อจัดกระบวนการสื่อสารให้เหมาะสมกับผู้รับสาร

๒. ความรู้ (Knowledges) หมายถึง สิ่งที่ผู้รับสารสั่งสมมาจากประสบการณ์ หรือจากการเรียนรู้ในสิ่งต่างๆ ที่อาจเป็นทั้งความรู้ในวิชาการหรือความรู้ด้านอื่น ความรู้ในส่วนของผู้รับสารนั้น จะหมายถึง ความรู้ขั้นพื้นฐานในการอ่านออกเขียนได้ของบุคคล ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารที่จะรับ และความรู้ในเรื่องกระบวนการสื่อสาร จะทำให้ผู้รับสารสามารถทราบบทบาทของตนเอง และไม่ทำตัวให้กลายเป็นอุปสรรคในการสื่อสาร เช่น ในขณะนั้นเราเป็นผู้ฟัง ก็ไม่ควรจะพูดแข่งกับผู้พูดหรืออาจเตรียมศึกษาข้อมูลล่วงหน้าก่อนที่จะไปรับข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวจะมีต่อการทำความเข้าใจในเนื้อหาของสารที่ผู้รับได้รับมาจะมีผลต่อความสำเร็จของการสื่อสาร

๓. ทัศนคติ (Attitudes) หมายถึง การรับรู้ ความรู้สึกนึกคิด ความคิดเห็นที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง อาจเป็นความคิดเห็นหรือเป็นความรู้สึกที่ลึกซึ้งเหนียวแน่น เปลี่ยนแปลงได้ยาก เช่น ความรู้สึก ความคิดเห็นเกี่ยวกับการเมือง รูปแบบการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องที่ถูกลังสมอบรมมานาน หรืออาจเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ค่อนข้างผิวเผินไม่ลึกซึ้ง เปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น แฟชั่น จังหวะการเต้นรำ เพลง ฯลฯ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เป็นต้น ทัศนคติก็จัดเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้รับสารจำเป็นต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ ผู้รับสารก่อนเสมอเพื่อจัดกระบวนการสื่อสารให้เหมาะสมกับการสื่อสาร

สำหรับทัศนคติของผู้รับสารในการสื่อสารนั้นค่อนข้างมีความสำคัญมาก เนื่องจากหากสารมีความรู้สึกในทางที่ไม่ดี มีอคติ (Bias) ในทางลบกับองค์ประกอบของการสื่อสารแล้ว จะทำให้เกิดการหลีกเลี่ยง ขาดความสนใจ และปฏิเสธ การรับข่าวสารต่างๆ จากผู้ส่งสาร ทัศนคติของผู้รับสารที่ผู้ส่งสารควรจะศึกษาวิเคราะห์นั้นมี ดังนี้

ทัศนคติต่อตนเอง (Attitude Toward Self) หมายถึง ความรู้สึกของผู้รับสารเองในการสื่อสาร อาจเป็นความรู้สึกในทางที่ดี หรือความรู้สึกในทางที่ไม่ดีก็ได้ ความรู้สึกที่ดีเป็นความรู้สึกที่ถูกลังสมมาจากประสบการณ์ที่สำเร็จในชีวิต มีผลต่อบุคลิกภาพของบุคคล แตกต่างกับคนที่มีความรู้ชีวิตที่ล้มเหลว มักมีบุคลิกที่ปิดกั้นตนเอง หลีกเลี่ยงการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น ความรู้สึกทัศนคติต่อตนเองของผู้รับสารเหล่านี้ย่อมมีผลต่อการรับรู้ การตีความและการทำความเข้าใจต่อข่าวสารที่ได้รับ

ทัศนคติต่อเนื้อหาข่าวสาร (Attitude Toward Matters) หมายถึง ความรู้สึกของผู้รับสารมีต่อเนื้อหาของสาร อาจเป็นความรู้สึกในทางที่ดี หรือความรู้สึกในทางที่ไม่ดีก็ได้ โดยปกติบุคคลมักเลือกรับข้อมูลข่าวสารตามที่ตนเองสนใจ และเป็นเนื้อหาข่าวสารที่ตนเองชอบตรงตามทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ

ทัศนคติต่อผู้ส่งสาร (Attitude Toward Sender) หมายถึง ความรู้สึกในทางที่ดีและความรู้สึกในทางที่ไม่ดีต่อผู้ส่งสารของผู้รับสาร ส่วนใหญ่บุคคลมักมีความประทับใจชื่นชมต่อผู้ส่งสาร

ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอุปนิสัย รูปร่างหน้าตา ความมีชื่อเสียง หรือการเป็นคนที่มีความรู้ดีในเรื่องนั้นๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้รับสารมีแนวโน้มที่จะประเมินผู้ส่งสารก่อนว่าผู้ส่งสารเป็นใครทัศนคติเหล่านี้ก็จัดเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้รับสารจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ผู้รับสารก่อนเสมอเพื่อจัดกระบวนการสื่อสารให้เหมาะสมกับการสื่อสาร

๔. ระบบสังคมและวัฒนธรรมของผู้รับสาร (Social and Culture System) เนื่องจากผู้รับสารเป็นบุคคลเช่นเดียวกันกับผู้ส่งสารและอาศัยอยู่ในสังคมที่มีระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ สิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อความรู้ ประสบการณ์ความเข้าใจ ความเชื่อ ค่านิยม ทัศนคติ และพฤติกรรมของบุคคล รวมทั้งอิทธิพลของความเป็นกลุ่มก็จะมีผลต่อสิ่งเหล่านี้ของบุคคลด้วยเช่นกัน บุคคลที่อยู่ในระบบสังคม วัฒนธรรมที่แตกต่างกันย่อมมีความชื่นชอบ มีการคัดเลือก ข้อมูลข่าวสาร หรือมีการรับรู้ข่าวสารที่แตกต่างกันออกไป ระบบสังคมและวัฒนธรรมนี้จัดเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้รับสารจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ผู้รับสารก่อนเสมอเพื่อจัดกระบวนการสื่อสารให้เหมาะสมกับการสื่อสาร^{๑๐๕}

๒) ทฤษฎีการสื่อสารของอริสโตเติล (Aristotle)

อริสโตเติล (Aristotle) เป็นนักปราชญ์ชาวกรีก ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับวาทศิลป์ (Rhetoric) เป็นอย่างมาก เนื่องจากในสมัยนั้น การพูดชักจูงใจเป็นสิ่งที่สำคัญ จำเป็นต้องอาศัยความสามารถในการพูดสูง อริสโตเติลได้วิเคราะห์กระบวนการพูดเพื่อชักจูงใจว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ผู้พูด (Speaker) คำพูด (Speech) และผู้ฟัง (Audience) ซึ่งอาจเขียนเป็นแบบจำลองได้ดังนี้



แผนภาพที่ ๒.๗ ทฤษฎีการสื่อสารของอริสโตเติล (Aristotle)

อริสโตเติลนั้นได้อธิบายว่า การพูดจะมีประสิทธิภาพในการชักจูงใจได้มากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะของผู้พูด (Character or Ethos) ว่ามีความรู้ มีความน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส น่าไว้วางใจเพียงใด ในขณะที่เดียวกันคำพูดก็มีความสำคัญด้วย กล่าวคือ เนื้อหาสาระของคำพูด ตลอดจนการเรียบเรียงและวิธีการพูด (Content arrangement and Delivery) ก็จะมีผลต่อการชักจูงใจด้วย ในส่วนของผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการพูด เป็นผู้ถูกชักจูงจะเชื่อตามคำพูดของผู้พูดหรือไม่ขึ้นอยู่กับอารมณ์ของผู้ฟัง (Emotion) ดังนั้น แบบจำลองของอริสโตเติลนั้น จึงมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ ผู้พูด (ผู้ส่งสาร) คำพูด (สาร) และผู้ฟัง (ผู้รับสาร)

การสื่อสาร คือกระบวนการส่งหรือถ่ายทอดความหมายจากสิ่งของหรือบุคคลฝ่ายหนึ่งไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Communication โดยทั่วไปแล้วมักจะหมายถึง

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

การติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์ แต่อย่างไรก็ตาม การสื่อสารนั้นมีความหมายตามลักษณะอยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๑. การสื่อสาร หมายถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์ (Human Communication) เท่านั้น ไม่ได้หมายรวมถึงการคมนาคม การขนส่ง (Transportation) สินค้า วัตถุสิ่งของหรือบุคคล โดยอาศัย ถนนหนทางแต่อย่างใด การสื่อสารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ (Human behavior) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจิตใจ (Mind) และการแสดงออกของคนที่ทำการสื่อสารต่อกัน

๒. การสื่อสารจะมีการแลกเปลี่ยนข่าวสาร (Information) ทศคติ (Attitude) ความคิด (Idea) ฯลฯ ซึ่งในวงการสื่อสารมวลชนจะหมายถึงสาร (Message) และเนื้อหา (Contents) ที่ผู้ส่งส่งผ่านสื่อไปยังผู้รับสาร^{๑๐๖}

ดังนั้น อริสโตเติล จึงกล่าวสรุปเกี่ยวกับทฤษฎีสารและการสร้างสารไว้ ดังนี้

๑. สารนั้นจะต้องมุ่งถึงผู้รับสาร และได้รับความสนใจจากผู้รับสาร โดยมุ่งสร้างสรรค์ให้ผู้รับสารสนใจ ซึ่งจะต้องคำนึงถึงกาลเทศะ การส่งรหัส เป็นต้น

๒. สารนั้นต้องมีสัญลักษณ์แสดงถึงความเหมือนกันของผู้ส่งสาร และผู้รับสารเพื่อแลกเปลี่ยนความหมายให้กันและกันได้ทราบชัด ซึ่งมีใช้เพียงแต่คำนึงถึงภาษาในเรื่องการสื่อสารอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะต้องเข้าใจในส่วนของความนึกคิดของผู้รับสารด้วย เพื่อให้สารที่สื่อไปนั้นบรรลุประสิทธิผล

๓. สารต้องรู้ความต้องการของผู้รับสารและแนะนำวิธีการที่ผู้รับสารจะได้รับการตอบสนองความต้องการ

๔. สารต้องแนะนำวิธีที่ผู้รับสารจะตอบสนองความต้องการของตนตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ของกลุ่ม การสร้างสารที่จะมีประสิทธิผลจึงควรให้สอดคล้องกับครรลองวิถีชีวิตของกลุ่มด้วย

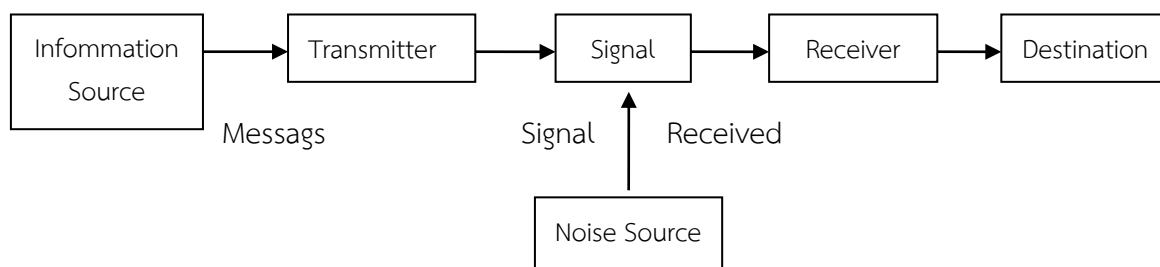
๓) ทฤษฎีการสื่อสารของแชนนอนและวีเวอร์ (The Shannon and Weaver Model)

การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๖ ประการ คือ

๑. ผู้พูด (Information Source)
๒. เครื่องส่ง (Transmitter)
๓. สัญญาณ (Signal)
๔. เครื่องรับ (Receiver)
๕. ผู้ฟัง (Destination)
๖. เสียงรบกวน (Noise Source)

^{๑๐๖} กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๕.

แบบจำลองทฤษฎีการสื่อสารของแชนนอนและวีเวอร์ มีลักษณะดังนี้



แผนภาพที่ ๒.๘ แบบจำลองทฤษฎีการสื่อสารของแชนนอนและวีเวอร์

จากองค์ประกอบแบบจำลองทฤษฎีการสื่อสารของแชนนอนและวีเวอร์ สามารถอธิบายพฤติกรรมของการสื่อสารของมนุษย์ได้ในลักษณะ ดังนี้คือ

ผู้พูด	คือ	ผู้ส่งสาร
เครื่องส่ง	คือ	ผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร
สัญญาณ	คือ	สาร
เครื่องรับ	คือ	ผู้ทำหน้าที่รับสาร
ผู้ฟัง	คือ	ผู้รับสารที่เป็นหมายของผู้ส่งสาร
เสียงรบกวน	คือ	สิ่งรบกวนที่สอดแทรกหรือแข่งขันกับการสื่อสารนั้นทำให้การสื่อสารนั้นขาดความชัดเจนและด้อยประสิทธิภาพ ^{๑๐๗}

๔) ประเภทของการสื่อสาร (Types of Communication) ของดีวีโต

Devito ได้แบ่งการสื่อสารออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. การสื่อสารภายในตัวบุคคล (Intrapersonal Communication) หมายถึงการสื่อสารหรือคุยกับตัวเองเช่น คุยกับกาย จิตกับจิต การประเมินตัวเอง การชักจูงตนเอง เหตุผลการตัดสินใจ และไตร่ตรองข่าวสารที่จะส่งไปให้ผู้อื่น

๒. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) นั่นคือ การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เรียนรู้ระหว่างกัน การส่งข่าวสารระหว่างกัน มีทั้งความสัมพันธ์ที่ดีและขัดแย้ง (บางครั้งต้องมีการไกล่เกลี่ย) เป็นการสื่อสารที่ใช้มากที่สุด

๓. การสื่อสารในกลุ่มเล็กหรือการสื่อสารภายในกลุ่ม (Small Group Communication) เป็นการติดต่อประสานงานกันกับผู้อื่น การแก้ปัญหา การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และแบ่งปันความรู้และประสบการณ์เช่น การพบปะสัมภาษณ์เพื่อการจ้างงาน การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการในช่วงพัก จนกระทั่งการพูดคุยอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่างๆ ซึ่งในองค์การนั้นจะเป็นการติดต่อประสานงานต่างๆ ระหว่างแผนกหรือฝ่ายต่างๆ ภายในองค์การ

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

๔. การสื่อสารในสาธารณะ (Public Communication) เป็นการสื่อสารที่เป็นลักษณะแนะนำชักจูงในการที่จะทำอะไรหรือแนวทางในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความคิดเห็นหรือคุณค่าต่างๆ สิ่งเหล่านี้จะมีลักษณะคล้ายกับการพูดหาเสียง การพูดในที่ชุมชน เป็นต้น

๕. การสื่อสารมวลชน (Mass Communication) เป็นการสื่อสารโดยผ่านสื่อต่างๆ เช่น ภาพยนต์ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์และหนังสือต่างๆ เป็นต้น^{๑๐๘}

จากแนวคิดและความหมายของการสื่อสารทางตะวันตกและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า แนวคิดและความหมายของการสื่อสารทางตะวันตก มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๗ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๗ แนวคิดและความหมายของการสื่อสารทางตะวันตก

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
David K. Berlo (1960, p. 30)	๑. แหล่งสาร ๒. ผู้เข้ารหัสสาร ๓. เนื้อหาข่าวสาร ๔. ช่องสาร ๕. ผู้ถอดรหัสสาร ๖. ผู้รับสาร
บุญเลิศ ศุภดิolk (๒๕๒๓, หน้า ๑๑)	๑. ผู้ส่งสาร ๒. สาร ๓. สื่อ ๔. ผู้รับสาร
ทณทล ใบบัว (๒๕๓๖, หน้า ๕๗)	๑. ทักษะในการสื่อสาร ๒. ทัศนคติ ๓. ความรู้ ๔. ระบบสังคม ๕. วัฒนธรรม

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในการเผยแผ่พระศาสนา ได้ปรากฏตั้งแต่พระบรมศาสดาทรงมีพระชนม์อยู่ ซึ่งหลังจากพระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมแล้ว ได้ทรงเสวยวิมุตติอยู่ ๗ สัปดาห์^{๑๐๙} ภายหลังจึงได้ทรงนำหลักธรรมที่ตรัส

^{๑๐๘} Devito, 2000, อ้างใน นางสาวสุชม หวังเจริญเดช, “การสื่อสารด้วยการสัมภาษณ์ในงานทรัพยากรมนุษย์”, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕, หน้า ๑๗.

^{๑๐๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘

รู้ออกเผยแผ่ให้นักบวชชื่อปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และคนอื่นๆ ในครั้งแรกนั้นพระโกณฑัญญะสามารถบรรลุโสดาปัตติผล (ได้ดวงตาเห็นธรรม) แล้วได้ทูลขออุปสมบทเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา ในลำดับถัดมา สมาชิกในกลุ่มปัญจวัคคีย์ คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ก็สามารถบรรลุธรรมตามและกราบทูลขออุปสมบทในเวลาต่อมา^{๑๑๐}

การเผยแผ่พระศาสนา ซึ่งได้เริ่มตั้งแต่องค์พระบรมศาสดาเป็นต้นมา และได้สืบทอดมาจนถึงพระสงฆ์ในปัจจุบัน โดยการเผยแผ่มีลักษณะที่เหมือนกับครั้งพุทธกาล ได้แก่ เพื่อนำความเลื่อมใสศรัทธา ให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชน ทำให้พวกเขาถึงซึ่งพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง ทั้งนี้เพื่อดับทุกข์

การเผยแผ่พระศาสนาครั้งแรก พระพุทธองค์ทรงใช้หลักพุทธธรรมที่ได้ตรัสรู้โดยชอบ แล้วออกเผยแผ่ให้ชาวโลกได้รู้ตาม เพราะยังไม่มีพระสงฆ์คอยช่วยเหลือในการเผยแผ่พระศาสนา และมีกลุ่มบุคคลผู้ยอมรับนับถือถวายตนถึงซึ่งพระพุทธและพระธรรมว่าเป็นสรณะ เรียกว่า เทวาทิก เฉพาะกรณีของตปุสสะและภัลลิกะพ้อคำ จึงเป็นเทวาทิกอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา คือ ผู้กล่าววาทาถึงรัตนะ ๒ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งอันประเสริฐ

๒.๖.๑ ความหมายทั่วไปของการเผยแผ่

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายว่า การเผยแผ่หมายถึงการทำให้ขยายออกไป เช่น เผยแผ่พระศาสนา^{๑๑๑} การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งสมัยพุทธกาลนั้นได้ทำกันหลายรูปแบบ ได้แก่ การปฏิบัติตนที่น่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรมไปตามลำดับโดยที่พระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติว่าให้แสดงธรรมมีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจในแต่ละแง่แต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์มุ่งจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมไม่ยกตน ไม่เสียดสีชมผู้อื่น^{๑๑๒} ตลอดจนยึดหลักโอวาทปาฏิโมกข์คือการไม่กล่าวร้ายผู้ใด มีความสำรวมในศีลเป็นต้น^{๑๑๓} การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญเพราะท่านเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย เป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ถือว่าเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา^{๑๑๔} ด้วยเพราะพระสงฆ์สาวกส่วนใหญ่เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควรเป็นผู้ควรแก่การคำนับ ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ของทำบุญ ควรแก่การกราบไหว้ เป็นเนืองนาคบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๑๕} มีปณิธานในการเผยแผ่ และไม่เพียงแต่ท่านจะอบรมสั่งสอนหลักธรรมให้แก่พุทธศาสนิกชนเท่านั้น ท่าน

^{๑๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘ – ๑๘/๒๕ – ๒๖

^{๑๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมี บุคส์), หน้า ๔๕๙.

^{๑๑๒} สุชีพร ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓.

^{๑๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

^{๑๑๔} เสถียร พันธรั้ง, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : ผดุงวิทยาการพิมพ์. ๒๕๑๖), หน้า ๑๑.

^{๑๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

ยังสามารถปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมด้วย นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการประกาศพระพุทธศาสนา^{๑๑๖} โดยยึดหลักประโยชน์และความสุขของมหาชนเป็นที่ตั้งถือเป็นวัตถุประสงค์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทให้แก่เหล่าพระสาวกชุดแรกที่ทรงส่งให้ไปประกาศพรหมจรรย์ว่า “พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปร่วมทางเดียวกันสองรูป” จากพระพุทธพจน์นี้เป็นเครื่องชี้ชัดว่า บทบาทสำคัญของการสืบทอดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักการและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าพุทธสาวกจนตราเป็นแบบฉบับปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการคือ^{๑๑๗}

(๑) ภูมิธรรมมีกัตถะประโยชน์ ได้แก่ประโยชน์ในชาตินี้

(๒) สัมปรายิกัตถะประโยชน์ ได้แก่ประโยชน์ในชาติหน้า

(๓) ปรมัตถะประโยชน์ ได้แก่ประโยชน์อย่างยิ่ง

ประโยชน์ ๓ ประการกล่าวคือ ผลตอบสนองได้รับสืบมาจากพฤติกรรมที่ประกอบไปด้วยกุศลกรรม ที่พระพุทธศาสนาถือเป็นหลักสำคัญ เพราะก่อให้เกิดผลเป็นความสุข ความมั่งคั่งบริบูรณ์ ความไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และจุดมุ่งหมายปลายทางของชีวิตที่ถือเป็นสุขที่สงบเย็นเป็นชีวิตที่อยู่จบพรหมจรรย์สิ้นทุกข์ทั้งปวง การที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้เกิดเป็นประโยชน์แก่มหาชน คือเกิดเป็นความสุขนั้นทรงหมายเอาลักษณะสุขที่สืบเนื่องจากการดับทุกข์อาจจำแนกออกเป็น ๓ ประการคือ^{๑๑๘}

และท่านยังให้ละเอียดไว้ในหนังสือเรื่อง “วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า” สรุปได้ว่า พระสงฆ์นักเผยแผ่ต้องมีองค์ประกอบส่วนตัว ดังนี้

(๑) คุณสมบัติของผู้สอน พระพุทธเจ้าประกอบด้วยคุณสมบัติของผู้สอนทั้งบุคลิกภายนอก และบุคลิกภายใน ดังนี้

ก. บุคลิกภาพภายนอก

ข. คุณธรรม (บุคลิกภายใน)

(๒) หลักทั่วไปในการสอน

(๓) ลีลาการสอน พระพุทธเจ้าทรงมีลีลาในการสอน สรุปได้ ดังนี้^{๑๑๙}

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร หรือองค์คุณของความเป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการ ไว้ว่า

(๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕.

^{๑๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๗๕.

- (๒) เป็นที่เคารพ
- (๓) เป็นที่ยกย่อง
- (๔) เป็นนักพูด
- (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ
- (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้
- (๗) ไม่ชักนำในอฐานะ^{๑๒๐}

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า พระพุทธศาสนายังมีรูปแบบในการสอนหรือวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่นำ สังเกตหรือพบอยู่บ่อยๆ ซึ่งได้แก่รูปแบบต่อไปนี้

(๑) รูปแบบแบบสากัจฉาหรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้นยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนายังไม่รู้ ไม่เข้าใจในหลักธรรมในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและเลื่อมใสศรัทธาในที่สุดแม้ในหมู่พระสาวกพระองค์ก็ใช้วิธีไม่น้อย เช่น ในปฐมปัจจุโรหณสูตรการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพราหมณ์ชาณุโสณิ ถึงเรื่องวิธี การอาบน้ำลอยบาป ครั้นจบการสนทนาแล้ว ชาณุโสณิพราหมณ์ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัย

(๒) รูปแบบการบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ทรงใช้ ในการแสดงธรรมหรือที่ประชุมใหญ่ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์เป็นจำนวนมากและส่วนมากมี พื้นฐานความรู้ ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธี บรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์ บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์ แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเอง โดยเฉพาะเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

(๓) รูปแบบแบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้นนอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นบ้างก็ มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตนบ้างก็ มาถามเพื่อลองภูมิบ้างก็ เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จนหรือให้ ได้รับความอับอายในการตอบพระพุทธองค์ ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม

(๔) รูปแบบการวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรกพระสงฆ์ หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิดเมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็จะทรงตำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น ต่อจากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่ จะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ในการสอนแบบนี้พึงสังเกตว่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท โดยความเห็นชอบของสงฆ์ซึ่งบาลี ใช้คำว่า

^{๑๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : โอเอ็นจี การพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า๒๕.

“สงฆ์สูญจตุตถาย” แปลว่า “เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์” หมายความว่าทรงบัญญัติ โดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมี ผลดีอย่างไรจนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า “ดี แล้ว” ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ^{๑๒๑}

นอกจากนี้ พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๒๒} กล่าวถึง นโยบายซึ่งเป็นวิธีการเผยแผ่ธรรมหรือกลยุทธ์การดำเนินการประกาศธรรมที่สำคัญของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่สำคัญ มี ๕ ข้อได้แก่

- (๑) การตักปลานอกบ้าน หมายถึง การทำงานเชิงรุก
- (๒) ประสานสิบทิศ หมายถึง การสร้างเครือข่าย
- (๓) ผูกมิตรทั่วหล้า หมายถึง การประสานสามัคคี
- (๔) บริหารปัญญา หมายถึง การพัฒนาศักยภาพเองอยู่เสมอ
- (๕) สาลิกาบ่อนเหยื่อ หมายถึง การนำธรรมให้เข้าถึงจิตใจของชาวบ้าน

วิธีการเผยแผ่ธรรมหรือกลยุทธ์การดำเนินการประกาศธรรมอันเป็นไปเพื่อการบูรณาการภาคสังคมให้เกิดการทำงานร่วมกันซึ่งมีจุดมุ่งหมายไปที่ความสงบ เรียบร้อย ความสามัคคีและเกิดปัญหาในการแก้ปัญหาตนเองและปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะนักเผยแผ่มีจุดแข็งจุดอ่อน ถ้าจะวิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อน จะมีอยู่สี่ประเด็นที่เอามาใช้วิเคราะห์เสมอ ก็คือ ส. คำนี้ไปใช้ในระบบการศึกษาของชาติ คือการสอนโรงเรียนทั่วประเทศ ใช้ตรงนี้เป็นจุดวิเคราะห์ เรียกว่า ทฤษฎีสี่ ส^{๑๒๓} อันเป็นหลักการที่เรียกว่า สีลาการเทศนาธรรม หมายถึง การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง ที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) สันทิสสนา คือ ชี้แจงเรื่องที่ทรงสอนให้เห็นชัดเป็นการแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังได้เห็นกับตา

(๒) สมာทปนา คือ ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เป็นการสอนให้เห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่าและเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝน จนยอมรับและนำไปปฏิบัติ

(๓) สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้อาจหาญกล้ากล้า เป็นการปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะมีกำลังใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้

^{๑๒๑} อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

^{๑๒๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมประกาศนโยบาย**, บทบรรยายในโครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๕, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.buddhismth.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538970572&Ntype=9> [๗ กันยายน ๒๕๕๕].

^{๑๒๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **บรรยายในการฝึกอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ พุทธมณฑล นครปฐม วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๖, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article [๗ กันยายน ๒๕๕๕].

(๔) สัมปหังสนา คือ ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงเป็นการการบำรุงจิตให้เข้มแข็งเบิกบานเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและเบิกบานใจ^{๑๒๔}

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทรโร) ได้กล่าวถึงการเผยแผ่^{๑๒๕} คือการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใส ยำเกรง ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ นั้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก เป็นศาสนาแห่งสันติภาพของโลก

ในส่วนขององค์ประกอบของสารตามแนวทางแห่งพุทธะนั้น มี หลักสำคัญที่ต้องศึกษาอยู่ ๕ หลักใหญ่ๆ ดังนี้

(๑) สัจจะ ได้แก่เรื่องที่เสนอต่อมวลชนนั้นต้องเป็นเรื่องจริงเสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริงไม่บิดเบือน

(๒) ตถตา เรื่องแท้ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริง ไม่คาดเดา ไม่แต่งแต้ม ไม่ใส่สี หรือใส่ไข่

(๓) กาละ เรื่องที่เสนอนั้น ต้องเหมาะสมกับกาลเวลา

(๔) ปิยะ เรื่องที่เสนอนั้นเป็นเรื่องที่คนชอบ หรือเสนอโดยวิธี ที่ผู้รับสารชื่นชอบ

(๕) อัตถะ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม^{๑๒๖}

จากแนวคิดและความหมายของการเผยแผ่พอสรุปได้ว่า การเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์จะต้องกระทำโดยการจัดการเทศนา อบรม สั่งสอนประชาชน ให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เช่น แนะนำ สั่งสอน อบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้องและเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

๑) จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญ ๓ ประการคือ

๑. อภิญญาธรรมเทศนาทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น คือ ให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจดีกว่าความรู้เดิมที่เขารู้มาทั้งชี้ให้เห็นว่า ถ้าปฏิบัติตามธรรมนั้นแล้วย่อมได้รับผลเช่นนั้นแน่นอนคำว่า “ในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น” นั้น ได้แก่ ธรรมทั้งที่เป็นฝ่ายกุศลและอกุศล ฝ่ายที่เป็นบุญกุศลก็ริยาสมาปฏิบัติก็ควรเจริญให้เกิดให้มีขึ้นส่วนที่เป็นบาปอกุศลก็ให้ละเสีย

๒. สนิทานธรรมเทศนาทรงสั่งสอนและแสดงธรรมอย่างมีเหตุมีผลเพื่อให้ผู้ฟังตรองตามแล้วเห็นจริงได้ที่คือ ทรงชี้แจงถึงเหตุว่าสุขเกิดขึ้นแต่เหตุอันนี้ทุกข์เกิดขึ้นจากเหตุอันนี้ เป็นต้น

^{๑๒๔} ที.ส. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑

^{๑๒๕} พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทรโร), **คม ชัด ลึก เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเขียน, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑.

^{๑๒๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๘.

๓. สัปภาภิหาริยธรรมเทศนาเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควรทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครรย์สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน^{๑๒๗} เช่น สอนให้โจรองคุลีมาลเลิกฆ่าคนแล้วมาบวชเป็นภิกษุ เป็นต้น

๒) วิธีที่ทรงใช้ในการเผยแผ่

วิธีที่ทรงใช้ในการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้ามีหลายวิธีด้วยกันโดยพระองค์ทรงเลือกใช้ตามความเหมาะสมตามสถานการณ์ตามเหตุปัจจัยตามกำลังสติปัญญาตามความพร้อมของผู้ฟังแต่ที่พบบ่อยพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีดังต่อไปนี้ คือ

๑. แบบสนทนาพระพุทธองค์จะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาให้เข้าสู่ความเข้าใจหลักธรรมและเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

๒. แบบบรรยายจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมะประจำวันซึ่งมีประชาชนหรือพระสาวกเป็นจำนวนมาก

๓. แบบตอบปัญหาเป็นวิธีการที่ทรงใช้เมื่อมีผู้มาถามปัญหาความสงสัยข้องใจต่างๆ ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบที่เหมาะสม ๔ ประการคือ

๑) เอกังสพยากรณิยปัญหาคือปัญหาที่ตอบแสดงยืนยันโดยตรงข้างเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ถามเช่นถามว่า “ตาเป็นของไม่เที่ยงหรือ” ฟังตอบว่า “ถูกแล้ว”^{๑๒๘} หรือตรัสตอบพระอานนท์ในเรื่องที่ทูลถามเกี่ยวกับสิ่งที่ภิกษุพึงปฏิบัติโดยพระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์จึงพึงปฏิบัติในมาตุคามอย่างไร ?” การไม่เห็นอานนท์ “เมื่อการเห็นมีอยู่จะพึงปฏิบัติอย่างไร ?” การไม่เจรจาอานนท์ “เมื่อต้องเจรจาจะพึงปฏิบัติอย่างไร ?” ฟังตั้งสติไว้อานนท์^{๑๒๙}

๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์คือปัญหาที่ควรย้อนถามก่อนแล้วจึงตรัสสอนคือปัญหาที่ผู้ถามถามโดยอาการจะวางเป็นอุบายให้ผู้ตอบพลาตพลั้งหรือเป็นปัญหาที่ประสงค์จะลองภูมิผู้ตอบปัญหาเช่นนี้หากตอบโดยตรงทันทีจะเป็นผลร้ายได้จึงทรงกำหนดให้จำแนกก่อนแล้วให้ตอบเป็นกลางอันเป็นการแสดงให้ผู้ถามทราบว่าผู้ตอบรู้เท่าทันแต่ก็มีเมตตามากพอที่จะตอบคำถามนี้แก่ผู้ถามเช่นคำถามว่า “หูก็เหมือนตาหรือ” ฟังย้อนถามว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงในแง่ใด” ถ้าเขาบอกว่า “ในแง่เครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่ไม่เที่ยง” ฟังตอบว่า “เหมือน”^{๑๓๐}

๓) วิภังชพยากรณิยปัญหาคือปัญหาที่ควรจะแยกแยะประเด็นให้ชัดเจนคราวหนึ่งคณะโมคคัลลานะทูลถามพระองค์ว่า “ในเมื่อพระนิพพานมีอยู่ทางปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานก็มีอยู่และพระพุทธเจ้าผู้สอนก็ดำรงอยู่แต่เหตุใดพุทธสาวกจึงไม่ถึงนิพพานทุกองค์” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “พราหมณ์ท่านชำนาญทางไปกรุงราชคฤห์มิใช่หรือ ?” “ใช่” พระองค์ทรงย้อนต่อไปอีกว่า “ถ้าเช่นนั้นหากมีคนสองคนมาถามทางไปกรุงราชคฤห์จากท่านและท่านได้บอกหนทางไปอย่างชัดเจนแล้วคนหนึ่งจำทางผิดไปกรุงราชคฤห์ไม่ถูกส่วนอีกคนหนึ่งจำทางไปกรุงราชคฤห์ถูกโดยคนคนเดียว”พราหมณ์ทูลตอบว่า “ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจะอย่างไรได้ข้าพเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกทาง”

^{๑๒๗} คุรยละเอียดในม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๙, อัง. ดิก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓.

^{๑๒๘} อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๒๐๕-๒๐๖.

^{๑๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๑๓๐} อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๒๐๕-๒๐๖.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกแก่พราหมณ์อีกว่า “ท่านพราหมณ์เช่นเดียวกันในเมื่อพระนิพพานก็ดำรงอยู่ทางไปพระนิพพานก็ดำรงอยู่เราผู้ชักชวนก็ดำรงอยู่แต่สาวกของเราอันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้บางพวกเพียงส่วนน้อยยินดีพระนิพพานอันมีความสำเร็จบางส่วนบางพวกไม่ยินดีเราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกหนทางให้เท่านั้น” ^{๑๓๑}

๔) ฐปณียปัญหา^{๑๓๒} คือปัญหาที่ทรงไม่ตอบเพราะเห็นว่าเป็นปัญหาที่ไม่มีประโยชน์หรือยังไม่ถึงเวลาจะรู้เหมือนอย่างชายถูกลูกศรอาบยาพิษนอนเจ็บอยู่ก็ควรจะถอนลูกศรในทันทีแล้วเยียวรักษาแผลให้หายเสียก่อนไม่ใช่มาไปถามว่าลูกศรนั้นใครยิงมาทำด้วยอะไรขนาดยาวกว้างแคไหนก่อนเป็นต้นดังนี้ว่าแนะนำลูกกยบุตรเธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่ตอบโดยความเป็นปัญหาที่เราไม่ตอบเกิดอะไรเล่าที่เราไม่ตอบแนะนำลูกกยบุตรทูลทูลว่าโลกเที่ยงโลกไม่เที่ยงโลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุดชีวะอันนั้นสรีระก็อันนั้นชีวะอย่างหนึ่งสรีระอย่างหนึ่งสัตว์หลังจากตายแล้วมีอยู่ก็มีไม่มีอยู่ก็มีสัตว์หลังจากตายแล้วมีอยู่ก็หาไม่ได้ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ดังนี้เราไม่ตอบแนะนำลูกกยบุตรเพราะเหตุใดข้อนี้เราจึงไม่ตอบเพราะข้อนี้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อความคลายกำหนดเพื่อความดับเพื่อความสงบเพื่อความรู้อย่างเพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพานเหตุนี้เราจึงไม่ตอบ ^{๑๓๓}

๔. แบบวางกฎข้อบังคับโดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์กฎและระเบียบข้อบังคับให้พระสงฆ์สาวกถือปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกันดังกล่าวสงฆ์สุญฺญตยาเพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ^{๑๓๔}

๓) ปรัชญาการสอนของพระพุทธเจ้า

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสอนของแต่ละบุคคลนั้นมีมาก ย่อมมีทัศนคติที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ใครจะศึกษาค้นคว้ามาด้วยวิธีการอย่างไร องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงมีปรัชญาการสอนของพระองค์เช่นเดียวกัน โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการสอน ดังนี้

๑. การสอนเป็นการช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม ไม่ทำตามอำนาจกิเลสตัณหา

๒. การสอนเป็นการพัฒนาปัญญาและปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดผุดขึ้นในภายในของบุคคลเองไม่มีใครหิบบโยนให้ ความรู้นี้เรียกว่าเกิดปัญญาหรือมีจิตใจเป็นสัมมาทิฐิ

๓. ผู้สอนคือผู้แนะนำหรือเป็นเพียงผู้ชี้ทางให้ เป็นกัลยาณมิตรที่ดาทางช่วยเหลือผู้เรียนด้วยเทคนิควิธีการต่างๆ พยายามสรรหาอุบายกลวิธีและอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญาเห็นแจ้งด้วยตนเอง

๔. การที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดปัญญานั้น ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างปัญญาให้เกิดแก่ตน จะต้องเป็นผู้ลงมือกระทำเองให้มากที่สุดและต้องยอมรับคำชี้แนะจากผู้สอนโดยเคารพแล้วลงมือปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้สอน

๕. ผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด ผู้สอนไม่มีการบังคับผู้เรียนให้เชื่อตามโดยปล่อยให้ผู้เรียนรู้จักค้นหาเหตุผลเอาเอง หลักการนี้พระองค์ทรงใช้หลักกาลามสูตรกับผู้เรียน

^{๑๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔-๗๗/๗๘-๘๓.

^{๑๓๒} คุรยาละเอียดในที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑, อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๗๐.

^{๑๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๘/๑๓๓-๑๔๑.

^{๑๓๔} วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๔.

มาแล้วไม่มีการบังคับให้เชื่อ ให้ผู้เรียนพิสูจน์ให้เห็นจริงเสียก่อน จึงค่อยให้เชื่อตามจุดประสงค์หรือเป้าหมายสำคัญของการเรียนการสอนตามกระบวนการทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง^{๑๓๕}

๔) แผนการสอนของพระพุทธเจ้า

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแผนการสอนของพระพุทธเจ้าไปตามลำดับก่อนหลังดังนี้

๑. วิเคราะห์ผู้ฟังพระองค์จะทรงศึกษาและเลือกบุคคลอย่างละเอียดจะเห็นได้จากพุทธกิจที่ทรงใช้เช่นในเวลาใกล้รุ่งจะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้สมควรได้รับพระกรุณาเป็นต้น

๒. กำหนดรู้บริบทของผู้ฟังพระพุทธองค์จะทรงกำหนดรู้ถึงคุณลักษณะภูมิหลังของผู้ฟังเช่นเพศวัยฐานะความเป็นอยู่สภาพแวดล้อมชุมชนจารีตประเพณีอุปนิสัยระดับสติปัญญาเป็นต้น

๓. กำหนดเนื้อหาสาระที่จะทรงใช้สอนขั้นตอนการเลือกธรรมที่จะนำมาสอนนั้นนับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งเพราะว่าผู้ฟังย่อมมีความพร้อมมีคุณสมบัติบริบททางสังคมที่ต่างกัน มีอินทรีย์ที่แก่กล้าต่างกันการกำหนดเนื้อหาสาระที่มีความยากง่ายให้ตรงกับความต้องการของผู้รับฟังย่อมมีผลต่อการรับรู้ธรรมะของผู้ฟังทั้งสิ้น

๔. รูปแบบการนำเสนอพระพุทธเจ้าทรงมีรูปแบบในการสอนมากมายเช่นการสนทนาการบรรยายและการตอบปัญหาเป็นต้น

๕. วิธีการนำเสนอ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการนำเสนอที่หลากหลายเช่นบางครั้งทรงใช้วิธียกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบบางครั้งใช้วิธีตอบปัญหาบางครั้งใช้วิธีเล่านิทานประกอบเป็นต้น

๖. ลดส่วนที่เกินเพิ่มส่วนที่พร่องการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้ามุ่งประโยชน์แก่อกุศลและประโยชน์ต่อชาวโลกโดยอาศัยพระกรุณาธิคุณเป็นที่ตั้ง

๗. การประเมินผลพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการประเมินผลในการแสดงธรรมทุกครั้งเมื่อจบการแสดงธรรมเทศนาแล้วจะเกิดคำว่าธัมมามีสมโยคือการได้บรรลุธรรมตามเหตุปัจจัยส่วนคนที่อยู่ในที่ประชุมนั้นก็จักสามารถบรรลุคุณธรรมมากน้อยต่างกันไปตามความแก่กล้าของอินทรีย์

๘. การติดตามผลพระพุทธองค์จะทรงติดตามผลความคืบหน้าในเรื่องที่ทรงสอนไปเช่นทรงมอบให้พระสารีบุตรเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่พระราชนัดดาเมื่อพระสารีบุตรนำมาเฝ้าจึงได้ตรัสถามถึงความเป็นไปของพระราชนัดดา ซึ่งพระสารีบุตรก็ทูลว่าพระราชนัดดาเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายเหลือเกินเป็นต้น^{๑๓๖}

๕) กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนเพื่อสื่อสารให้ประชาชนเข้าใจหลักธรรมแล้วยังใช้กลวิธีและอุบายประกอบการสอนอีกมากมายในที่นี้พอสรุปได้ดังต่อไปนี้ คือ

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบวิธีการนี้เป็นการทำให้เข้าใจความหมายแห่งธรรมะได้โดยง่ายเช่นลิงเฝ้าสวน^{๑๓๗} เรื่องมีอยู่ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตได้ตีเตียนฝูงลิงที่ช่วยกันรดน้ำต้นไม้ในพระราชอุทยานโดยที่ลิงได้พากันถอนต้นไม้ดูรากก่อนจึงรดน้ำ

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๖-๗.

^{๑๓๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/-/๑-๒,

^{๑๓๗} พุ.ชา.อ. ๒/๔๖/๒๐-๒๑.

ถ้าต้นไม้ที่มีรากยาวก็จะรดน้ำมากถ้าต้นไม้ที่มีรากสั้นก็จะรดน้ำน้อยทำอยู่อย่างนี้ตลอด๗วันต้นไม้จึงตายหมดท่านจึงกล่าวว่าผู้ไม่ฉลาดคิดจะทำประโยชน์แต่ก็ทำประโยชน์ให้เสียไปเหมือนลิงเฝ้าสวนอีกตัวอย่างหนึ่งคราวหนึ่งยังมีนายจับเอาสัตว์ ๖ ชนิดคือจระเข้ กิ้งก่า สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก และลิงมาผูกไว้ด้วยกันโดยเชือกที่เหนียวแน่นแล้วทิ้งไว้คราวนั้นสัตว์ทั้ง ๖ ก็กระเสือกกระสนไปยังที่อยู่ของตน กล่าวคือจระเข้จะไปยังจอมหลวงจระเข้จะคลานไปลงน้ำนั้นกิ้งก่าจะบินขึ้นอากาศสุนัขบ้านจะเดินกลับบ้าน สุนัขจิ้งจอกจะวิ่งไปในป่าช้าและลิงก็จะกลับเข้าไปในป่าจึงเกิดการดิ้นกันขึ้นสัตว์ที่มีกำลังมากที่สุดก็สามารถดึงสัตว์ตัวอื่นๆ ติดตามตนไปได้ในที่สุดแล้วพระองค์จึงตรัสสรุปว่าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่ได้อบรมซึ่งกายกตาสติกัมมันันจักขุ ย่อมฉุดภิกษุไปในรูปอันน่าพอใจรูปอันไม่น่าพอใจย่อมเป็นของปฏิกูลอสัณหารย่อมเป็นเช่นนี้^{๑๓๘}

๒. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาวิธีการนี้ช่วยให้เข้าใจเรื่องลึกซึ้งที่เข้าใจยากได้ง่ายขึ้นทรงอธิบายเรื่องนามธรรมอันละเอียดอ่อนให้ชัดเจนโดยการอุปมาเช่นภูเขาหินย่อมไม่หวั่นไหวเพราะแรงลม ฉันทิ บัณฑิตก็ไม่หวั่นไหวเพราะคำนิทาและสรรเสริญฉันทัน^{๑๓๙} เป็นต้น คนเรารู้ว่าย่อมแก่ลงดุจโคถึกเนื้อของมันเจริญและปัญญาหาเจริญไม่^{๑๔๐} เมื่อดวงอาทิตย์จะขึ้นย่อมมีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้นเป็นนิมิตมาก่อนฉันทิความมีมิตรดีย่อมเป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของโพชฌงค์๗ฉันทัน^{๑๔๑}

อีกตัวอย่างหนึ่งทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับที่สุดของวิภังคสังสารโดยทรงยกอุปมาไว้ว่าสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาคิดขวางถูกตัณหาผูกไว้วนเวียนท่องเที่ยวไปเปรียบเหมือนบุรุษตัดหญ้าท่อนไม้กิ่งไม้ใบไม้ในชมพูทวีปนี้แล้วรวมเป็นกองเดียวกันครั้งรวมกันแล้วจึงมัดมัดละ ๔ นิ้ววางไว้สมมติว่านี้เป็นมารดาของเรานี้เป็นมารดาของมารดาของเรามารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุดส่วนหญ้าท่อนไม้กิ่งไม้ใบไม้ในชมพูทวีปนี้พึงหมดสิ้นไปชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาคิดขวางถูกตัณหาผูกไว้วนเวียนท่องเที่ยวไปอุปมานี้ฉันทิ อุปมาอีกฉันทันเธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ได้รับความลำบากได้รับความพินาศเต็มป่าช้าเป็นเวลายาวนานดังนั้นเธอทั้งหลายจึงควรเบื่อหน่ายควรคลายกำหนดควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง^{๑๔๒}

๓. การใช้สื่อธรรมชาติใกล้ตัวเป็นอุปกรณ์ในการสอนวิธีการนี้พระพุทธองค์จะทรงใช้สื่อธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการสอนดังจะยกตัวอย่างเช่นสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ลายใกล้เมืองโกสัมพีได้ทรงหยิบใบประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับในป่าอย่างไหนจะมากกว่ากัน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าในป่ามากกว่าพระพุทธองค์จึงตรัสว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอนเหมือนใบประดู่ลายในป่าส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์และตรัส

^{๑๓๘} ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒-๒๖๓.

^{๑๓๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

^{๑๔๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๒/๗๙.

^{๑๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๖.

^{๑๔๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕.

แสดงเหตุผลในการที่มีได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องนำไปสู่จุดหมายคือนิพพานได้^{๑๔๓}

๔. การทำเป็นตัวอย่างเป็นทำนองสาธิตให้ดูแบบไม่ต้องกล่าวสอน

สำหรับวิธีการนี้พระพุทธองค์จะทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างในทำนองสาธิตให้สาวกดูแล้วให้สาวกทำตามดังตัวอย่างเช่นเรื่องทรงพยาบาลภิกษุไข้

สมัยหนึ่งพระองค์พร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จขณะเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ทรงเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้เป็นโรคท้องร่วงนอนจมกองคูและมูตรของตนไม่มีผู้พยาบาลดูแลจึงเสด็จเข้าไปหาจัดการทำความสะอาดให้นอนโดยเรียบร้อยเสร็จแล้วประชุมสงฆ์ทรงสอบถามเรื่องราวแล้วตรัสกับภิกษุสงฆ์ตอนหนึ่งว่าภิกษุทั้งหลายพวกเธอไม่มีมารดาไม่มีบิดาผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเองใครเล่าจักพยาบาลผู้ใดจะพึงอุปฐากเราขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุไข้เถิด^{๑๔๔}

๕. การใช้ภาษาในความหมายใหม่

วิธีการนี้เป็นการใช้ภาษาในความหมายใหม่อันเป็นการเล่นภาษาเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณดังเช่นคำว่า “ยัญ” หมายถึงเครื่องไทยธรรมซึ่งพระองค์ทรงสรรเสริญมิใช่หมายถึงมหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ดังที่อุชชยพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าแม้ท่านพระโคตมเองก็ทรงสรรเสริญยัญของพวกข้าพเจ้าหรือเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเราไม่ได้สรรเสริญยัญไปเสียทุกอย่างและเราก็ไม่ได้ติเตียนยัญไปเสียทั้งหมดเราไม่สรรเสริญยัญที่มีกิริยาคือยัญที่มีการฆ่าโค ยัญที่มีการฆ่าแพะแกะ ยัญที่มีการฆ่าไก่ สุก รด ยัญที่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน ซ่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลอรหัตตมรรคยอมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีกิริยาอย่างนั้นแต่เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยาคือนิจทาน และอนุกุลยัญคือยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ยัญที่ไม่มีการฆ่าแพะแกะ ยัญที่ไม่มีการฆ่าไก่ สุก รด ยัญที่ไม่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน ซ่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลอรหัตตมรรคยอมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนี้

แล้วตรัสอีกว่ามหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้นคืออัสวเมธบุรุษเมธสัมมาปาสะวาชเปยยะนิรคคละไม่มีผลมากพระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ยอมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะแกะโคและสัตว์ต่างๆ แต่พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ยอมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาเอื้ออำนวยประโยชน์ประชาชนบุชาทุกเมื่อและไม่มีการฆ่าแพะแกะโคและสัตว์ต่างๆ นักปราชญ์พึงบูชายัญนี้มีผลมากเพราะเมื่อบูชายัญอย่างนี้ย่อมมีแต่ความดีไม่มีความชั่วยัญย่อมแพร่หลายและเทวดาก็เลื่อมใส

๖. การเลือกบุคคลที่จะทรงเผยแผ่ในการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธองค์จักทรงเลือกบุคคลที่เป็นหัวหน้าก่อนแม้ในการแสดงธรรมในท่ามกลางพุทธบริษัทเมื่อมีเป้าหมายจะโปรดบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นพิเศษแต่ก็ไม่ทรงทิ้งบุคคลส่วนมากทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์ในการฟังธรรมตามกำลังของตนเช่นเมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงหา

^{๑๔๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๑๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

ธรรมก่อนข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่ปัญจวัคคีย์เป็นผู้ไฝธรรมหรือในแง่ที่เป็นผู้ที่เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้าง ความมั่นใจทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความสงสัยในพระองค์ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้างความสงสัยขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วยจากนั้นก็ได้อุปการะบุตรพร้อมทั้ง เศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตรจากนั้นเมื่อจะเสด็จแคว้นมคธพระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิลที่นั่นเอง พร้อมทั้งบริวารหนึ่งพันแล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้เป็นสาวกแล้วเข้าสู่กรุงราชคฤห์ประกาศหลักธรรมได้ พระราชาเป็นสาวกทำให้การประกาศพระศาสนาเป็นไปอย่างกว้างขวางได้โดยง่ายในระยะเวลาอันรวดเร็ว

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาสวิธีการนี้คือการรอความพร้อมของผู้รับฟังทั้ง สภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางจิตใจของบุคคลนั้นเช่นเรื่องนายโคบาลซื้อนนทะ^{๑๔๕} ที่เล่าไว้ว่า เศรษฐีคนหนึ่งผู้มั่งคั่งซื้อนนทะหลักหลบลราชภัยไปเป็นคนเลี้ยงโคนำปัญจโครสไปให้นาถาภิณฑิก เศรษฐีนี้เป็นประจำจนได้พบกับพระพุทธเจ้าด้วยความศรัทธาในพระพุทธเจ้านายนนนทะก็ได้ทูลนิมนต์ พระองค์ให้เสด็จไปยังที่อยู่ของตนแต่พระพุทธองค์ไม่ทรงรับรอให้ญาณแก่กล้าก่อนและต่อมาพระองค์ ทรงทราบว่าเขามีญาณแก่กล้าแล้วจึงเสด็จไปหาเขาเมื่อนายนนนทะก็ได้นิมนต์แล้วถวายทานตลอด๗วัน ในวันที่๗พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุโมทนาแสดงธรรมให้ฟังเขาได้บรรลุธรรม

๘. การยืดหยุ่นในการสอนวิธีการนี้ทรงมีความยืดหยุ่นในการสอนตามเหตุปัจจัยคือทรง ให้การยกย่องการชมการปลอบประโลมและการอ่อนอ่อนผ่อนตามพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าเราอย่าอวดฝึก คนด้วยวิธีละมุนละไมบ้างด้วยวิธีรุนแรงบ้างด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไป บ้าง^{๑๔๖} ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับนายเกสสารถิคนฝึกม้านายเกสฝึกม้าใช้วิธีฝึกม้า ๔ แบบ คือแบบ นุ่มนวลแบบรุนแรงแบบผสมผสานทั้งสองอย่างและแบบฆ่าทั้งในการฝึกม้าถ้าตัวไหนเป็นม้าอาชาไนย เป็นม้ารู้ระเบียบวินัยก็ใช้วิธีนุ่มนวลถ้าเป็นม้าพยศเกรนนี้ต้องใช้วิธีรุนแรงจึงจะฝึกได้แต่ถ้าเป็นม้าที่ฝึก ยากสอนยากบางครั้งดีบางครั้งไม่ดีว่ายากสอนยากก็ใช้วิธีผสมผสานรวมกันเมื่อใช้ทั้ง ๓ วิธีครบแล้ว สอนไม่ได้เลี้ยงไปก็เสียหญ้าและน้ำเสียเวลาก็กินทั้งเสียฝึกไปก็เปล่าประโยชน์และนายเกสได้เรียนถาม ว่าพระองค์เวลาสอนสาวกใช้วิธีอย่างไรบ้างที่จะถอดพยศสาวกได้

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าเราก้ใช้วิธี ๔ แบบเหมือนกันคือวิธีนุ่มนวล (สเนหะปิวิเนมิ) วิธี รุนแรง (ผรุสเสนปิเวเนมิ) วิธีผสมผสาน (สเนหผรุสเสนปิวิเนมิ) และวิธีฆ่าทั้ง (หนามิ) แต่ในการฆ่าทั้ง ของพระองค์คือการไม่เกี่ยวข้องด้วยเพราะว่าไม่มีประโยชน์ที่จะทรงสั่งสอน

๙. การลงโทษและการให้รางวัลสำหรับวิธีการนี้นั้นในทางวินัยถือว่ามิมีบทบัญญัติแห่ง ความประพฤติอยู่แล้วทรงบัญญัติโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์พร้อมทั้งกำหนดบทลงโทษผู้ ละเมิดไว้สำหรับการตรัสชมของพระพุทธองค์ทรงใช้ในลักษณะการยอมรับคุณความดีของผู้นั้นให้ มั่นใจในการกระทำความดีของตนดังที่มีในพระไตรปิฎกที่ว่าทรงแสดงธรรมในบริษัทไม่ทรงยอบบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัททรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา^{๑๔๗}

^{๑๔๕} พ.ธ.อ. (บาลี) ๒/-/๑๔๙-๑๕๑.

^{๑๔๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๒๓๗.

^{๑๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๘๑.

ตรัสชมพระสุชาตะ^{๑๔๘} ดังเรื่องที่เล่าไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสุชาตะกำลังเดินมาแต่ไกลตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่ากุลบุตรนี้ย่อมงามด้วยสมบัติ ๒ ประการคือ

(๑) มีรูปงามน่าดูน่าชมประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก

(๒) ได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม

ตรัสชมพระลกุณฏกภัททิยะ^{๑๔๙} ดังเรื่องที่เล่าไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทอดพระเนตรเห็นท่านพระลกุณฏกภัททิยะกำลังเดินมาแต่ไกลแล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเธอทั้งหลายเห็นภิกษุผู้มีผิวพรรณไม่งามไม่น่าดูแต่เป็นผู้ถูกภิกษุทั้งหลายดูแคลนที่กำลังเดินมานั้น หรือเมื่อภิกษุทั้งหลายทูลว่าเห็นพระพุทธรูปเจ้าข้าจึงตรัสว่าภิกษุนั้นมีทณานภาพมากสมบัติที่เธอไม่เคยเข้าเธอก็เข้าได้โดยง่ายและเธอได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม

เรื่องทรงดำหนิเตือนพระนันทะ^{๑๕๐} ดังเรื่องที่เล่าไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทราบว่าท่านพระนันทะห่มจีวรที่หุบแล้วหุบอีกหยอดนัยน์ตาและถือบาตรมีสีกาหวาวจึงตรัสว่านันทะข้อที่เธอห่มจีวรที่หุบแล้วหุบอีกหยอดนัยน์ตาและถือบาตรมีสีกาหวาวไม่สมควรแก่เธอ ผู้เป็นกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาข้อที่เธอพึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตรและไม่มุ่งหวังในกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้จึงสมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา

๑๐. การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าพระพุทธร่องค์ทรงเป็นผู้เลิศด้วยปฏิภาณไหวพริบสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ด้วยดีดังจะยกตัวอย่างเช่นคราวหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า ณ เชตวันหลังจากสนทนาธรรมแล้วได้ทูลถามว่าบรรดาคณาจารย์เจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงทั้งหลายคือปุณณะกัสสปะ เป็นต้นเมื่อถูกพระองค์ถามก็ไม่ปฏิญาณว่าตนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเหตุใดพระพุทธรูปเจ้าซึ่งบวชมานานและยังมีอายุน้อยจึงกล้าปฏิญาณว่าตนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระพุทธรูปเจ้าตรัสตอบด้วยไหวพริบปฏิภาณว่ามหาพิตรมีของอยู่ ๔ อย่าง คือที่ไม่ควรดูหมิ่นของ ๔ อย่างนั้นคือกษัตริย์ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์จึงไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็กไฟไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อยและภิกษุไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่มเมื่อพระพุทธรูปเจ้าตรัสจบลงพระเจ้าปเสนทิโกศลก็บังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธรูปเจ้าอย่างจริงจังและปวารณาตัวเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๑๕๑}

จากความหมายทั่วไปของการเผยแผ่และผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า ความหมายทั่วไปของการเผยแผ่ มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๘ ดังนี้

^{๑๔๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๙/๓๓๑.

^{๑๔๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒.

^{๑๕๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๒/๓๓๔.

^{๑๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗-๑๒๙.

ตารางที่ ๒.๘ ความหมายทั่วไปของการเผยแผ่

นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒, หน้า ๔๕๙)	๑. การทำให้ขยายออกไป ๒. การปฏิบัติตนที่น่าเลื่อมใส
สุชีพ ปุณฺณานุภาพ (๒๕๒๔, หน้า ๑๓)	๑. อนุเคราะห์มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ๒. แสดงธรรมไม่ยกตน ไม่เสียดสีชมผู้อื่น
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๘, หน้า ๑๑๐)	๑. ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม ๒. ประโยชน์และความสุขของมหาชนเป็นที่ตั้งถือเป็นวัตถุประสงค์
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๐, หน้า ๔๕)	๑. ผลตอบสนองได้รับสืบมาจากพฤติกรรม ๒. บุคลิกภาพภายนอก
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๒, หน้า ๗๕)	๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒. เป็นที่เคารพ ๓. เป็นที่ยกย่อง ๔. เป็นนักพูด ๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ ๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้
พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๗ กันยายน ๒๕๕๕).	๑. การทำงานเชิงรุก ๒. การสร้างเครือข่าย ๓. การประสานสามัคคี ๔. การพัฒนาศักยภาพเองอยู่เสมอ ๕. การนำธรรมให้เข้าถึงจิตใจของชาวบ้าน
พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทรโร) (๒๕๕๑, หน้า ๔๑)	๑. พัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใส ๒. น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ๓. ต้องเหมาะสมกับกาลเวลา ๔. เป็นเรื่องที่คนชอบ หรือเสนอโดยวิธี ที่ผู้รับสารชื่นชอบ

๒.๖.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนั้น มีเทคนิคและวิธีการในการเผยแผ่พุทธธรรมหรือวิธีการอยู่ ๖ วิธีคือ^{๑๕๒}

๑. โดยการยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ
๒. โดยวิธีอุปมาเปรียบเทียบ
๓. โดยยกพุทธศาสนสุภาษิตสุภาษิตปรัชญาคำคมโคลงบทประพันธ์ เป็นต้น
๔. โดยการพูดเชื่อมโยงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในสถานการณ์ต่างๆ
๕. โดยยกบุคคลตัวอย่างประกอบ
๖. โดยการแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน

นอกจากนั้น ยังพบปัญหาและอุปสรรคในการเผยแผ่ธรรมะของสถาบันสงฆ์ไทยแบ่งได้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ปัญหาและอุปสรรคด้านพระสงฆ์ในฐานะผู้เผยแผ่ธรรมะเช่นการขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความสามารถในการเผยแผ่ธรรมะอย่างแท้จริงโดยเฉพาะในเขตชนบท

๒. ปัญหาและอุปสรรคด้านรูปแบบการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่ธรรมะปัจจุบันเน้นรูปแบบการเทศน์หรือการบรรยายธรรมะภาคทฤษฎีเป็นหลักแต่ไม่มีภาคปฏิบัติหรือจัดกิจกรรมต่อกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมทำให้การเผยแผ่เข้าไม่ถึงจิตใจผู้ฟังอย่างแท้จริง

๓. ปัญหาและอุปสรรคด้านวิธีการหรือกลวิธีการเผยแผ่ เช่น ไม่มีการกำหนดหัวข้อธรรมะที่เหมาะสมกับผู้ฟังหรือไม่มีการศึกษาหัวข้อธรรมะอย่างถ่องแท้ก่อนนำไปเผยแผ่ นอกจากนี้พระสงฆ์ไม่ได้มีการฝึกการผลิตและการใช้สื่อดิจิทัลมากรวมทั้งสื่อต่างๆ ส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นให้แต่สื่อบุคคลเป็นหลักทำให้การเผยแผ่ธรรมะทำได้ในขอบเขตจำกัด

๔. ปัญหาและอุปสรรคด้านประชาชนผู้รับฟังธรรมะ เช่น ประชาชนขาดความรู้พื้นฐานทางศีลธรรมการศึกษาทุกระดับไม่เน้นธรรมะหรือศีลธรรมนอกจากนี้สภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วความเจริญและวัฒนธรรมแบบตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยสภาพแวดล้อมในสังคมเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยให้ประชาชนสนใจธรรมะโดยเฉพาะเยาวชนหรือกลุ่มวัยรุ่นไม่ค่อยให้ความสนใจนัก

๕. ปัญหาและอุปสรรคด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมะ เช่น พระสงฆ์และสถาบันยังไม่มีมีการวิจัยประเมินผลในการเผยแผ่ธรรมะเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมในปัจจุบันหรือพื้นฐานของผู้ฟังแต่ละกลุ่มเป้าหมายและสถาบันสงฆ์ยังมีการประชาสัมพันธ์และการใช้สื่อมวลชนในการเผยแผ่ธรรมะในปริมาณที่น้อยมากและขาดการประสานความร่วมมือจากหลายฝ่าย^{๑๕๓}

^{๑๕๒} พระวุฒิภรณ์ วุฒิกรโณ (พรมพิมพ์), “ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๑๕๓} ปณนิตดา นพพานวัน, “การศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่ธรรมะของสถาบันสงฆ์ไทย”, วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๓).

๑) รูปแบบและวิธีการเทศนาของพระสงฆ์ไทย

พระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นบริษัทเดียวที่มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนาย่อมต้องศึกษาให้เข้าใจถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาคือการนำธรรมะไปสู่ประชาชนเพื่อให้เขาเหล่านั้นปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอันก่อให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเองและแก่สังคมโดยทั่วไปพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้เรียกว่า “พระนักเทศน์, พระนักเผยแผ่, พระธรรมจาริก” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “ธมมกถิก” โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้รูปแบบและวิธีการเทศนาก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัยเพื่อให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปได้อย่างสะดวกและเป็นที่ยอมรับของประชาชนดังนั้นแล้วจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาควรเรียนรู้หลักการเทศน์ที่ถูกต้อง (The principle of sermon) ดังนี้

๑. ความหมายของการเทศน์

คำว่า “ การเทศน์ ” หมายถึงการยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงเพื่อสั่งสอนประชาชนให้รู้และเข้าใจจะได้ละชั่วทำดีมีสวรรค์และนิพพานเป็นจุดหมายของชีวิต^{๑๔๔} ฉะนั้น ความหมายของนักเทศน์หมายถึงผู้เชี่ยวชาญในการแสดงธรรมสามารถยกหลักธรรมขึ้นอธิบายได้อย่างแจ่มแจ้งเป็นที่ประทับใจของท่านผู้สดับรับฟังทำให้ผู้ฟังมีจิตเลื่อมใสในคำสอนและจดจำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อพัฒนากายวาจาและใจให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากความชั่วร้าย

นักเทศน์หมายถึงพระผู้นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปแสดงให้ผู้ฟังได้รู้และเข้าใจโดยผู้ฟังเหล่านั้นสามารถปฏิบัติให้บรรลุผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ^{๑๔๕}

๒. ประเภทของนักเทศน์

โดยปกติจะแบ่งพระนักเทศน์ออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้^{๑๔๖}

๑) นักเทศน์ปฏิภาณไม่อ่านคัมภีร์หรือนักเทศน์ปากเปล่าคือนักเทศน์แบบไม่อ่านหนังสือแต่ถือหนังสือเทศน์เป็นคัมภีร์ประกอบไว้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ การเทศน์แบบนี้เป็นการแสดงถึงความสามารถของนักเทศน์ที่มีไหวพริบปฏิภาณความเฉลียวฉลาดในการแสดงธรรมะ นักเทศน์แบบนี้ต้องมีความรู้และได้รับการฝึกฝนตนเองมาเป็นอย่างดี

๒) นักเทศน์อ่านคัมภีร์หมายถึงการเทศน์ไปตามคัมภีร์ที่มีผู้แต่งไว้หรือที่ตนเองแต่งไว้แล้ว เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วไม่ว่าจะเป็นการเทศน์แบบใดก็ตามก็มีแนวการพรรณนาความเพียง ๒ ลักษณะคือ

(๑) ปุคคลาธิษฐานเทศนาพรรณนาโดยยกบุคคลเป็นที่ตั้งเช่นยกเรื่องนิทานหรือยกเหตุการณ์มาเล่าประกอบ

(๒) ธรรมาธิษฐานเทศนาพรรณนาความโดยเน้นหลักธรรมเป็นที่ตั้งอธิบายให้เห็นอาการของธรรมะส่วนใหญ่จะใช้ภาษาที่เป็นนามธรรมไม่ยกนิทานไม่ยกเหตุการณ์ไม่ยกบุคคลมาเป็นตัวอย่างเทศนาจะไม่เป็นยาขมแต่จะเป็นที่นิยมชมชอบเพราะนิทานจะช่วยในการขยายธรรมะ

^{๑๔๔} เสนาะ ผดุงฉัตร, วาทศาสตร์ศิลปะเพื่อการพูด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐). หน้า ๒๖.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

^{๑๔๖} พระมหาสหัส รุติสาโร, ธรรมนิเทศ, หน้า ๑๐๕.

เป็นเทศนาที่เข้าใจง่ายฟังง่ายและง่ายต่อการจดจำนำไปประพฤติปฏิบัติจัดเป็นเทศนาที่ยอดนิยมที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำมาแสดงมากที่สุด

๓. วัตถุประสงค์ของการเทศน์

การเทศน์แต่ละครั้งผู้เทศน์ต้องตั้งเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายไว้จะให้ธรรมะอะไรแก่ผู้ฟัง แต่เป้าหมายสูงสุดของเทศน์ชั้นสูงสุดคือวิมุตติหมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสจนถึงมรรค ผล นิพพานแต่การเทศน์จนถึงวิมุตตินั้นเป็นเรื่องยากทั้งผู้เทศน์และผู้ฟังแต่ถึงอย่างไรแล้วผู้เทศน์ก็ต้องใช้ความสามารถในการเทศน์อย่างจริงจั่งรู้จิตใจของผู้ฟังว่าเขาต้องการฟังอย่างไรผู้ฟังก็ควรมีอุปนิสัยในการฟังเพื่อถึงวิมุตติเมื่อกระทำได้เช่นนี้แม้จะไม่ถึงวิมุตติตามพุทธประสงค์แต่ผู้เทศน์ก็ต้องนึกไว้ทุกครั้ง ที่เทศน์ว่าวิมุตติคือจุดหมายของการเทศน์เพราะวิมุตติมีใช้มีอย่างเดียวนั้นมีถึง ๕ อย่างคือ

๑. วิกัมภณนิโรธ (วิกัมภณวิมุตติ) ดับหรือพ้นจากกิเลสด้วยการขมไว้เช่นการดับ กิเลสของท่านผู้บำเพ็ญจนถึงปฐมฌานย่อมขมนิรวันไว้ได้ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น

๒. ตทังคนิโรธ (ตทังควิมุตติ) ดับด้วยองค์นั้นๆ คือดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ หรือธรรมตรงกันข้ามเช่นดับสักกายทิฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกรูปนามออกได้เป็นการดับชั่วคราว กิเลสยังเกิดขึ้นได้อีก

๓. สมุจเฉทนิโรธ (สมุจเฉทวิมุตติ) คือดับด้วยตัดขาดคือดับกิเลสสิ้นเด็ดขาดด้วย โลกุตตรมรรคกิเลสย่อมไม่เกิดขึ้นอีก

๔. ปฏิปัสสัทธินิโรธ (ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ) คือดับด้วยสงบระงับหมายถึงอาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้วบรรลุโลกุตตรผลกิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้วไม่ต้องขวนขวาย เพื่อดับในขณะแห่งผลนั้นชื่อว่าปฏิปัสสัทธินิโรธ

๕. นิสสรณนิโรธ (นิสสรณวิมุตติ) ดับด้วยความปลอดโปร่งคือดับกิเลสสิ้นเชิงดำรง อยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไปภาวะนั้นชื่อนิสสรณนิโรธคืออมตธาตุได้แก่นิพพาน^{๑๕๗}

๔. จุดมุ่งหมายของการเทศน์

ในการเทศน์ทุกครั้งนักเทศน์ทุกคนจะต้องวางจุดหมายของการเทศน์ไว้ ๒ ชั้นคือ^{๑๕๘}

๑. จุดหมายชั้นสูงสุดได้แก่วิมุตติคือเทศน์ให้ผู้ฟังเข้าถึงวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสจนบรรลุ มรรคผลนิพพาน

๒. จุดหมายชั้นต่ำลงมาคือให้ผู้ฟังได้อานิสสการฟังธรรมอย่างน้อย ๕ ประการคือ

- | | |
|---------------------|----------------------------------|
| ๒.๑ อสสุตฺตสุณาทิ | คือได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง |
| ๒.๒ สุตฺตปริโยทเปติ | คือเข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว |
| ๒.๓ กงฺขวิหติ | คือแก้สงสัยในเรื่องที่ได้ฟังแล้ว |
| ๒.๔ ทิฏฐิอุชฺชโรติ | คือไม่เป็นโรคภัยแรง |
| ๒.๕ จิตฺตมสฺสปีหติ | คือเป็นผู้มีมิตร |

๕. ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการเทศน์

^{๑๕๗} เสนาะ ผดุงฉัตร, วาทศาสตร์ศิลปะเพื่อการพูด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า๑๖๔.

^{๑๕๘} อ. ปณฺณก. (ไทย) ๒๒/๒๒๑/๓๖๓.

เรื่องที่นักเทศน์จะต้องรู้นั้นมีอยู่มากมายแต่สำหรับเรื่องที่มีความจำเป็นที่จะต้องรู้ก่อนในเบื้องต้นมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อย ๕ เรื่องคือ^{๑๕๙}

๑. เรื่องการเทศนา
๒. จรรยานักเทศน์
๓. การสังเกตบุคคล
๔. ประเมินผลเทศนา
๕. รู้คุณค่าสมาธิ
๖. หลักการเทศนาสำหรับนักเทศน์

นักเทศน์ชั้นแนวหน้าท่านถือหลักว่า “ก่อนจะเทศน์ต้องเตรียมถ้าไม่เตรียมก็เสียเหลี่ยมนักเทศน์” การเตรียมตัวของการเป็นนักเทศน์ที่ดีนั้นจะต้องเตรียมสิ่งที่เป็นพื้นฐาน ดังนี้

๑. เตรียมตัวคือ เรียนรู้วิชาการต่างๆ ให้ถูกต้องตามขั้นตอนของจรรยาหรือศาสนพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเทศน์

๒. เตรียมใจคือ ควบคุมใจให้มีสมาธิมีใจปลอดโปร่งสร้างความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวกังวลพรรณนาว่าในใจไปเป็นตอนๆ

๓. เตรียมวิจัยผู้ฟังคือ รู้ลักษณะคนฟังและเลือกวิธีการเทศนาให้เหมาะสมกับคนฟังเหมือนกับการป้อนข้าวว่าจะป้อนคำเล็กหรือคำโตต้องดูขนาดปากของผู้ที่จะทานเสียก่อน

๔. เตรียมหลักการเทศน์คือ ถ้าต้องการให้เทศนางามในเบื้องต้นในท่ามกลางและในที่สุดก็ต้องอธิบายตามพุทธวิธี ๔ ส. คือ^{๑๖๐}

- ส.๑ สันทัสสนา คือเทศน์ได้แจ่มแจ้ง
- ส.๒ สมာทปนา คือเทศน์ได้จุใจ
- ส.๓ สมุตเตชนา คือเทศน์ปลุกให้กล้า
- ส.๔ สัมปหังสนา คือเทศน์ให้รู้เรื่อง^{๑๖๑}

หลักการเทศน์แบบ ๔ ส. มีความหมาย ดังนี้

๑. สันทัสสนาคือ เทศน์ได้แจ่มแจ้งสอนได้แจ่มแจ้งดูจเห็นด้วยตาของตนเองเช่นการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนได้แจ่มแจ้งชัดเจนเห็นภาพพจน์ปรากฏเป็นรูปธรรมจนได้รับคำชื่นชมนิยมยกย่องว่าเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งเหลือเกิน

“เหมือนจับภาชนะที่คว่ำให้หงาย
เหมือนเปิดของที่ปิดอยู่
เหมือนการจุดประทีปในที่มืด
เหมือนการชี้ทางแก่ผู้หลงทาง”

^{๑๕๙} พระโสภณธรรมวาที (บุญมา อาคมบุญโญ), **ความรู้พื้นฐานการเทศน์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลปสยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๕.

๒. สมาทปนาคือ เทศน์ได้ใจสอนให้มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนายึดมั่นในหลักศีลธรรมและค่านิยมที่ดีงามและเชื่อมั่นในหลักกรรม

๓. สมุตเตชนาคือ เทศน์ปลุกให้กล้าสอนให้มีความพยายามในการปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธีโดยเฉพาะมีการนำการบริหารจิตและการเจริญปัญญาไปใช้ในชีวิตประจำวัน

๔. สัมปหังสนาคือ เทศน์ให้ร่าเริงสอนสนุกด้วยลีลาหราร่าเริงทำให้ผู้ฟังรักที่จะเรียนรู้เรื่องพระพุทธศาสนาต่อไปซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดชีวิตไม่คิดล้มเลิกการเรียนรู้พระพุทธศาสนา^{๑๖๒}

๒) วิธีการเทศนา

จุดสำคัญของการเทศน์อยู่ที่การนำเสนอจะนำเสนออย่างไรจึงจะเร้าใจผู้ฟังเป็นเรื่องสำคัญที่นักเทศน์ควรเรียนรู้ซึ่งมีการแนะนำไว้ว่า

“ขึ้นต้นให้ตื่นเต้น

ตอนกลางให้กลมกลืน

สรุปจบให้จับใจ”^{๑๖๓}

จะใช้วิธีไหนนักเทศน์เลือกใช้ได้ตามถนัดแต่ต้องเหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคลและในการเทศน์นั้นท่านได้วางโครงไว้ ๓ ตอน คือ

๑. อุเทศคือส่วนของหัวข้อเทศนาซึ่งประกอบด้วยการเริ่มเรื่องการปลุกใจให้คนสนใจฟังธรรมและการนำใจความเทศนาเข้าหาบทเทศต่อไปซึ่งมีลำดับความดังนี้

- นะโม ๕ ชั้น
- อุเทศคาถา
- อารัมภบท
- เชื่อมความทั้งหมดเข้าสู่บทเทศ

๒. นิเทศคือตอนจำแนกแจกความอธิบายขยายความให้ไพเราะเหมาะเจาะหมดจดได้รสได้สาระได้ธรรมะแจ่มแจ้งมีองค์ประกอบในการนิเทศ ดังนี้

- รู้นัยภาษิต
- คิดตีความหมาย
- กระจายประเด็น
- มีลูกเล่นลูกฮา
- สารกเหตุการณ์
- มินิทานสาธิต
- ใส่ภาษิตคำสอน
- แทรกภาพยกตอนที่กินใจ

๓. ปฏินิเทศคือ ตอนสรุปใจความได้แก่การเก็บเนื้อความที่อธิบายบรรยายมาฝากไว้ให้คิดก่อนจะจบมีลำดับความดังนี้

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๖๓} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔.

- สรุปใจความ
- ตามด้วยบทให้พร
- บทตอนเฝ้า

สรุปได้ว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒ ในปัจจุบัน มีรูปแบบและวิธีการที่คล้ายคลึงกัน เน้นการเทศน์หรือสนทนาธรรมเป็นหลัก และประยุกต์เอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันมาประยุกต์ใช้ในการเทศน์ให้ประชาชนได้สนใจมากยิ่งขึ้นและเข้าใจเนื้อหาสาระในการเทศน์นั้นให้มากยิ่งขึ้นด้วย

จากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันมีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๙ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๙ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

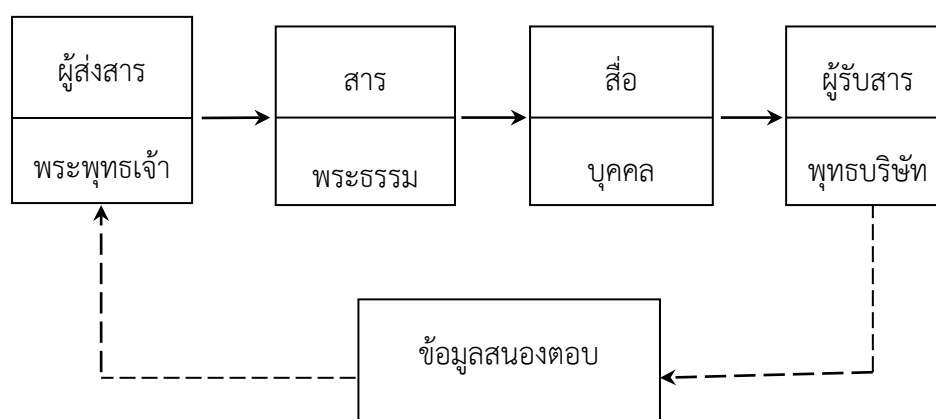
นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
พระวุฒิกุล วุฒิกุล (พรมพิมพ์) (๒๕๔๓)	๑. การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ ๒. วิธีอุปมาเปรียบเทียบ ๓. ยกพุทธศาสนสุภาษิตสุภาษิตปรัชญาคำคม โคลงบทประพันธ์ เป็นต้น ๔. พูดเชื่อมโยงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ใน สถานการณ์ต่างๆ ๕. ยกบุคคลตัวอย่างประกอบ ๖. การแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน
ปิ่นนิตดา นพพนาวิน (๒๕๓๓)	๑. การขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความสามารถในการ การเผยแพร่ธรรมะ ๒. เน้นรูปแบบการเทศน์หรือการบรรยายธรรมะ ภาคทฤษฎีเป็นหลัก ๓. วิธีการหรือกลวิธีการเผยแพร่ ๔. ไม่มีการวิจัยประเมินผลในการเผยแพร่ธรรมะ เพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพการณ์
เสนาะ ผดุงฉัตร (๒๕๔๐ หน้า ๒๖)	๑. ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงเพื่อสั่งสอนประชาชน ให้รู้และเข้าใจ ๒. ยกหลักธรรมขึ้นอธิบายได้อย่างแจ่มแจ้ง
พระโสภณธรรมวาทิ (บุญมา อาคมบุญญ์) (๒๕๔๖, หน้า ๑๐)	๑. เรื่องการเทศนา ๒. จรรยานักเทศน์ ๓. การสังเกตบุคคล ๔. ประเมินผลเทศนา ๕. รู้คุณค่าสมาธิ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๑, หน้า ๔๕)	๑. เทศน์ได้แจ่มแจ้ง ๒. เทศน์ได้จูงใจ ๓. เทศน์ปลุกให้กล้า ๔. เทศน์ให้รู้จริง
--	--

๒.๖.๓ กระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎี SMCR

จากแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารของเบอร์โล สามารถนำมาศึกษากระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าได้ ดังนี้

ในการศึกษากระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้านั้นพบว่า มีปัจจัยสำคัญที่เป็นองค์ประกอบของการสื่อสาร ๔ ส่วนคือ ผู้ส่งสาร คือ พระพุทธเจ้า สาร คือ พระธรรม สื่อ คือ บุคคล, ธรรมชาติ, กลวิธี และผู้รับสาร คือ พุทธบริษัท ๔ และองค์ประกอบของการสื่อสารทั้ง ๔ ส่วนนี้ จะทำให้เกิดปฏิกิริยาอีกอย่างหนึ่งตามมา เรียกว่า “การตอบสนอง” ดังแผนภูมิต่อไปนี้



แผนภาพที่ ๒.๙ องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎี SMCR

๑. ผู้ส่งสาร/พระพุทธเจ้า คือ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบด้วยพระองค์เองซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการกำเนิดสาร คือ ธรรมะ เพราะการตรัสรู้นั้นเป็นการค้นพบพระธรรม คือ อริยสัจ ๔ เป็นต้น แล้วทรงเผยแผ่ธรรมที่ได้บรรลุนั้นให้แก่เวไนยสัตว์ได้รู้ได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติ

ลักษณะและคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่ดี

ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาถือว่าผู้เผยแผ่หรือผู้ส่งสารกับผู้ฟังหรือผู้รับสารนั้นมีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นกัลยาณมิตร ดังนั้น ผู้ส่งสารที่ดีจึงควรมีลักษณะคุณสมบัติ ซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ๗ ดังนี้^{๑๖๔}

๑) ปิโย น่ารัก คือเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจซักถาม

๒) ครุ น่าเคารพคือมีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะชวนให้เกิดความอบอุ่นใจเป็นที่ฟังได้อย่างปลอดภัย

๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือมีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่างทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

๔) วัตตา รู้จักพูดชี้แจงเผยแผ่ให้ได้ผล โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจได้

๕) วจนิกขโม อดทนต่อถ้อยคำคือ พร้อมที่จะรับฟังคำโต้เถียง คำล่วงเกินตักเตือน วิพากษ์วิจารณ์ต่างๆอดทนได้ไม่เบื่อง่ายไม่เสียอารมณ์แม้บางครั้ง อาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอก มาขัดขวางต่อต้านเผยแผ่ธรรม

๖) คัมภีรญจะ กถังกัตตา สามารถอธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งให้ผู้ฟังเข้าใจได้นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลายๆ อย่างและต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟังเพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามได้

๗) โนจัญญานานิโยชะเย ไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปจากพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูงแนะนำในทางที่ถูกต้อง

นอกจากนี้ ผู้ส่งสารที่ดีจำต้องประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือ^{๑๖๕}

๑) ฌัมมัญญตา รู้ธรรมะคือหลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสื่อสาร รู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน

๒) อัถถัญญตา รู้จักเนื้อหาสาระความหมายความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน

๓) อัตถัญญตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่พร้อมอย่างไร การรู้จักตนเองเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้วจะนำไปสู่การยอมรับตนแล้วจะเปิดเผยตนสามารถสื่อสารภายในตนได้อย่างดี ยิ่งผู้ที่สามารถสื่อสารภายในตนได้ดีจะเป็นคนที่สามารถรับรู้วิเคราะห์ สังเคราะห์ และมีวิจารณ์ญาณที่สุ่มรอบคอบ มีเหตุผลผล ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๔) มัตถัญญตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี การสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไป ผู้รับสารก็รับไม่ได้ หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอ การรู้จักประมาณในการสื่อสารคือไม่ส่งสารซ้ำซากมากเกินไปหรือน้อยเกินไป จึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ส่งสาร

^{๑๖๔} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๖๕} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๑๔.

๕) กาลัญญตา รู้จักเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่าเวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควร หากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสารแม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตน การสื่อสารระหว่างบุคคลหรือการสื่อสารมวลชนย่อมมีประสิทธิภาพลดลง

๖) ปริสัญญุตตา รู้จักชุมชน รู้จักสังคม ในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่ากลุ่มผู้รับสารหรือกลุ่มเป้าหมาย ผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมาย การสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จ ยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยิ่งมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นเท่านั้นการที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พุทธธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น เพราะพระองค์รู้แจ้งแทงตลอดเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย จึงทำให้การเผยแผ่พุทธธรรมของพระองค์ประสบความสำเร็จ

๗) ปุคคปโรปริญญตา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล ว่าผู้รับสารแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง มีจิตอหังการ มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยแค่ไหนเพียงใด การที่ผู้ส่งสารรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้น ทำให้สามารถแยกแยะ ผู้รับสารได้

๒. สาร / พระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้จากการตรัสรู้แล้วทรงเผยแผ่แก่เวไนยสัตว์ได้ศึกษาโดยใช้ วิธิมุขปาฐะ (การท่องจำปากต่อปาก) และได้รวบรวมจารึกสารไว้ในพระไตรปิฎกในภายหลัง

ลักษณะและคุณสมบัติที่ดีของสาร ในทางพระพุทธศาสนานั้นสารที่ดีต้องมาจากจิตที่ฝึกดีแล้วและควรมียุทธวิธีประกอบ ๕ ประการ คือ^{๑๖๖}

๑) สัจจะ เรื่องที่เสนอต่อมวลชนนั้นต้องเป็นเรื่องจริง เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริงไม่บิดเบือน

๒) ตถตา เรื่องที่เสนอหรือสารนั้นต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริงไม่คาดเดาไม่แต่งแต้มใส่สีตีไข่

๓) กาละ เรื่องที่เสนอนั้นต้องเหมาะสมกับกาลเวลา

๔) ปิยะ เรื่องที่เสนอนั้นเป็นเรื่องที่คนชอบ เสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ

๕) อัตถะ เรื่องที่เสนอหรือสารนั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

แต่ในบางครั้งบางสถานการณ์ผู้ส่งสารอาจต้องพิจารณาด้วยปัญญาว่า บางเรื่อง อาจไม่เหมาะสมกับเวลาอาจจะไม่เป็นที่ชื่นชอบของคนบางกลุ่มบางคน แต่เมื่อเสนอเรื่องนั้นไปแล้วเกิดประโยชน์ต่อมหาชน ผู้ส่งสารอาจจะต้องกระทำหรือควรกระทำ

๓. ช่องทางหรือสื่อ คือบุคคล ธรรมชาติและกลวิธีเป็นเครื่องมือและสื่อกลางที่นำสารจากพระพุทธเจ้าไปยังผู้ฟัง (ผู้รับสาร) หรือเรียกว่าช่องทางเดินของสารนั่นเอง ซึ่งทำหน้าที่สำคัญในการเชื่อมโยงสารจากผู้ให้กำเนิดสารไปสู่จุดหมายปลายทางเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจได้ง่ายและถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ทั้งนี้ผู้สื่อสารควรเลือกใช้สื่อ ให้เหมาะสมกับผู้รับสารสถานการณ์และสถานที่ด้วย

ลักษณะและคุณสมบัติที่ดีของสื่อ

ถ้าย้อนไปในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสื่อสาร และอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ เหมือนในสมัยปัจจุบัน ฉะนั้น หากจะใช้อุปกรณ์ในการสื่อสารเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา ก็คงต้อง

^{๑๖๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๓๙.

อาศัยวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือเครื่องมือต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ ดังนั้น สื่อที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบการสื่อสาร เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจเนื้อหาธรรมะที่เป็นนามธรรมง่ายขึ้นพระพุทธองค์ทรงใช้ทุกอย่างที่อยู่รอบตัวของพระพุทธองค์ ซึ่งจัดเป็นประเภทได้ ดังนี้

๑) สื่อบุคคล แยกออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่

(๑) บุคลิกภาพ พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะที่สง่างาม ต้องตามมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ยกตัวอย่างเรื่อง อาชีวกอุปกะได้พบพระผู้มีพระภาคได้ทูลคำนึงแด่ พระผู้มีพระภาคว่า คุณก่อนอาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่องคุณก่อนอาวุโสท่านบวชอุทิศใคร ? ใครเป็นศาสดาของท่าน ? หรือท่านชอบธรรมของใคร ? เมื่ออุปกาชีวกกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาตอบอุปกาชีวก ดังนี้

“เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง อันตณหาและทิฏฐิไม่ฉาบทาแล้วในธรรมทั้งปวง ละธรรมเป็นไปในภูมิสามได้หมด พ้นแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งตณหา เราตรัสรู้ยิ่งเองแล้วจะพึงอ้างใครเล่า อาจารย์ของเราไม่มี คนเช่นเราก็ไม่มี บุคคลเสมอเหมือนเราก็ไม่มีในโลกกับทั้งเทวโลก เพราะเราเป็นพระอรหันต์ในโลก เราเป็นศาสดาที่หาศาสดาอื่นยิ่งกว่ามิได้ เราผู้เดียวเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ เราเป็นผู้เย็นใจ ดับกิเลสได้แล้ว เราจะไปเมืองในแคว้นกาสิ เพื่อประกาศธรรมจักรให้เป็นไป เราจะตีกลองประกาศอมตธรรมในโลกอันมีดเพื่อให้สัตว์ได้ธรรมจักขุ”

ก็สมัยนั้นแล เสดลพราหมณ์อาศัยอยู่ในอาปณนิคมเป็นผู้รู้จักปตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิพนธ์และคัมภีร์เกตุกะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติहाสเป็นที ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและตำราทำนายมหาปฐีสลักษณะ ทั้งบอกมนต์แก่มาณพ ๓๐๐ คนด้วย ก็สมัยนั้นเกณิษชยภูติเป็นผู้เลื่อมใสในเสลพราหมณ์ยิ่งนัก

ครั้นแล้ว เสดลพราหมณ์ได้ตรวจดูมหาปฐีสลักษณะ ๓๒ ประการ ในลำดับนั้นแลเสลพราหมณ์ชมเชยพระผู้มีพระภาคเฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควรว่า

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์มีพระกายบริบูรณ์ สวยงามประเสริฐดีแล้วมีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณดุจดวงคำ มีพระเขี้ยวขาวดี มีความเพียร อวิยะใหญ่น้อยเหล่าใด มีแก่คนผู้เกิดดีแล้ว อวิยะใหญ่น้อยเหล่านั้นทั้งหมดในพระกายของพระองค์เป็นมหาปฐีสลักษณะ พระองค์มีพระเนตรแจ่มใส มีพระพักตร์งาม มีกายใหญ่ตรง มีรัศมีรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางสมณสงฆ์ดังพระอาทิตย์ พระองค์เป็นภิกษุมีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณงามเปล่งปลั่งดังทองคำ...”

(๒) คุณภาพและคุณธรรม พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ส่งสารที่มีคุณภาพและคุณธรรมมากมาย แต่สรุปลงเพียง ๓ ประการคือ พระปัญญาคุณ พระองค์ทรงมีปัญญารอบรู้โลก พระวิสุทธิคุณทรงเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงและพระกรุณาธิคุณคือพระองค์ทรงประกาศพระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวง

๒) สื่อวัสดุอุปกรณ์ ในสมัยพุทธกาล เทคโนโลยีไม่เจริญอย่างเช่นสมัยนี้ แต่พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อที่เป็นธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัวผู้รับสารและเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่เป็นสื่อในการสื่อสาร เช่น ทรงใช้เมล็ดพันธุ์ผักกาดในการสื่อสารกับนางกิสาคี^{๑๖๗} นางมีบุตร แต่บุตรตายแล้ว ด้วยความรักบุตรจึงได้หายารักษา มีคนแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลขอยาวิเศษ

^{๑๖๗} อิง.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๐-๕๓.

ว่า “ทราบว่ พระองค์ทรงทราบยาเพื่อบุตรของหม่อมฉันหรือ ? พระเจ้าข้า” พระบรมศาสดาทรงมีพุทโธวาทว่า ยานี้พระองค์มี จะประทานให้ได้แต่ขอให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาให้พระองค์สักฟายมือหนึ่งก่อน นางก็สาโคตมีได้ฟังก็ดีใจคิดว่า ยาอะไร แค่มล็ดพันธุ์ผักกาดเพียงฟายมือเดียวเราต้องรีบไป พอได้มาลูกเราก็จะได้ฟื้นคืนชีวิตละทีนี้ นางกำลังจะลุกเล่นออกไป พระพุทธองค์ก็มีพุทธบรรหารต่อไปว่า เดียวก่อนน้องหญิง จำไว้ด้วยว่า เมล็ดพันธุ์ผักกาดที่จะมีคุณวิเศษสามารถชุบชีวิตคนตายได้นี้ ต้องได้มาจากเรือนของคนซึ่งไม่เคยมีใครตายเลยในบ้านนั้น ตระกูลนั้น หากผิดข้อกำหนดนี้แล้ว ก็จะไม่สามารถประกอบยาวิเศษนั้นได้ นางก็สาโคตมีนี้ ตั้งแต่เกิดมายุ่งไม่เคยพบคนตายเลย ฟังรับสั่งแล้วยังไม่เข้าใจ รับถวายบังคมพระพุทธเจ้าแล้วก็อุ้มร่างบุตรน้อยเข้าสะเอวออกไปเที่ยวหา เมล็ดพันธุ์ผักกาดคิดว่าอีกประเดี๋ยวกคงจะได้กลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า

ที่บ้าน ก็เรือน ที่นางเวียนเข้าไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาด ทุกบ้านทุกเรือนก็รับนำ เมล็ดพันธุ์ผักกาดออกมาให้ด้วยใจเมตตา ออย่าว่าแต่ฟายมือหนึ่งเลย น้องหญิง สักทะนานหนึ่ง ก็ได้ ถ้าเจ้าจะนำไปทำยาช่วยชีวิตบุตรของเจ้าแต่เมื่อนางถามว่า ในบ้านนี้ เรือนนี้เคยมีคน ในครอบครัวตายบ้างไหม นางก็จะได้คำตอบอย่างเดียวกันทั้งนั้นว่า มีครอบครัวไหนบ้าง ในโลกนี้ที่ไม่เคยมีคนตายนางรับเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาแล้วก็ต้องคืนกลับไปทุกบ้าน ทุกเรือน แต่เจ้าจนเย็นย่ำค่ำคืน ทั้งเหนื่อยอ่อนด้วยอุ้มบุตรน้อยเซซังไปตลอด ทั้งหิวกระหายด้วยข้าวน้ำไม่ได้เคยตกลงถึงปากถึงท้องมาเลยตลอดเวลาแต่บุตรนางตาย นางชวนชบสลดลงในชาย ป่าน้ำค้างตกลงพรปรังจึงได้สติฟื้นขึ้นมารำลึกถึงความทั้งหมด แล้วก็กลับได้คิดว่า

“เราคิดว่า มีแต่ลูกของเราเท่านั้นที่ตาย แต่แท้จริง ทุกบ้าน ทุกเรือน เขามีคนตายทั้งนั้น ถ้านับกันแล้ว ในครอบครัวหนึ่งๆ นับชื่อคนตายจะมีมากกว่าคนเป็นด้วยซ้ำ โอเรานี่ช่างเขลาจริงหนอ !” นางนึกได้เช่นนั้น ก็รีบไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วก็นั่งอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงทอดพระเนตรนางด้วยพระทัยกรุณาแล้วตรัสถามว่า นางได้เมล็ดพันธุ์ผักกาดมาแล้วหรือ นางกราบทูลว่า หามีได้ พระเจ้าข้า ทุกบ้านทุกเรือนเคยมีคนตายทั้งสิ้น จึงทรงแสดงธรรมให้นางละความโศกเศร้าว่า ความตายนั้นแล เป็นธรรมยั่งยืนสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีใครล่วงพ้นความตายไปได้ นางก็สาโคตมี ฟังพระคาถาจบลง ก็บรรลุโสดาปัตติผลและได้ทูลขอบรรพชาต่อพระองค์ นางได้เป็นภิกษุณี มีนามว่า กิสาโคตมีเถรี

๓) สื่อที่เป็นกลวิธี^{๑๖๘} วิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพอีกประการหนึ่งที่สำคัญที่พระพุทธองค์ใช้ คือ การใช้สื่อที่เป็นกลวิธีในการเผยแผ่ธรรมะ มีหลายวิธีพอสรุปรวมได้ ดังนี้

(๑) แบบสนทนาหรือสากัจฉา ทรงใช้ในการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลที่ยังไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้มาเลื่อมใส ถ้าเลื่อมใส ก็ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น

(๒) แบบบรรยาย เป็นการสื่อสารสาธารณะทรงใช้ในที่ประชุมหมู่ใหญ่ เช่น วันแสดงพระปาฏิโมกข์ ในวันมาฆบูชา เป็นต้น

(๓) แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระพุทธองค์จะทรงแยกประเภทของปัญหาตามลักษณะ

^{๑๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖-๖๒.

(๔) แบบการยกอุทาหรณ์และการเล่าเรื่องประกอบ การยกตัวอย่าง และการเล่าเรื่องประกอบคำอธิบาย จะช่วยให้เข้าใจได้ง่าย ชัดเจน จำได้ง่าย เห็นจริง เพลิดเพลิน เช่น

ในสมัยหนึ่งพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภนางลูกสุกรกิน คุณตัวหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนาว่า “ยถาปิ มูเล” เป็นต้น ได้ยินว่า วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็นนางลูกสุกรตัวหนึ่ง จึงได้ทรงทำการแยม (พระโอสถ) ให้ปรากฏ เมื่อพระองค์ทรงทำการแยม (พระโอสถ) อยู่ พระอานนท์เถระได้เห็นมณฑลแห่งที่สถอนาสซึ่งเปล่งออกจากช่องพระโอสถ จึงทูลถามเหตุแห่งการแยม (พระโอสถ) ว่า “พระเจ้าข้า อะไรหนอแลเป็นเหตุ ? อะไรเป็นปัจจัยแห่งการทำการแยมให้ปรากฏ”

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสพระอานนท์นั้นว่า “อานนท์เธอเห็นนางลูกสุกร นั้นไหม ?”

พระอานนท์ “เห็น พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “นางลูกสุกรนั้นได้เกิดเป็นแม่ไก่ อยู่ในที่ใกล้โรงฉันทแห่งหนึ่งในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากุกสันธะ นางไก่นั้นฟังเสียงประกาศธรรมของภิกษุ ผู้เป็นโยคาวจรรูปหนึ่ง สารยาวิปัสสนากัมมภูฐานอยู่ จุตติจากอตภาพนั้นแล้วได้เกิดในราชตระกูลเป็นราชธิดาพระนามว่า อุพพาริ”

ในกาลต่อมา พระนางเสด็จเข้าไปสถานเป็นที่ถ่ายอุจจาระทอดพระเนตรเห็นหมู่หนอนแล้วยังบุพพาสัญญาให้เกิดขึ้นในที่นั้น ได้ปฐมแล้ว พระนางดำรงอยู่ในอตภาพนั้น จนสิ้นอายุจุตติจากอตภาพนั้นแล้วเกิดในพรหมโลก

ก็แล พระนางครั้นจุตติจากอตภาพนั้นแล้ว สืบสนอยู่ด้วยอำนาจคติจึงเกิดแล้วในกำเนิดสุกรในบัดนี้ เราเห็นเหตุนี้ จึงได้ทำการแยมให้ปรากฏภิกษุทั้งหลายมีพระอานนท์เถระเป็นประมุขสดับเรื่องนั้นแล้วได้ความสังเวชเป็นอันมาก

(๕) แบบเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาเป็นสิ่งที่ทำให้เรื่องราวที่ลึกซึ้งเข้าใจยากให้เข้าใจง่าย มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบให้เห็นในสิ่งเป็นรูปธรรมเช่นเรื่องพระติสสะ

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่าติสสะคิดว่า “ได้ยินว่า พระศาสดาจักปรินิพพาน โดยล่วงไป ๔ เดือน ก็เราเป็นผู้มีราคะยังไม่ไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นแหละ เราควรถือเอาพระอรหันต์ (ให้ได้)” แล้วจึงอยู่ผู้เดียวเท่านั้นในอิริยาบถ ๔ การไปสู่สำนักของภิกษุทั้งหลายหรือการสนทนาปราศรัยกับผู้ใดผู้หนึ่งย่อมไม่มี.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะท่านว่า “คุณติสสะเหตุไร? คุณจึงทำอย่างนี้” ท่านไม่ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลความเป็นไปนั้นแด่พระศาสดาแล้ว กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระติสสะเถระไม่มีความรักในพระองค์”

พระศาสดารับสั่งให้ท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า “ติสสะเหตุไร? เธอจึงทำอย่างนี้” เมื่อท่านกราบทูลความประสงค์ของตนแล้ว ประทานสาธุการว่า “ดีละ ติสสะ”

แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรักในเรา จงเป็นเหมือนติสสะเถิด แม้คนกระทำการบูชาอยู่ด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้ เป็นต้น ไม่ชื่อว่าบูชาเลย แต่คนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นแหละ ชื่อว่าบูชาเรา”

(๖) แบบทำเป็นตัวอย่าง วิธีสื่อสารที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งคือ การทำเป็นตัวอย่างที่ไม่ต้องกล่าวสอน แต่เป็นการกระทำให้ดูซึ่งการเป็นผู้นำที่ดีก็คือพระจริยาวัตร อันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง

(๗) แบบแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ทุกครั้งที่เกิดปัญหาย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณคือความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการและกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป

โดยสรุปแล้ว สื่อในทางพระพุทธศาสนานั้นจำแนกตามหน้าที่มี ๒ ประเภทคือ สื่อภายในและสื่อสารภายนอก

๑) สื่อภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า **อายตนะภายใน ๖**

๒) สื่อภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ เรียกว่า **อายตนะภายนอก ๖** สื่อทั้ง ๒ นี้ จะมีความสมบูรณ์ได้ต้องอาศัย ผัสสะ (ความกระทบระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก) และรับรู้ด้วยวิญญูณ ๖^{๑๖๙} ซึ่งมีชื่อเรียกตามอายตนะ ดังนี้

(๑) จักขุวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางตา
(๒) โสตรวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางหู
(๓) ชานวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางจมูก
(๔) ชิวหาวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางลิ้น
(๕) กายวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางกาย
(๖) มโนวิญญูณ	ความรู้แจ้งทางใจ

๔. **ผู้รับสาร/พุทธสาวก** และพุทธบริษัททั้งหลาย ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการรับรู้ข่าวสารเรื่องราวของผู้ให้กำเนิดสารและหากสามารถเข้าใจตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารได้อย่างถูกต้องก็จะสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองได้และพร้อมที่จะแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสารนั้น

ลักษณะและคุณสมบัติของผู้รับสารที่ดี

ผู้รับสารที่ดีก็ต้องมีความพร้อมในการรับสาร แม้ผู้ส่งสารดี เนื้อหาสาระของสารดี สื่อดี แต่ผู้รับสารไม่พร้อมในการรับสารก็ไม่เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาผู้รับสารที่ดีควรปรับตนให้พร้อมในการรับสารด้วยคุณธรรมต่างๆ ของผู้รับสารดังนี้

๑. **มีหลักของการฟัง** การฟังหรือการรับข่าวสารที่ทำให้เกิดปัญญานั้น ผู้ฟังต้องมีความเชื่อและความตั้งใจฟัง จึงสำเร็จผลของการฟังได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลผู้เชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพานไม่ประมาทมีความรอบคอบ ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา”^{๑๗๐} การรับรู้ข่าวสารข้อมูลได้มากนั้นเป็นเรื่องดี ถ้าผู้รับสามารถแยกแยะความชัดเจนของข่าวสารข้อมูลเหล่านั้นได้จะไม่ตกอยู่ในอำนาจของความหลง แต่กลับจะเกิดปัญญากว้างขวาง พิจารณาเลือกรับสิ่งดีชั่วได้ เพราะการรับข้อมูลข่าวสารทั่วไปก็ดี การฟังธรรมที่เป็นข้อมูลที่ดีงามก็ดี ผู้ฟังย่อมมีผลหลายอย่างดังนี้

๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

^{๑๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕.

^{๑๗๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

- ๒) เข้าใจสิ่งที่ได้ฟังมาแล้ว
- ๓) บรรเทาความสงสัยลงได้
- ๔) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้
- ๕) จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส^{๑๗๑}

๒. มีการศึกษาเล่าเรียนมาดี คุณธรรมที่จะช่วยส่งเสริมให้ผู้รับสารเข้าใจเนื้อหาของสารได้ง่ายนั้นคือการศึกษาในวิทยาการต่างๆ มาแล้วเป็นอันดีการศึกษาจนเป็นพหุสูตร ช่วยให้เข้าใจและรู้จักเลือกพิจารณาเนื้อหาของสารได้ง่าย คุณธรรมของความเป็นพหุสูตร^{๑๗๒} คือ

- ๑) พหุสูตรตา ฟังมาก คือ ศึกษาเล่าเรียนไว้มาก
- ๒) ธตา จำได้ คือ จับหลักหรือสาระสำคัญๆ ได้
- ๓) วจสาปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นสาธยายจนคล่องแคล่ว
- ๔) มนสานุเปกขิตา ท่องจนขึ้นใจ คือ เอาใจใส่นึกคิดอยู่เสมอ
- ๕) ทิฏฐิยา สุปฏิวิธยา ขบได้ด้วยทฤษฎี คือ แท่งตลอดหรือเข้าใจอย่าง

ลึกซึ้งในเหตุและผลของปัญหานั้นๆ

ด้วยคุณสมบัติของคนเราแตกต่างกัน พระพุทธองค์จึงได้แบ่งผู้รับสาร (ผู้รับธรรมะ) ของพระพุทธองค์ ออกเป็น ๔ ประเภท ตามระดับสติปัญญาของคนโดยเปรียบเทียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า^{๑๗๓} คือ

๑) กลุ่มบัวพ้นน้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์จะแย้มบานทันที กลุ่มนี้เปรียบเสมือนผู้มีปัญญาเฉียบแหลมมีการศึกษาดีแล้ว ไม่ต้องการเนื้อหาหรือการอธิบายอะไรมาก เพียงแต่ยกหัวข้อธรรมก็สามารถรู้ได้เรียกว่า อุดตัตถัญญ

๒) กลุ่มบัวใต้ผิวน้ำ เพียงรอวันจะโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบานในวันรุ่งขึ้นเปรียบเสมือนผู้มีปัญญามากอยู่แล้วให้ข้อมูลข่าวสารเพียงเล็กน้อยก็เข้าใจได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จเรียกว่า วิปจิตถัญญ

๓) กลุ่มบัวที่จมอยู่กลางน้ำ โอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาพ้นน้ำ เพื่อรับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบานได้ ซึ่งเปรียบเสมือนกลุ่มคนที่มีปัญญานานกลางหากประคับ ประคองดีๆ โอกาสจะประสบความสำเร็จในชีวิตก็มีมาก การสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ ต้องละเอียดอ่อน เนื้อหาต้องตรงประเด็นชัดเจนและถูกต้อง เพราะกลุ่มนี้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรง่ายๆ เรียกว่า เนยยะ

๔) กลุ่มบัวในโคลนตม คือบัวที่ยังเป็นหน่อยังไม่โผล่พ้นโคลนตมขึ้นมา โอกาสที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่าก็มีอยู่มาก เปรียบเสมือนกลุ่มผู้รับสารที่มีปัญญาทึบหน่อกับด้วยอวิชชาคือ ความไม่รู้แจ้ง การสื่อสารกับบุคคลกลุ่มนี้ต้องออกแรงมากจึงประสบความสำเร็จหรือบางครั้งอาจต้องเลิกไปเฉยๆ กลุ่มนี้จะไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรง่ายๆ หรือไม่ยอมเปลี่ยนแปลงเลย

นอกจากนี้ ผู้รับสารที่ดีควรมีหลักพิจารณาในสารนั้นให้ถี่ถ้วนก่อนที่จะปลงใจเชื่อตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนชาวกาลามะเกี่ยวกับหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ ในกาลามสูตรและสูตร

^{๑๗๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๔๔.

^{๑๗๒} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๑๗๓} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

อื่นๆ ที่ตรัสไว้สำหรับให้ทุกคนมีความเชื่อในเหตุผลของตนเองในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ดังหมู่บ้านกาลามะที่มีผู้นำและสมณะนำคำสอนมากล่าวหรือสั่งสอนเป็นจำนวนมาก จนทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนว่า ตนควรจะเชื่อถือเพียงไรหรือไม่ จึงมีผู้ไปทูลถามพระพุทธรเจ้าว่า เขาได้รับความลำบากใจในการที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่ง ก็สอนไปอย่างหนึ่งสมณะพราหมณ์พวกอื่นก็สอนไปอย่างอื่น หลายพวกหลายอย่างด้วยกันจนไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดีในที่สุด พระพุทธรองค์ได้ตรัสหลักธรรมชื่อว่า กาลามสูตร สุตรวาดด้วยหลักความเชื่อแก่ชาวกาลามะนั้น ซึ่งมีใจความสำคัญ ดังนี้^{๑๗๔}

- (๑) มา อนุสสาเวน อย่าพึงเชื่อโดยฟังตามกันมา
- (๒) มาปรมปราย อย่าพึงเชื่อโดยเหตุสุกว่าตามสืบๆ กันมา
- (๓) มา อิติ กิราย อย่าพึงเชื่อโดยตื่นข่าว
- (๔) มา ปิฎกสมปทานเนน อย่าพึงเชื่อโดยอ้างปิฎก
- (๕) มาตทุกเหตุ อย่าพึงเชื่อโดยนิกเดาเอาเอง
- (๖) มา นยเหตุ อย่าพึงเชื่อโดยคาดคะเน
- (๗) มาอาการปริวิตกเคน อย่าพึงเชื่อโดยการตรึกตรองตามอาการ
- (๘) มาทิวฐินิฆมานกชนกชนติยา อย่าพึงเชื่อโดยเห็นว่าถูกตามลัทธิของตน
- (๙) มาภพพรูปตาย อย่าพึงเชื่อโดยเห็นว่า ผู้พูดควรเชื่อได้
- (๑๐) มา สมโณ โน ครุ อย่าพึงเชื่อโดยถือว่า สมณะนี้เป็นครูของตน

นอกจากนี้ ได้ทรงสอนหลักการให้เกิดความเชื่อต่อเมื่อ “เมื่อเข้าใจด้วยตนเองว่าอะไรเป็นกุศลเป็นสิ่งที่ดีไม่มีโทษผู้รู้สรรเสริญทำแล้วได้รับประโยชน์และความสุขก็ควรยอมรับ” ^{๑๗๕}

จากนั้น เมื่อบุคคลผู้รับสารที่ได้ฝึกฝนตนแล้วก็ดี ที่ยังไม่ได้ฝึกฝนตนก็ดีย่อมถือประมาณในสิ่งต่างๆ แตกต่างกันตามจริตนิสัยของตน เมื่อได้พบสื่อบุคคลคือผู้ที่มีการฝึกอบรมมาดีแล้วย่อมเกิดความเลื่อมใสในฐานะที่ยังไม่เลื่อมใสได้หรือเลื่อมใสยิ่งขึ้นในฐานะที่เลื่อมใสอยู่แล้วเหตุแห่งความเลื่อมใสมี ๔ ประการ^{๑๗๖} คือ

- ๑) รูปปมาณิกา บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ
- ๒) โขสปปมาณิกา บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ
- ๓) ลูขปมาณิกา บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ
- ๔) ธัมมปมาณิกา บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ

ในประมาณหรือเหตุแห่งความเลื่อมใสทั้ง ๔ ประการนี้ พระราชมุนี (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายเพิ่มเติม^{๑๗๗} ดังนี้

^{๑๗๔} อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/ ๒๑๒-๒๑๘.

^{๑๗๕} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๓.

^{๑๗๖} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙.

^{๑๗๗} พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, ๒๕๔๙, หน้า ๑๔๖.

๑) รูปป์ปมาณิกา บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป หมายถึงบุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่างาม สมบูรณ์พร้อมจึงชอบใจที่จะเลื่อมใส

๒) โฆสป์ปมาณิกา บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง หมายถึงบุคคลที่ได้ยินเสียงสรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงเกิดชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

๓) ลูขัปปมาณิกา บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง หมายถึง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมองเช่นเห็นจิวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำครึยดเป็นทุกกรกิริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาคตนจึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

๔) ธัมมป์ปมาณิกา บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรมหมายถึงบุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสัจธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบคือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจในใจที่จะเชื่อถือประมาณหรือเหตุแห่งความเลื่อมใสเหล่านี้เกิดจากจิตที่มีความโสมนัสยินดีประกอบปัญญาจะมีการชักนำหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นเหตุให้ได้สร้างความดีพัฒนาตนให้สูงขึ้นไปได้

จากกระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎี SMCR และผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า กระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎี SMCR มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๑๐ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑๐ กระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎี SMCR

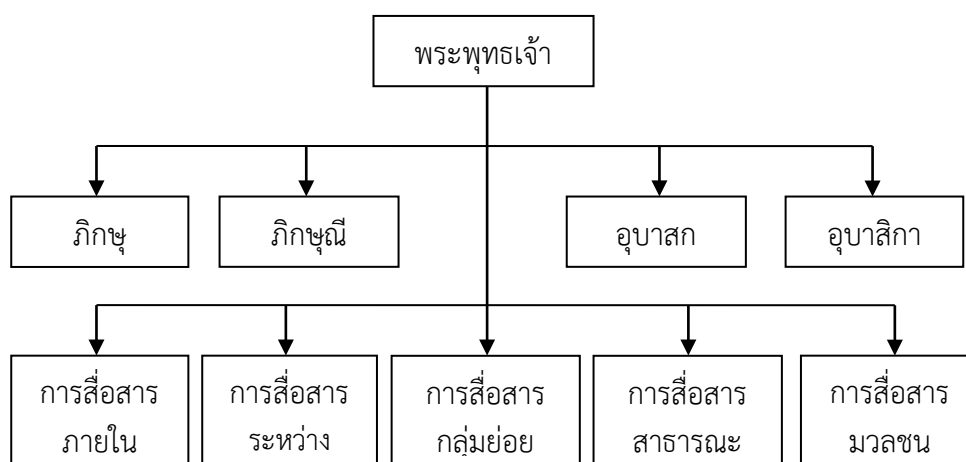
นักวิชาการหรือนักวิจัย	แนวคิดหลัก
ชัยวัฒน์ อัทธพัฒน์ (๒๕๒๓, หน้า ๑๑๓)	๑. สอนหลักการให้เกิดความเชื่อ ๒. กุศลเป็นสิ่งที่ดีไม่มีโทษผู้สรรเสริญทำแล้วได้รับประโยชน์และความสุขก็ควรยอมรับ
พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๔๙ หน้า ๑๔๖)	๑. สมบูรณ์พร้อมจึงชอบใจที่จะเลื่อมใส ๒. สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะ ๓. ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาคตน ๔. เป็นเหตุให้ได้สร้างความดีพัฒนาตนให้สูงขึ้นไปได้

๒.๖.๔ การสื่อสารของพระพุทธเจ้าตามทฤษฎีของ Devito

หลังจากพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์ทรงใช้การสื่อสารเข้ามามีบทบาทในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้นั้นแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย จึงทำให้เกิดรูปแบบวิธีการสื่อสารขึ้นมากมาย เช่น การสนทนาธรรม การสอนธรรมตัวต่อตัว การแสดงธรรมแก่กลุ่มคน ผู้ชนและมหาชนหมู่มา โดยใช้ทั้งวจนะภาษาและอวจนะภาษา โดยเฉพาะการสื่อสารภาษาธรรม จากลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยสามารถจำแนกกระบวนการสื่อสารของพระพุทธเจ้าออกเป็นประเภทตามทฤษฎีการจัดประเภทการสื่อสารของดีวีโตได้ ๕ ประเภท คือ

๑. การสื่อสารภายในบุคคล (Intrapersonal Communication)
๒. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)
๓. การสื่อสารกลุ่มย่อย (Small Group Communication)
๔. การสื่อสารสาธารณะ (Public Communication)
๕. การสื่อสารมวลชน (Mass Communication)

โดยพิจารณาตามองค์ประกอบของจำนวนคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารเป็นหลักดังแผนภูมิต่อไปนี้



แผนภาพที่ ๒.๑๐ ประเภทการสื่อสารของพระพุทธเจ้าปรับตามการจัดประเภทของ Devito

๑. การสื่อสารภายในบุคคล (Intrapersonal Communication) เป็นกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับตนเองในลักษณะของการคิดคำนึงหรือใคร่ครวญก่อนตัดสินใจที่จะพูดหรือจะลงมือกระทำซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญและมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์และนำไปสู่พื้นฐานที่ดีควรจะเกิดขึ้นก่อนการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือการสื่อสารมวลชน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และได้เสวยวิมุตติสุขแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสมาธินั้นแล้ว เสด็จจากคwangไม้ราชายตนะ เข้าไปยังต้นไม้อชนิโครธ ทรงรำพึงว่า^{๑๗๘} “บัดนี้ เรายังไม่ควรจะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้วโดยยาก เพราะธรรมนี้อันสัตว์ผู้อันราคะและโทสะ ครอบงำแล้วไม่ตรัสรู้ได้ง่าย สัตว์ผู้อันราคะย่อมแล้ว ถูกกองอวิชชาหุ้มห่อแล้วจักไม่เห็นธรรมอันละเอียดลึกซึ้งยากที่จะเห็น ละเอียดยิ่ง อันจะยังสัตว์ให้ถึงธรรมที่ทวนกระแสคือนิพพาน”

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นอยู่ ดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อย ไม่น้อมไปเพื่อทรงแสดงธรรม

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปคือกิเลสในจักขุน้อยก็มี ที่มีรูปคือกิเลสในจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ฯลฯ ฉะนั้นแล้วทรงพิจารณาสัตว์โลกเปรียบด้วยดอกบัว ๔ เหล่า

คือ^{๑๗๙} อุคฆฏิตัญญ คือ ดอกบัวพั่นน้ำ วิปังจิตัญญ คือ ดอกบัวเสมอน้ำ เนยยะ คือ ดอกบัวใต้น้ำ และปทปรมะ คือ ดอกบัวในโคลนตม ดังนี้แล้ว จึงทรงน้อมพระทัยไปเพื่อที่จะแสดงธรรม

และการที่พระพุทธองค์พิจารณาโปรดเวไนยสัตว์ตลอด ๔๕ พรรษา ด้วยข่ายคือพระญาณก็ถือว่าเป็นการสื่อสารภายในตนเช่นกัน

๒. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) เป็นลักษณะของการสื่อสารที่เกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด และความต้องการของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ภายใต้ปฏิกริยาตอบสนองที่เกิดขึ้นระหว่างกันและกันของคน ๒ คน การสื่อสารระหว่างบุคคลจึงมีผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ภายใต้หลักการสำคัญคือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับรู้ความรู้สึกนึกคิดของกันและกัน อดทนรับฟังและพร้อมที่จะให้ข้อคิดเห็นเสนอแนะบางสิ่งบางประการ การสื่อสารระหว่างกันจึงเกิดขึ้นโดยผู้ส่งสารจะเป็นคนเริ่มต้นพูดคุยสนทนากับผู้รับสารอย่างเป็นกันเอง ด้วยการอาศัยลักษณะของความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างคนสองคนจนนำไปสู่การบรรลุผลสำเร็จทางการสื่อสารหรือช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของการสื่อสารให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงมีการสื่อสารระหว่างบุคคลมากมายในช่วงระยะ ๔๕ พรรษา ทั้งนี้เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงมีพุทธวิธีหลากหลายรูปแบบ อันเหมาะสมแก่ผู้ฟังหรือผู้สนทนาด้วย (ผู้รับสาร) ฉะนั้น จึงมีเหตุการณ์เกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างบุคคลเกิดขึ้นมากมาย เช่น การสื่อสารระหว่างบุคคลเกิดขึ้นครั้งแรกคือท้าวสหัมบดีพรหมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งมีนัยสำคัญดังนี้^{๑๘๐}

ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบพระปริวิตกแห่งจิตของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตน แล้วเกิดความปริวิตกว่า ชาวเราผู้เจริญโลกจกฉิบหายหนอ โลกจกวินาศหนอเพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความขวนขวายน้อย ไม่ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้หายไปในพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ฯลฯ ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วได้ทูลคำนับแด่พระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดทรงแสดงธรรมขอพระสุคตได้โปรดทรงแสดงธรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีในจักขุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี

ท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลดังนี้แล้ว จึงกราบทูลเป็นประพันธคาถาต่อไปว่า เมื่อก่อนธรรมไม่บริสุทธิ์อันคนมีมลทินทั้งหลาย คิดแล้วได้ปรากฏในมคธชนบท ขอพระองค์ได้โปรดทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรมนี้ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หมดมลทินตรัสรู้แล้วตามลำดับเปรียบเหมือนบุรุษมีจักขุยืนยอนอยู่บนยอดภูเขา ซึ่งล้วนแล้วด้วยศิลาพึงเห็นชุมชนได้โดยรอบฉันทใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีพระปัญญาจักรอบคอบ ขอพระองค์ผู้ปราศจากความโศกจงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม แล้วทรงพิจารณาชุมชน ผู้เกลือกเล่นด้วยความโศก ผู้อันชาติและชราครอบงำแล้ว มีอุปมัยฉันทนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรทรงชนะสงคราม ผู้นำหมู่ทหารนี้มิได้

^{๑๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๑.

^{๑๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๐.

ขอพระองค์จงทรงอุทิศสาธุะเที่ยวไปในโลกเกิดขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมเพราะสัตว์รู้ทั่วถึงธรรมจักมี

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบคำพูดอาราธนาของพรหมแล้ว ทรงได้ตรัสคาถาตอบทำวสหัมบดีพรหมว่า ดังนี้^{๑๘๑}

เราเปิดประตูมตะแก่ท่านแล้ว สัตว์เหล่าใดจะพึง จงปล่อยศรัทธามาเถิด ดูกรพรหม เพราะเรามีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่แสดงธรรมที่เราคล่องแคล่วประณีตในหมู่มนุษย์

ครั้นทำวสหัมบดีพรหมทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปในที่นั่นแล

บางคราวทรงรอคอยให้อิทธิยของพระสาวกบางท่านแก่กล้า เพียงพอเสียก่อนแล้วจึงทรงแสดงธรรม เช่น ที่ทรงรอคอยให้อิทธิยของพระวัคคิเป็นเวลาหลายเดือนเพียงเพื่อจะตรัสพระวาจาว่า “ ดูก่อนวัคคิ จะประโยชน์อะไรด้วยร่างกายที่เปื่อยเน่าซึ่งเธอตามดูอยู่ วัคคิ! ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” ตรัสอย่างนี้ ทรงสอนแก่ภิกษุวัคคิที่ ตัดใจพระรูปพระโณมของพระองค์ เพื่อให้พระวัคคิเห็นธรรมเสียก่อน การเห็นพระพุทธร่องค์จะเป็นของไม่ยาก”^{๑๘๒}

๓. การสื่อสารกลุ่มย่อย (Small Group Communication) เป็นลักษณะของการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งที่แยกย่อยมาจากการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่มีลักษณะที่แตกต่างไปคือ มีจำนวนสมาชิกที่เข้ามามีส่วนร่วมในการติดต่อสื่อสารตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป โดยที่สมาชิกในกลุ่มทุกคนจะมีโอกาสเท่าเทียมกันในการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจและข้อคิดเห็นต่างๆ ขนาดของกลุ่มย่อยที่ดีควรมีสมาชิกอยู่ในระดับ ๕ คน แต่ถ้าจำนวนสมาชิกในกลุ่มย่อยมีมากเกินไปจะส่งผลให้โอกาสในการแสดงความคิดเห็นลดน้อยลงไปด้วย

การสื่อสารกลุ่มย่อยที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และเป็นระบบในทุกด้านไม่ว่าจะเป็น การแสดงความคิดเห็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์การแสดงความเคารพนับถือการให้เกียรติซึ่งกันและกันย่อมจะนำไปสู่พื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

การเข้ากลุ่มของบุคคลแต่ละคนล้วนมีความตั้งใจหรือเป้าประสงค์แตกต่างกันไป พระพุทธร่องค์ทรงมีการสื่อสารกับกลุ่มต่างๆ หลายกลุ่ม ตลอดระยะเวลาที่ทรงประกาศพระพุทธศาสนาเป็นเวลาถึง ๔๕ พรรษา แต่จะขอยกตัวอย่าง เรื่องปัญจวัคคีย์ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเป็นครั้งแรกในการสื่อสารกลุ่มย่อยของพระพุทธร่องค์ด้วย ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปโดยลำดับจนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ฝ่ายปัญจวัคคีย์เมื่อเห็นพระศาสดาเสด็จมาแต่ไกลจึงปรึกษากันว่า “พระสมณโคตมคลายความเพียรเวียนมาเพื่อความมักมากเสียแล้วพวกเราไม่พึงลุกขึ้นยืนรับบาตรจีวรแต่จะพึงปูอาสนะไว้เท่านั้น ถ้าปรารถนาที่นั่ง” ครั้นพระองค์เข้ามาถึงแล้ว ก็พูดกับพระองค์ด้วยโวหารที่ไม่เคารพคือ พูดออกพระนามและใช้คำว่าอาวุโส พระองค์ตรัสว่า “เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว ท่านทั้งหลายจงฟังเถิด เราจักสั่งสอน ไม่ช้าเท่าไรพวกท่านก็จักบรรลุอมตธรรมเป็นแท้” ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ กล่าวคัดค้านพระองค์จึงตรัสเตือนอีก ก็ยังคัดค้านถึง ๒-๓ ครั้งพระองค์จึงตรัสเตือนให้ระลึกถึงความหลังว่า

^{๑๘๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๑.

^{๑๘๒} ส.ชนธ. (ไทย) ๑๗/๑๔๗/๒๑๖.

“พวกท่านจำได้ไหม วาจาเช่นนี้เราเคยพูดกับพวกท่านบ้างหรือไม่” ปัญจวัคคีย์นี้ขึ้นได้ว่าพระวาจาเช่นนี้ไม่เคยได้ยินเลย จึงยอมรับฟังธรรมที่พระพุทธองค์จะแสดงต่อไป

ครั้งรุ่งขึ้นแห่งวันอาสาฬหปุณณมี วันเพ็ญเดือน ๘ พระองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาคือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ มีใจความย่อว่า “บรรพชิตไม่ควรเสพที่สุดโด่ง ๒ อย่าง คือ

๑) กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้พัวพันอยู่ในกามสุขอันเป็นธรรมอันเลว เป็นเหตุให้ตั้งบ้านเรือนของคนมีกิเลสหนา ไม่ใช่ของพระอริยะผู้บริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒) อตตกิลมณานุโยค การประกอบตนให้ลำบากเป็นทุกข์ ไม่ทำให้เป็นอริยบุคคล ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ปฏิบัติตามทางสายกลาง ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาอันไม่เกี่ยวข้องกับสุดโด่ง ๒ อย่าง ซึ่งได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๘๓} คือ

(๑) สัมมาทิฐิ	เห็นชอบ
(๒) สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ
(๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
(๔) สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
(๕) สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ
(๖) สัมมาวายามะ	เพียรชอบ
(๗) สัมมาสติ	ระลึกรู้ชอบ
(๘) สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ

ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อพระนิพพาน แล้วทรงแสดง **อริยสัจ ๔** ได้แก่ (๑) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ (๒) สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา ความอยากในอารมณ์อันน่าใคร่ ภวตัณหา ความอยากในความมีความเป็น วิภวตัณหา ความอยากในความไม่มีไม่เป็น (๓) นิโรธ คือความดับ ทุกข์ ได้แก่ ความดับตัณหาทั้ง ๓ นั้นเสีย (๔) มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังที่กล่าวมาแล้ว^{๑๘๔}

๔. การสื่อสารสาธารณะ (Public Communication) เป็นการสื่อสารในอีกรูปแบบหนึ่งที่พัฒนาขึ้นมาจากการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่มีลักษณะสำคัญอยู่ที่จำนวนสมาชิกที่เข้ามามีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่างๆ ของการติดต่อสื่อสารที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น โดยแต่ละคน จะมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างใดอย่างหนึ่งเช่น อาศัยชุมชนเดียวกัน ศึกษาเล่าเรียนอยู่ ในสถาบันการศึกษาเดียวกันหรืออาจประสบกับปัญหาความทุกข์ยากอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน เป็นต้น และมารวมตัวกันเพื่อร่วมรับฟังแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งเสนอแนะข้อคิดเห็นของกลุ่มต่อผู้รับผิดชอบ

ดังนั้น รูปแบบของการสื่อสารสาธารณะที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่ การชุมนุมเรียกร้อง การบรรยาย การอภิปราย เป็นต้น การสื่อสารสาธารณะจึงเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนเพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิด ทศนคติ ค่านิยมและประสบการณ์

^{๑๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๙/๓๔๘.

^{๑๘๔} แก้ว ขิดชอบ, **รวมวิชาการศึกษาศาสนาชั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗),

ในลักษณะของการพูดคุยอย่างเป็นทางการและความสนใจในการรับสารของสมาชิกจะเกี่ยวข้องกับ ความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารหรือผู้พูดเป็นหลัก

การสื่อสารสาธารณะมีที่มาจากการสื่อสารวาทศิลป์ ตั้งแต่สมัยเพลโตและอริสโตเติลใน ยุคกรีกโบราณ ต่อมามีการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษาทางสังคมศาสตร์การ สื่อสารวาทศิลป์จึงพัฒนาเป็นวิทยาที่ต้องอาศัยความรู้ทางศาสตร์และศิลป์ในการสื่อสาร

การสื่อสารสาธารณะ เป็นบริบทการสื่อสารประเภทหนึ่งที่ผู้ส่งสารมีความตั้งใจเฉพาะใน การใช้สาร เพื่อทำให้เกิดความหมายเฉพาะในใจของผู้รับสารที่เป็นกลุ่มสาธารณะทั้งสารแบบวจนะ และอวจนะ การเรียนรู้การสื่อสารสาธารณะจำเป็นต้องเข้าใจกระบวนการคิดของมนุษย์และต้องมีการ คิดอย่างมีเหตุผลและอย่างเป็นกระบวนการโดยทำให้ผู้รับสารเชื่อในแนวคิดหรือการกระทำของผู้ส่ง สาร ซึ่งจุดประสงค์หลักของการสื่อสารสาธารณะคือ การโน้มน้าว

๕. การสื่อสารมวลชน (Mass Communication)เป็นกระบวนการสื่อสารที่มีลักษณะ สำคัญคือมีการผสมผสานรูปแบบของการสื่อสารทั้งหมดไว้ด้วยกัน โดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็น สื่อกลางในการแพร่กระจายข่าวสาร ความรู้ไปสู่สมาชิกอย่างไม่กำหนดจำนวน ผู้รับสารที่แน่นอน พร้อมกันนี้ก็ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนในการสะท้อนประเด็นปัญหาต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบและดำเนินการแก้ไขต่อไป

บุคคลผู้ปฏิบัติหน้าที่ส่งสารในระบบการสื่อสารมวลชน จะต้องยึดความเรียบง่าย สะดวกรวดเร็ว และคำนึงถึงความถูกต้องเป็นหลักปฏิบัติเสมอ เพราะเนื่องจากผู้รับสารอาจเกิดความ เข้าใจผิดพลาดหรือรับสารแล้วอาจเกิดความไม่เข้าใจได้ พร้อมกับไม่สามารถตรวจสอบความเข้าใจ โดยการสื่อสารย้อนกลับมายังผู้ส่งสารได้ในทันที

ดังนั้น การสื่อสารมวลชนจึงเป็นระบบการสื่อสารที่มีอิทธิพลมากในยุคปัจจุบัน เพราะมี โอกาสที่จะทำให้เกิดการต่อต้านหรือการประท้วงอย่างรุนแรงและที่สำคัญก็คือมีอิทธิพลต่อทัศนคติ และการรับรู้ของผู้คนอย่างกว้างขวาง จึงควรมีการควบคุมเป็นพิเศษ เพื่อให้มีการดำเนินการภายใต้ กฎระเบียบและจรรยาบรรณอย่างเคร่งครัด

๒.๗ ข้อมูลพื้นที่วิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการจังหวัดสมุทรปราการ” ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัย ดังนี้

โครงสร้างคณะสงฆ์ จังหวัดสมุทรปราการ (มหานิกาย)



พระราชสมุทรเมธี
ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดสมุทรปราการ
เจ้าอาวาสวัดพิชัยสงครามวัดพิชัยสงคราม



พระราชธรรมภรณ์
เจ้าคณะจังหวัดสมุทรปราการ
เจ้าอาวาสวัดกลางวรวิหาร



พระครูวิมลสุภากร
เจ้าคณะอำเภอเมืองสมุทรปราการ
เจ้าอาวาสวัดด่านสำโรง



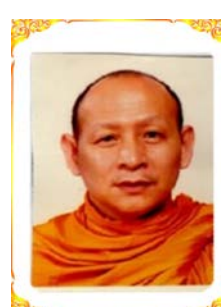
พระครูกิตติวรโสภิต
เจ้าคณะอำเภอบางพลี
เจ้าอาวาสวัดสวนส้ม



พระศรีรัตนเมธี
เจ้าคณะอำเภอบางพลี
เจ้าอาวาสวัดกิ่งแก้ว



พระครูศรีสมุทรหาหะ



เจ้าคณะอำเภอบางบ่อ
เจ้าอาวาสวัดสุคันธารวาส

พระมหาวีรุต ธรรมโชโต
เจ้าคณะอำเภอพระสมุทรเจดีย์
เจ้าอาวาสวัดใหญ่

พระครูสิริชัยพัฒน์โสภณ
เจ้าคณะอำเภอบางเสาธง
เจ้าอาวาสวัดศิริเสารัง



พระครูสิริโชติวัฒน์
ที่ปรึกษา จอ.พระสมุทรเจดีย์
เจ้าอาวาสวัดคู่สร้าง



พระสิทธิพัฒน์นาทร
รองเจ้าคณะอำเภอพระประแดง
เจ้าอาวาสวัดทรงธรรม

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒” ผู้วิจัยค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาค้นคว้าในเรื่องต่างๆ ดังนี้

๒.๘.๑. งานวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการได้มีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒” ผลการวิจัยพบว่า แบบการบริหารจัดการการเผยแผ่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒ ควรมีอำนาจและหน้าที่ที่สำคัญกล่าวคือเป็นศูนย์กลางในการประสานบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับภาคและระดับจังหวัด เพื่อให้ปฏิบัติตามนโยบาย ข้อกำหนด ข้อบังคับ วัตถุประสงค์และอื่นๆ ตามที่องค์กรกำหนดและมอบหมาย จัดหาวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือประกอบการเรียนการสอนและการเผยแผ่และอำนวยความสะดวกและเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาและส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ติดตามประเมินผลบุคลากรที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและจัดทำรายงานผลการดำเนินงานการเผยแผ่และจัดทำงบประมาณสนับสนุนให้การอุปถัมภ์กิจกรรมและบุคลากรที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป^{๑๘๕}

^{๑๘๕} พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ), “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตในจังหวัดอ่างทอง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

ชัยภูมิ สีชมภู ได้วิจัย “รูปแบบการบริหารจัดการเขตพื้นที่การศึกษาตามหลักธรรมาภิบาล” พบว่า ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความต้องการการบริหารจัดการที่ดีทุกด้าน ส่วนรูปแบบการบริหารจัดการมีองค์ประกอบ ๒ ด้าน คือ ด้านปัจจัยนำเข้าและด้านกระบวนการบริหารจัดการ และส่วนด้านภาวะผู้นำและด้านกระบวนการบริหารจัดการเป็นการกำหนดวิสัยทัศน์ การกำหนดแผนพัฒนาและแผนปฏิบัติการ ส่วนด้านการบริหารตามแผนบุคลากร การบริหารตามแผนงบประมาณ การบริหารตามแผนการส่งเสริมคุณภาพการจัดการศึกษาการวางแผนปฏิบัติงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและตรวจสอบถ่วงดุล การรายงานผลการจัดการศึกษาความเป็นไปได้ในการนำไปใช้พบว่ามีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติในระดับมากทุกรูปแบบ^{๑๘๖}

บัญชายุทธ นาคมูลสินธุ์ ได้วิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การบริหารองค์กรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดอุทัยธานี” พบว่า การบริหารงานให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้นั้นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของทฤษฎีและหลักการบริหารทั่วไป เพื่อจะได้นำความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการทำงาน สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม พระพุทธเจ้าทรงใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารองค์กรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระองค์อาศัยกระบวนการและทรัพยากรทางการบริหารต่างๆ เป็นปัจจัยในการบริหาร ปัจจุบันมีทฤษฎีการบริหารองค์กรสมัยใหม่เกิดขึ้นมากมาย สามารถนำมาใช้บริหารองค์กรแล้วประสบผลสำเร็จ เช่น ทฤษฎีองค์กร ทฤษฎีการบริหาร ทฤษฎีภาวะผู้นำ ทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์ เป็นต้น

ปัจจุบัน คณะสงฆ์ได้กำหนดโครงสร้างองค์กรการเผยแผ่ขึ้น โดยให้ฝ่ายบ้านเมืองเข้ามาช่วยเหลืองานกิจการคณะสงฆ์ที่มีมากขึ้น มหาเถรสมาคมกำหนดให้ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๐ ให้มีศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัด มีกรอบนโยบายภาครัฐให้การส่งเสริมสนับสนุน รวมทั้งศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดอุทัยธานี ก็ได้ดำเนินแนวคิดและทฤษฎีการบริหารองค์กรของพระพุทธเจ้าและทฤษฎีการบริหารองค์กรสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้เพื่อให้สามารถบริหารองค์กรได้บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามแล้วแต่ความคิด หลักการ ทฤษฎี ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีของ Gulick and Urwick ทฤษฎีของ ดร.เอ็ดเวิร์ด เดมมิ่ง (Dr. W. Edwards Deming) ก็ตามยังมีกฎธรรมชาติของพระพุทธเจ้า ๕ ประการ ซึ่งเห็นว่ามีความสัมพันธ์กับวิทยาการสมัยใหม่ควรนำมาประกอบการบริหารองค์กร ซึ่งการบริหารไม่มีรูปแบบตายตัวขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในขณะนั้น ถ้าหากเรามีวิธีการคิดและบูรณาการเชิงบริหารแล้วจะทำให้การบริหารองค์กรมีประสิทธิภาพเกินกว่าที่คิดที่เดียวและเห็นว่าควรนำมาใช้กับการบริหารองค์กรอื่นๆในพื้นที่ต่อไป^{๑๘๗}

ดำรงศักดิ์ จันทอภัย ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการงานสังคมสงเคราะห์โดยมุ่งเน้นความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการ” วิทยานิพนธ์นี้ได้นำเสนอแนวทางในการจัดบริการในงานสังคม

^{๑๘๖} ชัยภูมิ สีชมภู, “รูปแบบการบริหารจัดการเขตพื้นที่การศึกษาตามหลักธรรมาภิบาล” วิทยานิพนธ์การศึกษา**ดุสิตบัณฑิต** (การบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๘),

^{๑๘๗}บัญชายุทธ นาคมูลสินธุ์, วิเคราะห์การบริหารองค์กรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดอุทัยธานี”, **พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต** (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๖),

สงเคราะห์ รวมทั้งงานที่ให้บริการมนุษย์ในภาครัฐของไทยโดยการสร้างความเข้าใจในภูมิหลังของปัญหาและการนำเสนอแนวทางการดำเนินการในอนาคตซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๒ ประการคือ

๑. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคของการบริหารจัดการในงานสังคมสงเคราะห์ในด้านการให้บริการ

๒. เพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ในการจัดการความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการในงานสังคมสงเคราะห์ที่มีความสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของผู้ใช้บริการในปัจจุบัน เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ดังกล่าวผู้ศึกษาได้กำหนดระเบียบวิธีการศึกษาโดยได้วางรูปแบบการวิจัยในเชิงคุณภาพและเน้นหนักการได้มาซึ่งข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสังเกตการณ์ในการปฏิบัติงาน ผลการวิจัยพบว่า^{๑๘๘}

ระบบการให้บริการในงานสังคมสงเคราะห์ภาครัฐยังคงดำเนินไปในแนวทางของอุดมการณ์และความเป็นวิชาชีพท่ามกลางกระแสหรืออิทธิพลของระบบตลาดและการแข่งขันที่มีกระทบต่อความคาดหวังของผู้ใช้บริการ ขณะเดียวกันยังคงมีปัญหาที่ฝังอยู่ในระบบราชการที่กระทบต่อประสิทธิภาพผลของการให้บริการ เช่น ความไม่เท่าเทียมกันของอำนาจระหว่างผู้ให้กับผู้ให้บริการ ปัญหาที่เป็นรูปธรรมในการจัดการได้แก่ปัญหาการบริหารงานบุคคล ปัญหาการขาดฐานข้อมูลของผู้ใช้บริการและการจัดการระบบสารสนเทศซึ่งเกี่ยวข้องกับการขึ้นทะเบียนหรือคัดเลือกผู้ให้บริการ ตลอดจนการนำส่งการบริการที่ตรงตามความต้องการเป็นต้น

แนวทางข้อเสนอแนะในการนำกรอบแนวคิดการจัดการความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการมาใช้ในการงานสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ การตระหนักและการสร้างความเข้าใจในเงื่อนไขเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้องค์การจึงจำเป็นต้องนำผู้ให้บริการเข้ามาเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมและปฏิบัติการทั้งมวลขององค์การ โดยการออกแบบกระบวนการนำส่งการบริการที่มุ่งยกระดับการบริการหรือสร้างคุณค่าให้กับผู้ให้บริการอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่การให้บริการในแนวใหม่นี้จำเป็นต้องเสริมสร้างศักยภาพหรือทักษะความสามารถของพนักงานผู้ให้บริการที่อยู่ด้านหน้า หรือศูนย์บริการลูกค้าเพื่อให้สามารถนำส่งการบริการได้ในระดับสากล

นอกจากนี้ องค์การจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ผู้ให้บริการสามารถใช้ช่องทางติดต่อสื่อสารตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์ หรือดำเนินธุรกรรมได้อย่างหลากหลาย โดยนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเข้ามาช่วยในการบริการซึ่งประเด็นสำคัญของการให้บริการด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์นี้ จำเป็นต้องมีการเชื่อมโยงและการสนับสนุนการบริการจากสำนักงานในแนวหลังตลอดจนการพิจารณาถึงการจัดการความเป็นพลเมืองโดยภาพรวม สิ่งที่ทำทนายสำหรับการบรรลุไปสู่การให้บริการที่เป็นเลิศตามแนวทางดังกล่าวคือ การกระตุ้นเตือนให้มีการใช้ประโยชน์จากการวัดผลการทำงานเพื่อปรับปรุงงานบริการสังคมสงเคราะห์อย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันจำเป็นต้องมีการปรับวัฒนธรรมองค์กรไปสู่แนวทางใหม่ในการจัดการความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการเพื่อให้งานสังคมสงเคราะห์บรรลุไปสู่ความสำเร็จ

^{๑๘๘} ดำรงค์ดี จันทพิชัย, “การจัดการงานสังคมสงเคราะห์โดยมุ่งเน้นความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการ”, **สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**, สาขาวิชาบริหารสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙).

บรรจง เจริญสุข ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตจังหวัดภาคใต้ตอนบน” ผลการศึกษา พบว่าสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตจังหวัดภาคใต้ตอนบนมีสถานภาพการบริหารสถานศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงการขาดหลักธรรมาภิบาลในการบริหารงานตามข้อบ่งชี้ภารกิจการบริหารสถานศึกษาทั้ง ๔ ด้าน ส่วนรูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตจังหวัดภาคใต้ตอนบน พบว่า รูปแบบซึ่งเป็นวิธีการบริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีโครงสร้างซึ่งประกอบด้วยภารกิจสถานศึกษา ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารวิชาการ ด้านการบริหารงบประมาณ ด้านการบริหารบุคคล และด้านการบริหารทั่วไป แต่ละด้านประกอบด้วยภารกิจการบริหารตามหลักธรรมาภิบาล ๖ หลัก ผลการประเมินความเหมาะสมของรูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลพบว่า ผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตจังหวัดภาคใต้ตอนบนมีความเห็นว่ารูปแบบมีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในทางปฏิบัติในระดับมากที่สุดทุกด้าน^{๑๘๙}

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา รายงานการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการสถาบันอุดมศึกษาแนวใหม่” ผลการศึกษาพบว่า จะเน้นไปที่ความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกและการร่วมเป็นเครือข่าย การควบคุมคุณภาพและปรับปรุงการดำเนินงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการดำเนินงาน ประกอบด้วย ๔ ได้แก่ ด้านนโยบายการอุดมศึกษาเพื่อปวงชน ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรที่จำกัดและการมุ่งเน้นคุณภาพและประสิทธิภาพ ด้านความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบต่างๆ และด้านการปกครองตนเองของสถาบัน ส่วนรูปแบบการบริหารจัดการสถาบันอุดมศึกษา แนวใหม่ พบว่า สรุปได้ ๔ รูปแบบ คือ ๑) แบบองค์กรที่เน้นกระบวนการ ๒) แบบผู้ประกอบการหรือบริษัท ๓) แบบวิสาหกิจหรือนวัตกรรม และ ๔) แบบเครือข่าย^{๑๙๐}

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี เขต ๑ ศึกษาเรื่อง “แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการโรงเรียนขนาดเล็กของ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา เพชรบุรี เขต ๑” ผลการศึกษาพบว่า ๑) แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการด้านพัฒนาระบบการวางแผนและบริหารจัดการมีโรงเรียนที่มีความพร้อมสามารถดำเนินการได้มี ๒) แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการด้านพัฒนาระบบการเรียนการสอนและการประกันคุณภาพการศึกษามีโรงเรียนที่มีความพร้อมสามารถดำเนินการได้ ๓) แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการด้านเสริมสร้างความพร้อมและความเข้มแข็งของโรงเรียนมีโรงเรียนที่มีความพร้อมสามารถดำเนินการได้ ๔) แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการ

^{๑๘๙} บรรจง เจริญสุข, “การพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตจังหวัดภาคใต้ตอนบน” **ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต** (การบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒),

^{๑๙๐} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, รายงานการวิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารจัดการสถาบันอุดมศึกษาแนวใหม่, กรกฎาคม ๒๕๔๖, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.qa.kmutnb.ac.th/qa_knowledge/edu/full46077.pdf [๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๖].

ด้านส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในการจัดการศึกษามีโรงเรียนที่มีความพร้อมสามารถดำเนินการ^{๑๙๑}

สุธาดา เมฆรุ่งเรืองกุล ได้วิจัยเรื่อง “พลวัตรในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจ กรณีศึกษา : บริษัท ไทยเดินเรือทะเล จำกัด (บพด.) กับการตัดสินใจร่วมทุนกับกลุ่มบริษัท เจ้าของเรือไทยเพื่อจัดตั้งสายการบินเรือแห่งชาติกรณีศึกษา : บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน) (ทอท.) กับการตัดสินใจสร้างท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ”, ผลการวิจัยพบว่า^{๑๙๒}

ผู้ศึกษามีความคาดหวังว่าการศึกษาครั้งนี้ จะเป็นนำเสนอผลงานทางวิชาการต่อสาขาวิชาการด้านการจัดการภาครัฐและเอกชน งานศึกษาชิ้นนี้จะสามารถนำเสนอสาระสำคัญทางวิชาการด้านพลวัตรในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจเพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชัดเจนในกรณีศึกษาทั้งสองกรณีคือโครงการก่อสร้างท่าอากาศยานสากลกรุงเทพแห่งที่ ๒ สนามบินสุวรรณภูมิโดยรัฐวิสาหกิจ การท่าอากาศยานไทย จำกัด (ทอท.) และการจัดตั้งสายการบินเรือแห่งชาติโดยการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ บริษัท ไทยเดินเรือทะเล จำกัด (บพด.) การจัดตั้งบริษัทร่วมทุนกับกลุ่มบริษัทเจ้าของเรือไทย ๒๓ บริษัท โดยงานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยให้วงการวิชาการได้ตระหนักถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อพลวัตรการตัดสินใจระดับนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจไทยเป็นการประยุกต์องค์ความรู้และทฤษฎีว่าด้วยการบริหารจัดการและทฤษฎีว่าด้วยการตัดสินใจขององค์กรเข้ากับข้อเท็จจริง เนื่องจากผู้ศึกษาได้ใช้กรอบการวิเคราะห์กระบวนการตัดสินใจระดับนโยบายของรัฐผ่านตัวแบบการตัดสินใจหลายตัวแบบและข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายต่อรัฐวิสาหกิจไทยตั้งแต่ในอดีตจนถึงในปัจจุบัน อีกทั้งการศึกษานี้ยังได้เพิ่มเติมการทดสอบความสามารถของการใช้กรอบการวิเคราะห์มาอธิบายข้อเท็จจริงที่เป็นพลวัตรการตัดสินใจระดับนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจไทยด้วย

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้กรณีศึกษา กรณีศึกษาทั้งสองกรณีเป็นกรณีศึกษาที่นำมาทดสอบได้อย่างดี เนื่องจากผู้ศึกษาเชื่อว่าไม่สามารถหากรณีศึกษาอื่นๆ มาใช้ทดสอบได้รอบด้านเท่ากับกรณีศึกษาทั้งสองกรณีนี้ทั้งในด้านของการวิเคราะห์พฤติกรรมและการดำเนินการของตัวแปรผู้มีส่วนร่วม และการวิเคราะห์ตัวแปรที่เป็นปัจจัยด้านพลวัตรของการตัดสินใจ ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงใช้อธิบายบริบทของพลวัตรในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจได้อย่างครอบคลุมและรอบด้าน นอกจากนั้นงานศึกษาชิ้นนี้ยังได้ตั้งข้อสังเกตถึงพลวัตรการตัดสินใจระดับ

^{๑๙๑} สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี เขต ๑, แนวทางพัฒนาการบริหารจัดการโรงเรียนขนาดเล็กของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี เขต ๑, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.chusak.net/index.php?mo=21&catid=2130&fid=120304&detail> [๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๖].

^{๑๙๒} สุธาดา เมฆรุ่งเรืองกุล, “พลวัตรในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจ กรณีศึกษา : บริษัท ไทยเดินเรือทะเล จำกัด (บพด.) กับการตัดสินใจร่วมทุนกับกลุ่มบริษัท เจ้าของเรือไทยเพื่อจัดตั้งสายการบินเรือแห่งชาติกรณีศึกษา : บริษัท ท่าอากาศยานไทย จำกัด (มหาชน) (ทอท.) กับการตัดสินใจสร้างท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ”, **รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (คณะรัฐประศาสนศาสตร์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า (๑).

นโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจไทยและยังได้ทำการวิเคราะห์พลวัตรและการเคลื่อนไหวในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจว่าเป็นการตัดสินใจตามตัวแบบถึงขยะและตัวแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งข้อสังเกตและการวิเคราะห์นี้จะช่วยให้เกิดการอภิปรายในวงวิชาการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาปรับปรุงและแก้ไขให้กระบวนการขับเคลื่อนการตัดสินใจระดับนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจไทยให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นผลการศึกษาที่ได้จากกรณีศึกษาสองกรณีชี้ให้เห็นว่า กรอบการวิเคราะห์ในขั้นตอนของการกำหนดปัญหา (Agenda setting) ที่ใช้ในงานศึกษาชิ้นนี้สามารถใช้วิเคราะห์ถึงพลวัตรและการเคลื่อนไหวในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐต่อรัฐวิสาหกิจได้ชัดเจนว่าเป็นกระบวนการตัดสินใจตามตัวแบบการตัดสินใจแบบถึงขยะ หรือเป็นกระบวนการการตัดสินใจแบบไม่มีการตัดสินใจ (Non-Decision Making) เพราะว่าการตัดสินใจระดับนโยบายของรัฐนั้น ในขั้นตอนของการกำหนดประเด็นปัญหาผู้มีส่วนร่วมเป็นจำนวนมาก แต่ในกระบวนการตัดสินใจขั้นต่อมา ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ตัวแบบการตัดสินใจแบบค่อยเป็นค่อยไป สามารถนำมาใช้อธิบายกระบวนการตัดสินใจของระดับนโยบายของรัฐได้ดีกว่า เพราะว่าการดำเนินนโยบายใดๆ ของรัฐ ได้ริเริ่มขึ้นและถูกผลักดันไปสู่การนำนโยบายไปปฏิบัตินั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับปฏิบัติจะนำนโยบายต่างๆ เหล่านั้นแปลงสู่แผนปฏิบัติการและกระจายลงสู่การตัดสินใจในระดับปฏิบัติการรายวัน ซึ่งในขั้นตอนนี้ผู้ดำเนินนโยบายในระดับปฏิบัติมีกระบวนการตัดสินใจระดับปฏิบัติตามตัวแบบการตัดสินใจแบบค่อยเป็นค่อยไป

สรุปได้ว่า จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการซึ่งจะเห็นได้ว่าระบบการบริหารจัดการมีความสำคัญอย่างยิ่งในการวางแผนเป้าหมายในการดำเนินให้เกิดประสิทธิภาพของงาน นอกจากนี้การบริหารจัดการยังเป็นหัวใจขององค์กรทุกๆ องค์กรไม่ว่าจะเป็นองค์กรธุรกิจเอกชนหรือองค์กรของรัฐก็ตามเพราะนั่นหมายถึงการทำงานให้เร็วโดยรวดเร็วและประหยัดค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

จากงานวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า งานวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๑๑ ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑๑ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ

นักวิชาการหรือนักวิจัย	ข้อค้นพบ
ชัชฎุมิ สีชมพู (๒๕๔๘)	๑. ปัจจัยนำเข้าและด้านกระบวนการบริหารจัดการ ๒. ภาวะผู้นำและด้านกระบวนการบริหารจัดการเป็นการกำหนดวิสัยทัศน์ ๓. แผนพัฒนาและแผนปฏิบัติการ ๔. ปฏิบัติงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและตรวจสอบถ่วงดุล
บัญชายุทธ นาคมุจลินท์ (๒๕๕๖)	๑. ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการทำงานสถานการณ์

	๒. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาอาศัยกระบวนการ และทรัพยากรทางการบริหารต่างๆ เป็นปัจจัยใน การบริหาร ๓. วิทยาการสมัยใหม่ควรนำมาประกอบการ บริหารองค์กร
บรรจง เจริญสุข (๒๕๕๒)	มีโครงสร้างซึ่งประกอบด้วย ภารกิจสถานศึกษา ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารวิชาการ ด้านการ บริหารงบประมาณ ด้านการบริหารบุคคล และ ด้านการบริหารทั่วไป แต่ละด้านประกอบด้วย ภารกิจการบริหารตามหลักธรรมาภิบาล ๖ หลัก
สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา [๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๖].	๑. ควบคุมคุณภาพและปรับปรุงการดำเนินงาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ๒. นโยบายการอุดมศึกษาเพื่อปวงชน ๓. การบริหารจัดการทรัพยากรที่จำกัด ๔. การมุ่งเน้นคุณภาพและประสิทธิภาพ ๕. ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร รูปแบบต่างๆ ๖. การปกครองตนเองของสถาบัน

๒.๘.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กร

คันสนีย์ ชุมพลบุญชร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจในมุมมองทางพระพุทธศาสนา” พบว่าแนวคิดในการดำเนินธุรกิจมีรากฐานจากแนวคิดปัจเจกนิยมที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก ทำให้ความสัมพันธ์ในสังคมเกิดขึ้นเพราะมีผลประโยชน์ต่อกัน เกิดความเข้าใจสรรพสิ่งแบบแยกออกเป็นส่วน ๆ (ไม่เป็นองค์รวม) และสามารถจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนาเพื่อบรรลุประโยชน์ส่วนตนสูงสุด เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมายทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ จึงเกิดกระแสเรียกร้องจากสังคมให้ธุรกิจดำเนินงานอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ (CSR) จากการศึกษาพัฒนาการความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจในมุมมองทางพระพุทธศาสนา พบว่า แนวคิดซีเอสอาร์ในปัจจุบันมีรากฐานส่วนหนึ่งจากพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและพัฒนาโดยนักคิดนักวิชาการต่าง ๆ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจในมุมมองทางพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบทางสายกลาง คือ พอดีโดยเกิดคุณภาพชีวิต และไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เมื่อแสวงหารายได้อย่างถูกต้องชอบธรรมแล้ว ให้อภัยแบ่งปันกำไรคืนสู่สังคม เพื่อเกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วย เป็นการประสานประโยชน์สุขร่วมกันในสังคม นอกจากนี้การปฏิบัติตามหลัก

อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่จัดรูปเป็นระบบบุญกิริยาจะทำให้การดำเนินธุรกิจมีความรับผิดชอบต่อสังคมได้ทั้งทางกาย วาจาและใจ ถือเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ควบคู่กับการพัฒนาจิตใจได้อย่างแท้จริง^{๑๙๓}

เอกชัย ไชยดา ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนากลยุทธ์การตลาดสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนา:กรณีศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” พบว่าการนำเอาแนวคิดกลยุทธ์ทางการตลาด มาใช้กับสถาบันทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย การพัฒนากลยุทธ์การตลาดของบัณฑิตศึกษาของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีเป้าหมายในการผลิตมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิตให้มีความรู้และความสามารถที่จะนำความรู้ที่ได้ศึกษาไปทำประโยชน์ให้กับชุมชน สังคม ประเทศชาติและสันติภาพของโลก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้โซเชียลมีเดีย (Social Media) เช่น อินเทอร์เน็ต (Internet) จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) เป็นต้น เป็นช่องทางหลักในการสรรหานักศึกษาปัจจัยส่วนบุคคล คือ เพศ หลักสูตรที่กำลังศึกษา และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเงินทุนที่ใช้ในการศึกษา มีความสัมพันธ์กับกลยุทธ์ด้านผลิตภัณฑ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปัจจัยต่อไปนี้เป็นคือ สภาพการจัดการศึกษา ช่องทางการสรรหานิสิต ความต้องการของนิสิต นโยบายการจัดการศึกษาของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ความเห็นของผู้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกสถานศึกษา วิธีการทางการตลาดยุคใหม่ และวิธีการทางการตลาดแนวพุทธ ส่งผลต่อการพัฒนากลยุทธ์การตลาดของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัยควรจัดตั้งหน่วยงานที่ทำหน้าที่พัฒนากลยุทธ์การตลาดของบัณฑิตวิทยาลัย และพัฒนากลยุทธ์การตลาดของบัณฑิตวิทยาลัย ให้ตรงกับความต้องการของคนในสังคมปัจจุบัน ควรมีการพัฒนาบุคลากรของบัณฑิตวิทยาลัย ด้วยวิธีการต่างๆ ควรมีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีและสารสนเทศให้มากขึ้น^{๑๙๔}

สุขสันต์ จันทะโชโต ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติคณะแม่ชีไทย : กรณีศึกษาเพื่อการพัฒนาองค์กรและการพัฒนาสถานภาพของ แม่ชีไทยในมิติของพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า. ปัจจัยในการบริหารงานของสถาบันแม่ชีไทย ตาม พ.ร.บ. คณะแม่ชีไทย มีปัจจัยร่วม ๗ ปัจจัย ได้แก่การวางแผน การจัดหน่วยงาน การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก การประสานงาน การรายงานผลการปฏิบัติงานและการประชาสัมพันธ์ การงบประมาณ^{๑๙๕}

คันสนีย์ จะสุวรรณ์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบองค์การแห่งการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ” พบว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่มีอิทธิพลต่อสถานภาพของ

^{๑๙๓}คันสนีย์ ชุมพลบุญชร, พัฒนาการความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจในมุมมองทางพระพุทธศาสนา, **พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

^{๑๙๔}เอกชัย ไชยดา, การพัฒนากลยุทธ์การตลาดสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต(พระพุทธศาสนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

^{๑๙๕}สุขสันต์ จันทะโชโต “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติคณะแม่ชีไทย : กรณีศึกษาเพื่อการพัฒนาองค์กรและการพัฒนาสถานภาพของ แม่ชีไทยในมิติของพระพุทธศาสนาเถรวาท, **พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต(พระพุทธศาสนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏ ประกอบด้วย ๓ องค์ประกอบหลัก คือ ๑) องค์ประกอบด้านองค์การ ประกอบด้วย ๒ องค์ประกอบย่อยคือ การบริหารจัดการ วัฒนธรรมองค์การ และเทคโนโลยีสารสนเทศ ๒) องค์ประกอบด้านบุคลากรประกอบด้วย ๒ องค์ประกอบย่อยคือ เจตคติและการทำงานของบุคลากร และความรู้ความสามารถของบุคลากร ๓) องค์ประกอบด้านผู้นำ ประกอบด้วย ๓ องค์ประกอบย่อยคือ ผู้นำที่มุ่งนำการเปลี่ยนแปลง ผู้นำที่เป็นผู้ร่วมงาน และผู้นำที่มีหน้าที่เป็นผู้จัดการ^{๑๙๖}

๒.๘.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษา และกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยทสฺสี) ได้วิจัยเรื่อง “ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อเยาวชน” ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อเยาวชน มี ๔ ยุทธศาสตร์ ดังนี้

๓.๑ ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพผู้ส่งสาร มี ๓ ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่

ประเด็นที่ ๑ เสริมศักยภาพและขีดความสามารถ มีแนวทางในการดำเนินการโดย ปลุกฝังคุณสมบัติในอุดมคติของผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้ความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองเด็กและเยาวชนในปัจจุบัน และฝึกฝนทักษะและเทคนิคการสอนที่เน้นผลลัพธ์ให้เยาวชนสามารถนำหลักธรรมะไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับช่วงวัยของตน

ประเด็นที่ ๒ สร้างการทำงานเป็นเครือข่าย มีแนวทางในการดำเนินการโดย ให้ความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายในการทำงาน และสร้างเครือข่ายการทำงานระดับพื้นที่จากเล็กไปหาใหญ่

ประเด็นที่ ๓ ปลุกฝังจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจ มีแนวทางในการดำเนินการโดย ปลุกฝังจิตสำนึกในบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคม และสร้างแรงจูงใจในการเผยแผ่ธรรมะเพื่อประโยชน์ในระดับจุลภาคและมหภาค

๓.๒ ยุทธศาสตร์การบูรณาการสาร (หลักธรรม) เข้ากับเหตุการณ์ปัจจุบัน มี ๑ ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่ การบูรณาการตัวสาร (หลักธรรม) เข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน

๓.๓ ยุทธศาสตร์การรักษาและเพิ่มช่องทางการสื่อสาร มี ๒ ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่

ประเด็นที่ ๑ รักษาช่องทางการสื่อสารเดิม มีแนวทางในการดำเนินการโดย รักษาช่องทางการสื่อสารธรรมะแก่เยาวชนโดยอาศัยโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเป็นฐาน และรักษาช่องทางการสื่อสารธรรมะผ่านกิจกรรมของสถานศึกษา

ประเด็นที่ ๒ เพิ่มช่องทางการสื่อสารใหม่ มีแนวทางในการดำเนินการโดย เพิ่มช่องทางการสื่อสารธรรมะผ่านระบบสารสนเทศออนไลน์

^{๑๙๖} ศันสนีย์ จะสุวรรณ์ “การพัฒนารูปแบบองค์การแห่งการเรียนรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ” ปรัชญาคุณภิณัตติ, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๕๐.

๓.๔ ยุทธศาสตร์การปลูกฝังค่านิยมที่ดีแก่ผู้รับสาร มี ๑ ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่ ปลูกฝังค่านิยมที่ดีแก่ผู้รับสาร มีแนวทางในการดำเนินการโดย ปลูกฝังคุณสมบัติของผู้รับสารที่ดี และ ปลูกฝังองค์ประกอบเฉพาะตนของผู้รับสารที่ดี^{๑๙๗}

พระมหาฐานันดร เขมปณโณ ได้วิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางในการนำเสนอกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน ดำเนินการตามพันธกิจ ๖ ประการ เพิ่มศักยภาพในการบริหารจัดการโครงการพระบัณฑิตอาสา อำนวยความสะดวกแก่พระบัณฑิตอาสาผู้ทำหน้าที่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาในการสื่อสารตามทฤษฎีการสื่อสาร นำทฤษฎีการสื่อสารไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาให้เข้าใจหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ตามทฤษฎีการสื่อสาร บูรณาการทฤษฎีการบริหารจัดการ ทฤษฎีการสื่อสาร และหลักพุทธธรรมไปใช้ในการเผยแผ่^{๑๙๘}

พระครูโสภณธรรมวิจารณ์ (ทรงพล อัสกาโร) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตในจังหวัดอ่างทอง” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีคุณภาพ เพื่อนำมาเป็นแนวทางการเผยแผ่ของพระธรรมทูตในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีอยู่ ๘ รูปแบบ คือ (๑) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการแสดงธรรมเทศนา (๒) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการบรรยายธรรมหรือปาฐกถาธรรม (๓) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการบรรยายธรรมผ่านสื่อแพร่ภาพหรือสถานีวิทยุกระจายเสียงออกอากาศ (๔) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการจัดโครงการส่งเสริมคุณธรรมต่างๆ (๕) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการนำฝึกสมาธิ (๖) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการนำปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ (๗) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการพัฒนาห้องที่ (๘) รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ธรรมแบบการทำกิจกรรมสังคมสงเคราะห์พระธรรมทูตหรือ ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องพิจารณารูปแบบตามความเหมาะสมของปัจจัยเช่น เวลา สถานที่ ตัวผู้ฟัง และบริบทต่าง ๆ เป็นต้น^{๑๙๙}

คณะผู้วิจัยสถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา (ไอเอฟดี) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการสอนที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรมจริยธรรม” ผลการวิจัย พบว่ามีหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้มีเพียงปัจจัยด้านการสอนในชั้นเรียนเท่านั้นแต่ยังเกี่ยวกับการบริหารจัดการของสถานศึกษาที่มีบทบาทค่อนข้างมากรวมถึงปัจจัยภายนอกสถานศึกษาที่ต้องมีส่วนเสริมและสนับสนุน

^{๑๙๗} พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยทสสี), “ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อเยาวชน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๙๘} พระมหาฐานันดร เขมปณโณ, “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๙๙} พระครูโสภณธรรมวิจารณ์, “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตในจังหวัดอ่างทอง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

สถานศึกษาในการพัฒนารูปแบบการสอนคุณธรรมจริยธรรม เช่น บทบาทและแนวทางดำเนินงานของเขตพื้นที่ การศึกษากระทรวงศึกษาธิการและรัฐบาลโดยจะดำเนินการตามบทบาทหน้าที่และศักยภาพของแต่ละหน่วยงานทำงานสนับสนุนเกื้อกูลกันไม่ซ้ำซ้อนและต่อเนื่องจึงจะมีส่วนเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนารูปแบบการสอนคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างเกิดผล^{๒๐๐}

จุมพล พูลภัทรชีวิน และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างความดี มีคุณธรรม” ผลการวิจัยพบว่า ระดับบุคคลพบว่า คุณลักษณะที่สำคัญของคนดีมีคุณธรรมคือ คนที่มีศีลมีธรรมมีสติ มีความรับผิดชอบประพฤติดี มีความซื่อสัตย์ละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปมีสัมมาอาชีวะขยันหมั่นเพียรรักษาคุณค่าและความสำคัญของสิ่งที่ตั้งงามเอื้อเพื่อแผ่เมตตาให้ผู้อื่นทำบุญทำทานอดทนอดกลั้นอดออมสามัคคี กตัญญูกตเวทิมิจิตสำนึกสาธารณะมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมายรักชาติ ศาสน์กษัตริย์ ระดับครอบครัว พบว่าครอบครัวดี มีคุณธรรมมีลักษณะสำคัญคือครอบครัวที่ ตั้งอยู่ในศีล ๕ มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทในครอบครัวมีความสัมพันธ์อันดีและอบอุ่นไม่ประมาททำการโดยใช้ปัญญาสุภาพรับฟังผู้อื่นไฝหาความรู้ครองตนเป็นพลเมืองดีเอื้อเพื่อแผ่เมตตาสงเคราะห์บำรุงศาสนา ระดับชุมชน พบว่าคุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนดีมีคุณธรรมคือ คนในชุมชนเป็นสมาชิกที่ดี มีศีลธรรมมีผู้นำ/ผู้ปกครองที่ดี ชุมชนพึ่งตนเองได้ร่วมกันแก้ไขปัญหามีองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็งกระบวนการสร้างชุมชนดี มีคุณธรรมโดยสร้างชุมชนให้เข้มแข็งสร้างกระบวนการเรียนรู้และสร้างองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็ง^{๒๐๑}

ทัศนีย์ เจนวิถีสข ได้วิจัยเรื่อง “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม” ผลการวิจัยพบว่าการสื่อสารที่มีผลมากในการส่งผลกระทบต่อสังคมหรือมีส่วนเกี่ยวข้องสนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมคือ การสื่อสารมวลชน ส่วนการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เป็นการสื่อสารที่มีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญ ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมในลักษณะการร่วมกันเป็นสังคมโดยรวมการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการสื่อสารที่ไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาดและเกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ โดยมีรูปแบบและกระบวนการ คือ ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น (ปรโตโฆสะ) + ทำการสื่อสารกับตนเอง (โยนิโสมนสิการ) + ทำการสื่อสารตามแนวทางประเพณีปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในส่วนตน และผู้อื่น อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่สังเคราะห์ได้จากการศึกษา มีหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ คือสื่อสารด้วยสติ บนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพในตนเองและผู้อื่น บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญญา สร้างสรรค์และนำไปสู่การ

^{๒๐๐} คณะผู้วิจัยสถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา(ไอเอฟดี), รูปแบบการสอนที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรมจริยธรรม, (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรมสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้(องค์การมหาชน), ๒๕๕๙),

^{๒๐๑} จุมพล พูลภัทรชีวิน และคณะ,การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างความดีมีคุณธรรม, (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรมสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), ๒๕๕๙),

กระทำที่ตึงตังทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การสื่อสารเชิงพุทธนี้เป็นดังเช่นมรรควิธีที่เป็นเหตุนำไปสู่ผลคือการเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่เป็นประโยชน์สุข โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากภายในตนเองของบุคคลแล้วกระจายไปสู่สังคม^{๒๐๒}

ทรงวิทย์ แก้วศรี ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า” ผลการวิจัยพบว่า

๑) พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถและกุศโลบายอันแยบยลลึกซึ้ง ยุทธวิธีของพระองค์นั้น เมื่อเทียบเคียงแล้วแสดงว่า ทฤษฎีการบริหารเชิงยุทธวิธีของตะวันตกมาสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้าโดยมีข้อสงสัย ทั้งวิธีการของพระพุทธเจ้ามีประสิทธิภาพก่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างสูงสุดด้วย

๒) ตามหลักการวิเคราะห์สวอต (SwotAnalysis) ของตะวันตก แยกการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมออกเป็น ๒ คือ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก เพื่อหาโอกาสและภัยอันตราย และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน เพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อน พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์โดยรวมทุกสภาพแวดล้อม ในการวิเคราะห์นั้น ผู้วิจัยจำแนกสภาพแวดล้อมต่างๆ ออกเป็น ๓ กลุ่มคือ สภาพแวดล้อมทางศาสนา สภาพแวดล้อมทางการเมืองการปกครอง และสภาพแวดล้อมทางสังคม จึงทรงสามารถนำพระศาสนาข้ามรกแทรกขึ้นในหมู่ประชาชนชาวชมพูทวีป จนประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้มั่นคงภายในเวลาเพียง ๔ ปี

๓) กระบวนการคิดออกมาเป็นทฤษฎีระหว่างตะวันตกกับพระพุทธเจ้า แตกต่างกัน ตะวันตกหรือสามัญชนทั่วไปนั้นคิดตั้งทฤษฎีจากปัญหา คือ ความรู้แค่ ๒ ประการ ได้แก่เงินตามยปัญญาและสุตมยปัญญา จึงเป็นการตั้งสมมุติฐานแล้วคิดหาวิธีการเพื่อไปสู่เป้าหมาย โดยคาดคะเนเอาว่าจะต้องเป็นไปตามนั้น ซึ่งอาจจะไม่แน่นอน แต่พระพุทธเจ้าทรงคิดค้นทฤษฎีจากภาวนามยปัญญา ได้ผ่านการทดลองปฏิบัติการจนเห็นผลมาแล้ว จึงทรงนำมาประมวลสรุปเป็นทฤษฎี อาจจะกล่าวได้ว่าตะวันตกคิดทฤษฎีต่างๆ ได้เพียงแค่ “ทฤษฎี” แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงคิดได้ถึงขั้นเป็นทฤษฎีปฏิบัติ

๔) ยุทธวิธีการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าทุกขั้นตอน สามารถนำหัวข้อธรรมมาใช้เป็นหลักควบคู่กันไปได้อย่างกลมกลืน กล่าวคือการใช้โยนิโสมนสิการ การตัดสินใจใช้ปริยญา ๓ อธิฐาน ๔ และปัจจัยธรรม ๓ การวางแผนใช้โกศล ๓ และสัมมปปธาน ๔ การบริหารใช้อธิปไตย ๔ พลละ ๔ และทฤษฎีอัมมิกัตถสังวัตตนิยธรรม ๔ ภาวะผู้นำใช้อัตตหิตสมบัติ พรหิตปฏิบัติ และยุทธการแบบทหารมีอาชีพตามที่ตรัสไว้ในโยธาชีวสูตร

๕) ยุทธวิธีของพระพุทธเจ้านั้น สามารถบูรณาการออกมาใช้กับการดำเนินงานทั่วไปในองค์กรต่างๆ ในที่นี้แสดงเป็นรูปแบบไว้ ๓ รูปแบบคือ แบบตรีกรรม แบบจตุราริยสัง และแบบรัตนตรัย แต่ละแบบแสดงด้วยแผนภูมิให้เห็นวิธีการและขั้นตอนอย่างชัดเจน สุดท้ายได้แสดงตัวอย่าง

^{๒๐๒} พศินีย์ เจนวนิธิสุข, “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

การบูรณาการยุทธวิธีแบบพุทธวิธี เข้ากับห้องสมุดและสถาบันวิทยการบริการ “แบบรัตนตรัย” เพื่อเป็นแบบอย่างแก่องค์กรต่างๆ นำไปประยุกต์ใช้ในฐานะเป็นองค์ความรู้ใหม่ต่อไป^{๒๐๓}

ทัศนีย์ เจนวนิธิสุข ได้วิจัยเรื่อง “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม” ผลการวิจัยพบว่าการสื่อสารที่มีผลมากในการส่งผลกระทบต่อจนถึงสังคมหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับสนับสนุน หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมคือ การสื่อสารมวลชน ส่วนการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เป็นการสื่อสารที่มีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมของสังคมเป็นสำคัญ ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมในลักษณะการร่วมกันเป็นสังคมโดยรวมการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น เป็นการสื่อสารที่ไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาดและเกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ โดยมีรูปแบบและกระบวนการ คือ ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่น (ปรโตโฆสะ) + ทำการสื่อสารกับตนเอง (โยนิโสมนสิการ)+ ทำการสื่อสารตามแนวทางประเพณีปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งทำให้ผู้รับสารเกิดปัญญา ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในส่วนตัว และผู้อื่น อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักการและแนวทางปฏิบัติด้านการสื่อสารเชิงพุทธที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมที่สังเคราะห์ได้จากการศึกษา มีหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญคือสื่อสารด้วยสติ บนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพในตนเองและผู้อื่น บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญญา สร้างสรรค์และนำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การสื่อสารเชิงพุทธนี้เป็นดังเช่นมรรควิธีที่เป็นเหตุนำไปสู่ผลคือ การเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่เป็นประโยชน์สุข โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากภายในตนเองของบุคคลแล้วกระจายไปสู่สังคม^{๒๐๔}

พระมหาฐานันดร เขมปญโญ ได้วิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน” พบว่ากลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน ดำเนินการตามพันธกิจ ๖ ประการ เพิ่มศักยภาพในการบริหารจัดการโครงการพระบัณฑิตอาสา อำนวยความสะดวกแก่พระบัณฑิตอาสาผู้ทำหน้าที่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาในการสื่อสารตามทฤษฎีการสื่อสาร นำทฤษฎีการสื่อสารไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาให้เข้าใจหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ตามทฤษฎีการสื่อสาร บูรณาการทฤษฎีการบริหารจัดการ ทฤษฎีการสื่อสาร และหลักพุทธธรรมไปใช้ในการเผยแผ่^{๒๐๕}

^{๒๐๓} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, **ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๐๔} ทัศนีย์ เจนวนิธิสุข, “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๐๕} พระมหาฐานันดร เขมปญโญ, “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน”, **ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

พระครูภาวนาโสภิต (บุญรัตน์ เมืองวงศ์) ได้วิจัยเรื่อง “การบริหารการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา” พบว่ารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนานั้น เป็นรูปแบบขั้นบันไดมีการประสานงานแบบบนลงล่างลงมาตามลำดับขั้น คือ ระดับภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล วัด ส่วนในเขตล้านนามีอัตลักษณ์ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นของตนเอง ด้านแนวทางการบริหารจัดการเจ้าอาวาสสั่งการให้ดำเนินงานตามจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติมา ในปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการใหม่ มาใช้เพื่อรองรับความทันสมัย ตามแนวทางปฏิบัติของพระสังฆาธิการที่มีหน้าที่กำหนดนโยบายเพื่อปฏิบัติงานส่วนหนึ่งการบริหารเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เห็นเป็นรูปธรรมก็คือ สายงานของพระธรรมทูต ซึ่งพระธรรมทูตจะมีหน้าที่สั่งสอนอบรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยตรง มีองค์กรมีการจัดอบรมฝึกฝนรับนโยบายและงบประมาณมาปฏิบัติงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่จากการศึกษาพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนานั้นต้องอาศัยความร่วมมือกับทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลหรือภาคประชาชนพุทธศาสนิกชนทุกคนเพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงต่อไปในอนาคต^{๒๐๖}

พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สัจฉินโณ) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒” พบว่าการบริหารจัดการการเผยแผ่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาค ๒ ควรมีอำนาจและหน้าที่ที่สำคัญกล่าวคือเป็นศูนย์กลางในการประสานบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับภาคและระดับจังหวัด เพื่อให้ปฏิบัติตามนโยบายข้อกำหนด ข้อบังคับ วัตถุประสงค์และอื่นๆ ตามที่องค์กรกำหนดและมอบหมาย จัดหาวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือประกอบการเรียนการสอนและการเผยแผ่และอำนวยความสะดวกและเป็นที่พักพิงในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาและส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ติดตามประเมินผลบุคลากรที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและจัดทำรายงานผลการดำเนินงานการเผยแผ่และจัดทำงบประมาณสนับสนุนให้การอุปถัมภ์กิจกรรมและบุคลากรที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป^{๒๐๗}

นาวัน วงศ์รัตนมัจฉา ได้วิจัยเรื่อง “ผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกลุ่มชาติพันธุ์ลื้อของพระธรรมจาริก” ผลการวิจัยพบว่า ๑) สภาพการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมจาริกในกลุ่มชาติพันธุ์ลื้อนั้นเป็นไปด้วยความเชื่องช้า มีความยากลำบากกว่าการเผยแผ่ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ซึ่งประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง โดยมีชาวลื้อได้นับถือพระพุทธศาสนาและส่งบุตรหลานเข้ามาบวชเรียน แต่ก็ยังมีจำนวนไม่มากนัก ทั้งนี้เป็นเพราะชนชาติพันธุ์ลื้อ มีความเชื่อดั้งเดิมคือผีสงเทวดา เคารพนับถือบรรพบุรุษ อุปนิสัย อัตลักษณ์ของชนเผ่าลื้อตลอดถึงวัฒนธรรมของชาวลื้อต่างจากศาสนาพุทธมาก ๒) ปัญหาอุปสรรคต่อความสำเร็จการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกลุ่มชาติพันธุ์ลื้อมีหลายประการเช่น ก.สภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคม ยังไม่สะดวก ทุกกันดาร ข. คติความเชื่อและ

^{๒๐๖} พระครูภาวนาโสภิต (บุญรัตน์ เมืองวงศ์), “การบริหารการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา”, **ปริญาปราชญ์คุณกวีบัณฑิต**, สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยปทุมธานี, ๒๕๕๓).

^{๒๐๗} พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สัจฉินโณ), “รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค ๒”, **ปริญาปราชญ์คุณกวีบัณฑิต**, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

วัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งลัทธิความเชื่อ ผีสงเวทดาของลี้ชู่บางหมู่บ้านยังมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง ค.ภาษาที่ใช้สื่อสาร ชาวลี้ชู่โดยมาก ยังไม่สันทัดในการพูดอ่านเขียนภาษาไทย และ ง.ปัญหาด้านบุคลากร ได้แก่ การขาดแคลนพระธรรมจาริก หรือไม่มีพระธรรมจาริกเข้าไปประจำอยู่ในหมู่บ้านลี้ชู่ ๓) แนวทางที่เหมาะสมในผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกลุ่มชาติพันธุ์ลี้ชู่ของพระธรรมจาริก ควรมีการวางแผนเชิงรุก นั่นคือ ๑) ควรมีแผนการหรือโครงการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นกรณีพิเศษสำหรับชาวลี้ชู่ ๒) ควรชักชวนชาวลี้ชู่หันมาเรียนพระปริยัติธรรมและนักธรรมให้มากขึ้น ๓) ควรให้ทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรชาวลี้ชู่ที่เรียนพระปริยัติธรรมและนักธรรมอย่างต่อเนื่อง ๔) ควรกำหนดเป้าหมายว่า แต่ละปีจะอบรมแกนนำชาวพุทธลี้ชู่กี่คน โดยการเปิดรับสมัครแกนนำชาวพุทธที่เป็นลี้ชู่ทั้งชายและหญิงแล้วนำมาอบรม ทำหน้าที่ช่วย พระธรรมจาริกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สำหรับการสอนหลักธรรมพระพุทธศาสนานั้น พระธรรมจาริกควรเน้นหลักพุทธธรรมที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เช่น ศีล ๕ สังคหวัตถุ ๔ ฌราวาสธรรม ๔ อริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติและวิถีทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลี้ชู่ให้ตรงตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ซึ่งจะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ผลยิ่งขึ้น^{๒๐๘}

เอื้อมอร์ ชลวร ได้วิจัย “พัฒนาการของรูปแบบวิธีการสอนของพระปราโมทย์ ปาโมชโช” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า รูปแบบวิธีการสอนแบบถามตอบนี้มีพัฒนาการมาจากพุทธวิธีการสอนที่ยึดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทาง มิได้มีวิธีการที่ต่างจากแนวทางที่พระพุทธองค์สอนไว้และความพยายามของพระปราโมทย์ ปาโมชโช คือ การตอบแทนบุญคุณของพระพุทธเจ้าและเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อนำพาผู้คนให้พ้นทุกข์ได้พบความสุขในปัจจุบัน ความสุขในอนาคตและความสุขในการบรรลุมรรคในที่สุด^{๒๐๙}

สรุปได้ว่า จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่ได้ชี้ให้เห็นรูปแบบวิธีการเทคนิคการทำงานของบุคคลผู้ทำหน้าที่เผยแผ่คำสอน โดยเฉพาะหลักการ กระบวนการสอน การนำเสนอ การสื่อทางกาย ทางใจ ทางวาจา มีการประยุกต์ดัดแปลงแบบอย่างมีความหมายส่งเสริมให้เกิดปัญญา เพิ่มทักษะและประสบการณ์ที่เหมาะสมกับยุคสมัยอย่างกลมกลืนตามความสามารถของแต่ละบุคคลผู้ทำหน้าที่เผยแผ่อย่างต่อเนื่อง ทุกคนที่ได้ศึกษาวิจัยมีผลงานออกมาสู่สังคมทำให้สังคมยอมรับและเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับรุ่นต่อไป

จากงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและผลการศึกษาของนักวิชาการต่างๆ ผู้วิจัยประมวลได้ว่า งานวิจัยที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีความหมายที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ ดังตาราง ๒.๑๒ ดังนี้

^{๒๐๘} นาวัน วงศ์รัตนมัจฉา, “ผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกลุ่มชาติพันธุ์ลี้ชู่ของพระธรรมจาริก”, **ปริญญาพุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๐๙} เอื้อมอร์ ชลวร, “พัฒนาการของรูปแบบวิธีการสอนของพระปราโมทย์ ปาโมชโช”, **พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต** (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๖),

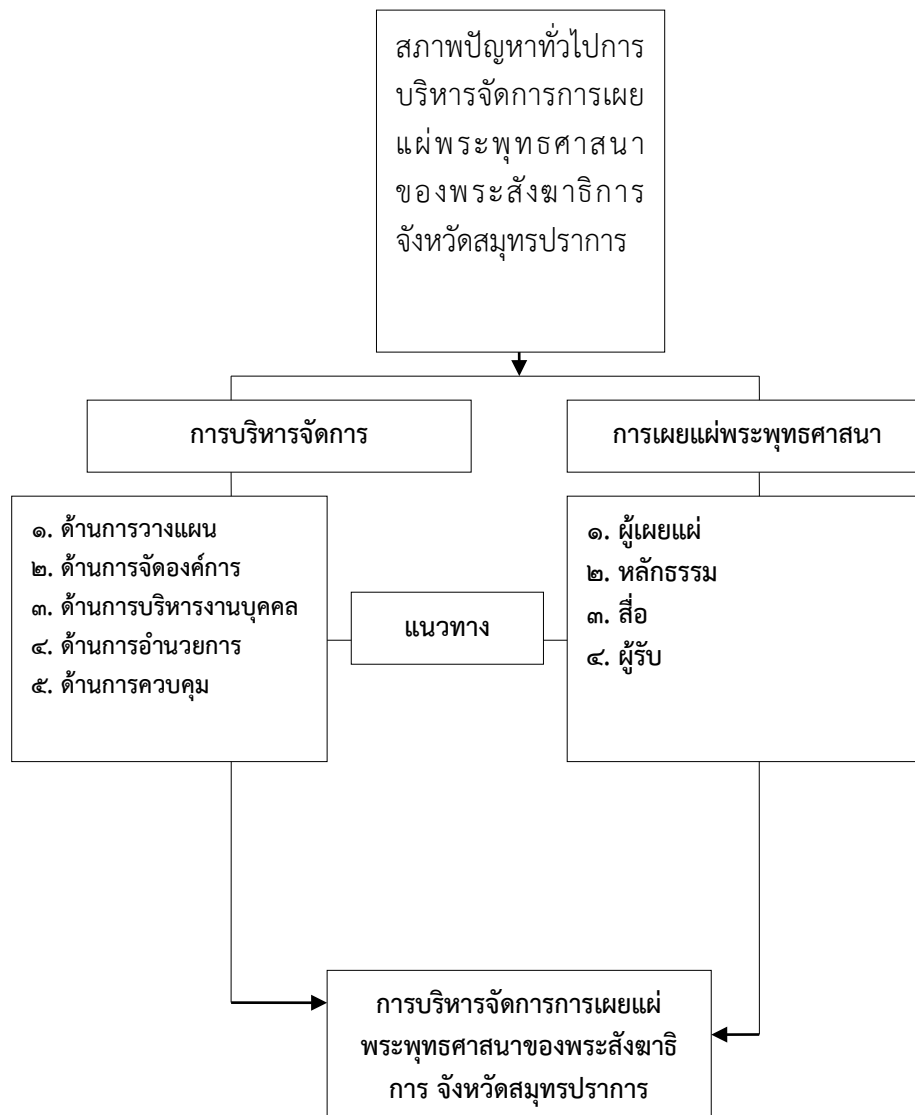
ตารางที่ ๒.๑๒ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

นักวิชาการ หรือ นักวิจัย	ข้อค้นพบ
คณะผู้วิจัย สถาบัน อนาคต ศึกษาเพื่อ การพัฒนา (ไอเอฟดี) (๒๕๕๔)	๑. มีส่วนเสริมและสนับสนุนสถานศึกษาในการพัฒนารูปแบบการสอนคุณธรรมจริยธรรม ๒. ดำเนินการตามบทบาทหน้าที่และศักยภาพ ๓. ทำงานสนับสนุนเกื้อกูลกันไม่ซ้ำซ้อนและต่อเนื่อง ๔. เพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนารูปแบบการสอนคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างเกิดผล
จุมพล พูล ภัทรชีวิน และคณะ (๒๕๕๔)	๑. มีความรับผิดชอบประพฤดีดี ๒. ความซื่อสัตย์ละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปมีสัมมาอาชีวะขยันหมั่นเพียรรักษาคุณค่า ๓. มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาท
ทัศนีย์ เจน วิทีสุข (๒๕๕๕)	๑. สื่อสารมีอิทธิพลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม ๒. การสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่น ๓. นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม ๔. มรรควิธีที่เป็นเหตุนำไปสู่ผล
ทรงวิทย์ แก้วศรี (๒๕๕๐)	๑. ทฤษฎีการบริหารเชิงยุทธวิธีของตะวันตกมาสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้า ๒. สภาพแวดล้อมทางศาสนา สภาพแวดล้อมทางการเมืองการปกครอง และสภาพแวดล้อมทางสังคม ๓. สามารถนำหัวข้อธรรมมาใช้เป็นหลักควบคู่กันไปได้อย่างกลมกลืน
พระมหา ฐานันดร เชมปณโณ (๒๕๕๗)	กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระบัณฑิตอาสาบนพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน ดำเนินการตาม จัดการโครงการพระบัณฑิตอาสา อำนวยความสะดวกแก่พระบัณฑิตอาสาผู้ทำหน้าที่ สร้างศักยภาพให้ สื่อสาร นำทฤษฎีการสื่อสารประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ สร้างศักยภาพให้แก่พระบัณฑิตอาสาให้เข้าใจหลัก การทฤษฎีการบริหารจัดการ ทฤษฎีการสื่อสาร และหลักพุทธธรรมไปใช้ในการเผยแผ่
พระครู ภาวนา โสภิต (บุญ รัตน์ เมือง วงศ์) (๒๕๕๓)	๑. การบริหารจัดการเจ้าอาวาสสั่งการให้ดำเนินงานตามจารีตประเพณี ๒. ปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการใหม่มาใช้เพื่อรองรับความทันสมัย ๓. ความร่วมมือกับทุกภาคส่วน
พระครู อุทัยกิจจา รักษ์ (สุ	การบริหารจัดการการเผยแผ่ขององค์กรปกครองคณะสงฆ์ภาค ๒ ควรมีอำนาจและหน้าที่ที่สำคัญกล่าวคือ เผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับภาคและระดับจังหวัด เพื่อให้ปฏิบัติตามนโยบาย ข้อกำหนด ข้อบังคับ วิ มอบหมาย จัดหาวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือประกอบการเรียนการสอนและการเผยแผ่และอำนวยความสะดวก

รางค์ สุจิน โณ) (๒๕๕๗)	พระพุทธศาสนาและส่งเสริมสนับสนุนการการพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ติดตามประเมิน รายงานผลการดำเนินงานการเผยแผ่และจัดหางบประมาณสนับสนุนให้การอุปถัมภ์กิจกรรมและบุคลากร
------------------------------	--

๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ จังหวัดสมุทรปราการ” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรที่ศึกษา (Independent Variables) และตัวแปรที่ศึกษาเพิ่มเติม (Dependent Variables) ดังนี้



แผนภาพที่ ๒.๑๒ แผนภาพแสดงกรอบคิดการบริหารจัดการการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ จังหวัดสมุทรปราการ